

Олег Мазурок

“...ІСТОРІЮ
УГРО-РУСІВ,
якщо брати до уваги
вимоги сучасної історіографії,
ДОСІ НЕ НАПИСАНО...”

ББК Т 3 (4 Укр – 4 Зак) 6

М 13

УДК 94 (477.87)

У пропонованій книзі автор розмірковує над тим, чому досі немає справжньої, наукової історії Закарпаття і чи є в нас науковці, які здатні, враховуючи вимоги сучасної історичної науки, написати таку історію. На думку автора, для створення наукової історії, зважаючи на специфічні особливості регіону, потрібні висококваліфіковані фахівці-історики, які досконало володіли б іноземними мовами: латинською, угорською, німецькою, румунською та іншими; для цього потрібно залучити документи, які зберігаються в архівах Будапешта, Праги, Відня, Рима, Бухареста, Львова, Києва, Москви, Петербурга. Крім того, належить писати не тільки історію русинів, хоч вони становили більшість населення регіону, але й інших народів, які разом із русинами мали спільну територію, творили спільну історію, збагачуючи один одного традиціями свого народу. Цю проблему, наголошуючи автор, належить розв'язувати в комплексі, на основі принципів історизму, а не політичної доцільнності.

У виданні зазначається, що, на жаль, досі не вироблено наукову концепцію історії Закарпаття, оскільки концепція класової боротьби, на основі якої писали історію краю (та й не тільки краю!), стала вже фактом історії. Автор публікації вважає ще гіршою ситуацією з написання історії історичної думки Закарпаття, бо все, що опубліковано досі з даного питання, – не витримує жодної критики.

Для істориків, краєзнавців, учителів, усіх, хто цікавиться історією Закарпаття. Видання може бути використано студентами історичного факультету Ужгородського національного університету при вивченні нормативних курсів "Українська історіографія", "Археографія", "Історичне краєзнавство".

Рецензенти:

*М. В. Олашин, кандидат історичних наук,
доцент Ужгородського національного університету;*

*Р. А. Офіцінський, доктор історичних наук,
професор Ужгородського національного університету*

Рекомендовано до друку
Вченюю радою Ужгородського національного університету
(протокол № 4 від 24 квітня 2008 року)

Видання здійснено власним коштом О. С. Мазурка

ISBN 978-966-8764-97-4

**© О.С. Мазурок, 2009
© Видавництво "Мистецька Лінія", 2009**

*Світлій пам'яті
мосей Вчительки української мови
та літератури.
випускниці історико-філологічного
факультету УжДУ.
кандидата філологічних наук
Віри Вікторівни Шиприкевич,
яка навчила мене відповіальності в роботі
зі Словом і над Словом і пророкувала мені,
селянському синові, кар'єру журналіста
або редактора газети
і за порадою якої я вступив
на історичний факультет УжДУ. –*

присячу

Олег Мазурок

ПЕРЕДМОВА

*"Несть лъсти въ языце моем".
(Псалом 138)*

*"Не кажи нерозумному до вух його,
бо погордиться мудростю слів твоїх".
(Книга Буття)*

Кілька причин наштовхнуло мене на думку про необхідність видання цієї книжки. Вони тісно пов'язані з моїм розумінням (роздумами) про те, якою повинна бути справжня, наукова, історія Закарпаття, про те, ЯК і ХТО писав її колись, пише тепер і напише в майбутньому. Якщо напише... Тут – мої міркування над тим, чи є в нас науковці, які здатні реалізувати це важливе і надзвичайно відповідальне завдання. І про все це розмірковую через призму бажання Юрія Жатковича побачити таку історію Угорської Русі, "яка відповідала б вимогам сучасної історіографії".

Кatalізатором таких роздумів стали дві публікації в *Науковому Віснику Історичного факультету УжНУ* – Випуск 20-й за 2008 рік, а також друге видання "дослідження" *O. Ороса про друкарню в Грушівському монастирі*. Як на мене, то ці дві речі – лакмусовий папірець, який засвідчус науковий рівень частини "дослідників" історії Закарпаття та рівень їхньої відповідальності перед Читачем і Наукою! Докладніше про це скажу згодом.

У моїй книжці не слід нишпорити, вишукуючи особисті мотиви. Їх там немас! Краще пошукаймо (з ліхтарем у руці!) того (або тих), хто напише справжню, а не сфальсифіковану історію Закарпаття, яка відповідала б вимогам сучасної історичної науки! Вважаю, що ми зобов'язані протистояти цій навалі вояовничого і безпросвітного невігластва, крутійства, кон'юнктурщини, безвідповідальнос-

ті, безсорошного обдурування довірливих читачів, мордування історичної Науки, верхоглядства, некомпетентності, хворобливої амбіції, відвертого шулерства, підриву авторитету нашої альма-матер! Бо, як побачимо, це ж – справжнісінський “беспредел”! Пора хоч би пошепки сказати, ХТО с ХТО! Хоча треба було б криком кричати, волаючи “SOS”!

Мова не йтиме про *теорію і методологію історичної науки*, про *історичні методи*, про наукову позицію автора, його обґрунтований погляд на це питання й т. д. Ні! Тут мова йтиме винятково про *елементарну наукову і людську порядність! Не більше!*

У книжці йдеться про те, що моя позиція обумовлена триваюю роботою в архівах і рукописних відділах бібліотек, моїм життєвим досвідом як викладача “Історіографії”, “Теорії та методології історичної науки”, “Археографії”, тобто дисциплін (предметів), які безпосередньо пов’язані з історією історичної науки. Я ніколи не гнався за сенсацією. Я завжди відчував повну відповідальність за написане. В тому числі – за написане в цій книжці.

Вважаю, що опрацювання та публікація наукової спадщини Ю. Жатковича, а також його листів до В. Гнатюка, на що витрачено сорок років праці, дають мені моральне право висловити свої міркування й роздуми про стан і перспективи вивчення історії Закарпаття та історії історичної думки регіону саме з погляду розуміння Ю. Жатковичем завдань країнової історіографії. Висловити свої міркування з цілого ряду питань, якщо навіть не проблем, вперше порушені Юрієм Жатковичем. Я ніби звітую перед ним: що ж я зробив за сорок років у справі вивчення історії та історіографії Закарпаття. Розмірковую над тим, як у давні часи готували, починаючи з гімназії, справжніх дослідників, якими рисами вони володіли як науковці, хто, як і чому працював в історичній Науці, які проблеми вони не лише порушували, але й розв’язували, і на якому науковому рівні; яка величезна увага приділялася вивченню іноземних, зокрема класичних, мов, і т. д.

У виданні ставлю таке, на перший погляд просте, питання: хто з указаних (і невказаніх) мною сучасних Авторів, володіючи такими мізерними знаннями з історії взагалі та з історії Закарпаття зокрема, здатний написати справжню, НАУКОВУ, історію Закарпаття. Я не кажу навіть про рівень теоретичної підготовки багатьох із них. Доходжу висновку, що в деяких молодих дослідників відсутніс

почуття відповідальності за написане, відсутня, так би мовити, поважність, солідність, ґрунтовність як у їхніх поглядах, так і, зрозуміло, в їхніх працях. На жаль, зауважую, набирає популярності науковий нігілізм, відсутня елементарна культура науково-дослідницької роботи. Кажу про те, що деяким молодим “науковцям” не завадило би стати трохи коректнішими при оцінці свого “потужного” внеску в історичну науку. Навіть притому, що вони працювали в архіві. Півтора дня. Хіба таке можливе в сучасній європейській історіографії?! Шкідливість таких “праць” у тому, що їхні автори, часом не розуміючи нічого в предметі, який досліджують, твердо переконані, що можуть і знають все.

Як в Олександра Пушкіна:

*Он рытъся не имел охоты
В хронологической пыли
Бытописания земли;
Но дней минувших анекдоты
От Ромула до наших дней
Хранил он в памяти своей.*

(“Євгеній Онегін”, гл. I, строфа 6)

Деяким із них властива зневага до традицій, до елементарних етических норм науковця. Вони нехтують принципами поваги до високу своїх попередників у розробку тісі або іншої проблеми, до наукового авторитету своїх предтеч. Вони нагадують мені бройлерного когутика, який, ще не встигши оперитися, з величими штургами вилазить на старий трухлявий пень (бо про існування паркáну він ще й не підозрює, а якби і зінав, то не видряпався б на нього), вперше в житті хринком голосом кукурікас, вважаючи, що до нього ніхто цього не робив і що лише після його “ку-ку-рі-ку!” має право зійти Сонце. Якщо не прокукурікас він – Сонце не зайде, і людству гаплик!

А чи не є предметом сумних роздумів такий факт: з року в рік в Україні зростає кількість “професорів”, які не захистили докторських дисертацій! Хіба це приводить до підвищення рівня підготовки кваліфікованих кадрів викладачів-науковців, підвищення авторитету НАУКИ в нашему суспільстві? Це – елементарна девальвація високого звання “професор”, яке цінувалося ще за часів Еллади. Адже на Заході, куди ми так запонадливо рвемося, звання “доктор наук” – буденна річ, а от “професор” – це щось особливе, смне,

те, що викликає заслужену повагу не тільки колег і студентів, але й суспільства. До речі, в народі таких "прохвессорів" називають "яловими"...

Оці дилетантизм і некомпетентність породжують дуже небезпечну для історичної науки самовпевненість, почуття непогрішності, а значить, безвідповідальності! – "ми все можем!". Класичним взірцем цього всенепремагаючого і нездоланного "можем" є "дослідження" О. Ороса про друкарню у Грушівському монастирі*. Отож, за логікою речей: якщо "технар" "может", то історику й сам Бог велів писати що завгодно з історії Закарпаття. До слова, ви бачили історика, який писав би щось із галузі фізики? Оце все те ж "можем"!

Торкаюся питання про складність роботи дослідників із документами латинською мовою, без яких вивчати історію краю неможливо, і широко дивуюся "відважності" деяких молодих науковців, які вважають, що ті знання з "латині", які вони одержали у стінах університету, цілком достатні для опрацювання текстів латинською мовою. Щоб ще раз аргументувати свою думку, наведу уривок із дослідження Ю. Жатковича про боротьбу Мукачівської греко-католицької спархії проти впливу Егера. Так-от, аналізуючи праці своїх попередників, які писали про Угорську Русь, – Базиловича, Лучкай, Дулішковича, Гевсннеші, Сірмая, Бардоші, Балудянського, Мейсароша, – він пише: "... *Частина зі згаданих мною дослідників скоріше нагромадила цінний матеріал, аніж писала систематичну історію; інша їх частина писала свої твори такою мовою, яку більшість піншнього покоління знає лише в окремих елементах*" (1884 р.) (Виділено мною. – *O. M.*). Як бачите: лише одна фраза, а скільки роздумів вона породжує! Це для тих, хто вважає, що вже у XVIII ст. на Закарпатті була історична НАУКА, а також для тих, хто вважає себе бездоганним знавцем мови документів XIV–XVIII століть – латинської, німецької, угорської та інших. До того ж – у рукописах! До того ж – розпорощених по архівах Будапешта, Відня, Праги, Рима, Парижа й т. д.

Аніскілечки не звинувачую викладачів латинської мови, які працюють на історичному факультеті УжНУ, в тому, що наші випускники, м'яко кажучи, недостатньо володіють цією мовою: вони сумлінно реалізовують те, що передбачено навчальним планом. Основи латині

* Орос Олександр. Грушівський монастир і початки книгодрукування в Європі. – Ужгород: ВАТ "Видавництво "Закарпаття", 2008. – 391 с.

закладено. А тепер той, хто хоче займатися науковою по-справжньому, а особливо той, хто має намір вивчати середньовічну історію Закарпаття (хоч би), повинен самотужки вдосконалювати свої знання з цього предмета! А. Кримський у такий спосіб вивчив понад шістдесят мов. А згадайте Г. Шлімана! Є ж на кого рівнятися. Та що там латинська мова. Ніде правди діти, що певна частина випускників не знає як треба рідної, української, мови! Про це яскраво свідчать тексти курсових та дипломних опусків студентів-істориків. Пригадую та-кий випадок: три роки тому в рецензованій мною дипломній роботі авторка спокійненько написала замість “широта поглядів” – “ширина поглядів”. Ішлося про Івана Франка. Тому цілком поділяю думку О. Герцена, випускника фізико-математичного факультету Московського університету 1833 року, який у своїх спогадах “Былое и думы”, розмірковуючи про роль вищого навчального закладу у формуванні наукового світогляду освіченої людини, писав: “Университет, впрочем, не должен оканчивать научное воспитание; его дело – поставить человека в состояніе продолжать на своих ногах; его дело – возбудить вопросы, научить спрашивать”.

Після цього дозволю собі невеличкий ліричний відступ, присвячений тій самій “латині”. Мова йтиме про Енея.

Після довгих поневірянь Еней зі своєю “командою” потрапив до країни царя Латина.

Земелька ся була латинська,
Завзятий цар в ній був Латин;
Старий скутиня – скурвасинська,
Дрижав, як Каїн, за алтин.*

Непосидючий і практичний Еней відразу зметикував, що належить робити в цій ситуації – вивчати латину! Без знання мови – пропадеш! І знову надаю слово Авторові не тільки безсмертної, але й мудрої та повчальної “Енеїди”, який дуже яскраво і з неповторним гумором описує “методику” вивчення латинської мови троянцями, запроваджену Енесм.

*Троянці з хмелю просипались,
Скучали, що не похмелялись;
Пішли, щоб землю озирати,*

* Латинська земля, тобто Лациум. В античні часи – одна з трьох західних областей Середньої Італії. Латин – міфічний цар латинців.

*Де їм показано селитись,
Жити, будоватися, женитись.
І щоб латинців розпізнати.
Ходили там чи не ходили.
Як-ось вернулись і назад
І чепухи нагородили.
Що пан Еней не був і рад.
Сказали: “Люди тут бормочуть,
Язиком дивним нам сокочуть,
А ми їх мови не втнемо;
Слова свої на ус кончають,
Як ми що кажем їм – не знають,
Між ними ми пропадемо”.
Еней тут зараз взяв догадку.
Велів побігти по дяків,
Купити Піярську граматку*.
Полуставців, октоїх**;
І всіх зачав сам мордовати.
Поверху, по словам складати
Латинську тму, мну, здо, тло***;
Троянське плем'я все засіло
Коло книжок, що аж потіло,
І по-латинському гуло.
Еней від них не отступався,
Тройчаткою**** всіх приганяв;
І хто хотів трохи ліновався,
Тому субітки і давав*****.*

* Найпоширеніша шкільна граматика латинської мови в Польщі, що вийшла 1741 року й потім часто перевидавалася аж до середини XIX ст. Назва “піярська” пішла від чернечого ордену піарів, що мав на меті виховувати дітей у католицькому дусі. В Україні вперше видана 1756 року, до того часу поширювалася в рукописах.

** Полуставець – молитовник з місяцесловом. Октоїх – церковна книга.

*** Назви складів у церковнослов'янській мові.

**** Тройчатка – нагай із трьома кінцями.

***** Давати субітки – звичай у школі доби Середньовіччя, зокрема в дяківських школах, карати учнів по суботах (тобто наприкінці тижня), щоб очистити їх від провин навмисних і ненавмисних.

*За тиждень так лацину вінали,
Що вже з Енесм розмовляли
І говорили все на усі:
Енея звали Енеусом,
Уже не паном – дамінусом.
Себе ж то звали – троянус.*

Чи не повчальний приклад!

Практика засвідчує, що “болонська система” не сприяє виробленню у студентів-істориків навичок роботи з історичними джерелами, хоч би вже опублікованими. А, власне, робота з джерелами – основа основ творчої лабораторії дослідника. Я порівнюю цю ситуацію з тією, яка була в університетах дореволюційної Росії, а значить, і України. Ця система не сприяє опануванню студентами проблем теорії і методології історичної науки, оскільки ці проблеми не втиснеш у прокрутове ложе тестів. І це в той час, коли помітно зріс інтерес науковців до теоретичних проблем. Провідні вчені України, відомі фахівці з історії історичної науки відверто кажуть про нашу периферійність у цій галузі.

У моїй книжці йдеється про те, що немає наукової концепції історії Закарпаття, оскільки опрацьовано мізерну кількість документів, і то переважно тих, що зберігаються в ДАЗО. А на основі газетних статей, наповнених усякими легендами та побрехеньками, наукової концепції історії Закарпаття не виробиш! Та й навіть якби було опрацьовано багато документів, це ще не означає, що дослідник ЗРОЗУМІВ ці документи, на основі яких сформував би концепцію. Прочитати – ще не означає ЗРОЗУМИТИ!

Розмірковую і над таким: як можна написати ІСТОРІЮ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ ЗАКАРПАТТЯ на належному науковому рівні, якщо досі немає “ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ”, написаної на відповідному науковому рівні? Я вже не кажу про те, що в нас немає кваліфікованих спеціалістів, які досліджували б історію історичної думки краю! Пам'ятаючи, що надворі ХХІ століття, а не часи І. Базиловича! Я й вас закликаю порозмірковувати спокійно над цим.

Писати історію історичної думки Закарпаття в цій ситуації – це все одне що розповідати про фрукти, які ростуть в саду, якого ще не має. Маю на увазі не сади Арміди, а тим більше сади Семіраміди! Маю на увазі звичайний сад. І в такому разі я розповідаю читачам,

які там ростуть яблука, сливи, абрикоси, персики. І особливо докладно розповідаю про груші. Які ростуть на вербі...

А тепер – перед вами перша стаття, яка привернула мою увагу: Шершун І. Г., Шершун О. О. *Встановлення радянського тоталітарного режиму на Закарпатті (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр.)* // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія ІСТОРІЯ. – 2008. – Випуск 20. – С. 52–58. Про другу статтю у цьому ж випуску скажу згодом – у сюжеті “Атланти і Каріатиди, або “Історіографічна” “школа байкарів”. Як бачимо, перша стаття мас двох авторів: один – кандидат історичних наук, доцент, викладач одного з вищих навчальних закладів Закарпаття, а другий – студент ДРУГОГО курсу історичного факультету УжНУ, нащадок. Обидві статті дуже цікаві й показові! Вони вписуються в проблему, яку порушую в цій книжці: ХТО і ЯК писав, пише, а значить, і писатиме історію Закарпаття.

Свої міркування з приводу цього авторського “тандему” висловлю потім. Спочатку надаю слово Авторам цього оригінального і архіактуального “дослідження”. Отож, цитую без будь-яких коментарів.

“*Встановлення тоталітарного режиму на Закарпатті, що проходило в кінці другої світової війни і в перші післявоєнні роки, має свої особливості. Однією з характерних рис було те, що відбувався перехід тоталітаризму від фашистського до радянського...*

Радянський тоталітарний режим почав проявлятися з першого дня приходу Червоної Армії на Закарпаття...

Комуnistичні організації – обласна, міські, районні, первинні не забезпечували справжній зв'язок між населенням і представницьким механізмом управління...

...Радянський політичний режим на Закарпатті був привнесений... Політичний режим, який складався, пов'язаний із стратегією, з характером шляху, визначеного Комуністичною партією для Закарпаття в другій половині 40-х – початку 50-х років” [С. 52–53].

“Насильство за радянського тоталітарного режиму стало одним з головних засобів політичного управління як такого. За тоталітаризму деформацій зазнали ментальність, політична культура, соціально-економічна стратифікація населення, особиста і соціальна психологія, політичні відносини. Громадянські права і свободи обмежувались. Політична влада поглинула і все суспільство, і окрему людину. При цьому місцева влада формувалась вузькою гру-

пою осіб з правлячої місцевої партійної еліти. Політичне панування отидалось на ідеологічну обробку суспільної думки закарпатців. За таких обставин в Закарпатті встановлювалась монопольна ідеологія комуністичної партії” [С. 58].

Нагадаю: рік публікації цього “дослідження” – 2008-й! Прочитавши ці пасажі, я згадав фразу Гете: *“В історії немає кошика для сміття”*. І не тільки цю мудру фразу поета, але й публікації одного з авторів цієї “статті” минулих, не таких уже даліх років. Перенесемося в 1970-й рік. Так-от, старший співавтор статті, що у ВІСНИКУ, писав тоді так (теж без коментарів тексту). Див.: І. Г. Шершун. *Партійне керівництво місцевими Радами на Закарпатті (1946–1950 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади*. – Ужгород, 1970. – С. 90–100. Цитую.

“Певний вклад у змінення Рад внесла і Закарпатська обласна партійна організація, діяльність якої, безперечно повинна ще стати об’єктом багатьох наукових праць...

Користуючись широким довір’ям і цілковитою підтримкою трудового народу, обласна партійна організація невпинно змінювала нові органи державної влади – всіляко сприяла розвиткові їхньої творчості, дальному зміненню зв’язків виконкомів з трудящими... ” [С. 91].

“Винятково важливу роль для дальнього поліщення організаційної діяльності місцевих Рад і їх змінення, відіграли заходи ЦК КП(б) України, спрямовані на покращення керівництва партійних організацій роботою місцевих Рад Закарпатської області...

В заходах ЦК КП(б) України були чітко визначені завдання місцевих Рад на той період, методи поліщення партійного керівництва ними. Комуністи і всі трудящі області сприяяли заходи як вияв постійної турботи партії про дальнє змінення Радянської влади на Закарпатті” [С. 94–95].

Стаття завершується так: *“Обласна партійна організація дуже багато попрацювала над поліщеннем організаційної діяльності місцевих Рад. Радянська влада стала для трудящих рідною і близькою. Ради повністю виражали їх волю.*

Бойовий загін КПРС – Комуністична партія України постійно контролювала Закарпатський обком і завжди допомагала. ЦК КП України скеровував роботу місцевих Рад в сдине русло побудови соціалізму на Закарпатті.

Завдяки братерській допомозі і постійному піклуванню КП України місцеві Ради за короткий час відновили зруйновані війною промисловість і сільське господарство Закарпаття. Відбулися значні соціалістичні звершення, піднявся матеріальний і культурний рівень” [С. 100].

Неважко собі уявити, як цей відважний, принциповий і послідовний “Правдолюб”, працюючи “во время оно” інструктором Мукачівського РК КП України, а потім викладачем кафедри історії КПРС УжДУ, пізніше ... (але про це краще промовчати) “чухрав” і “шпетив” отою остоғидлий, ненависний та непрійнятний для його благородного сєства режим! Нищівні критиці цього режиму була присвячена і його кандидатська дисертація з дуже промовистою назвою: “*Радянське будівництво на Закарпатті (1946–1958 pp.)*”. ЇЇ захистив у травні 1974 року. Спеціальність 077 07.00.0 – Історія СРСР. ЇЇ були присвячені й численні публікації, в яких ця критика мала особливо гострий і принциповий характер. І не всус: за цю “критику” він одержав диплом кандидата історичних наук, а зголом – атестат доцента. Обидва документи видані тоталітарним режимом. Уривки з однієї такої публікації я вже навів вище. До слова: знаю із цілком достовірних джерел, що у 1980-х роках проблема ролі Рад на Закарпатті розроблялася ним як докторська дисертація, тобто знову ж таки того режиму, який він сьогодні із такою запопадливістю розпинає. Та не судилося...

До речі, цей ненависний нашому “Правдолюбові” режим 1945 року відкрив університет, у якому той у 1958–1963 роках безоплатно навчався й одержав диплом про вищу освіту за спеціальністю “історик”. А потім, працюючи викладачем у цьому ж вищому навчальному закладі, сіяв розумне, добре, вічне... І не тільки “сіяв”, але й керував: у 1981–1986 роках очолював історичний факультет УжДУ. І всі ці роки мій візвав, зрозуміла річ, будучи вірним своїм ідейним і особливо моральним принципам, постійно “кіпав” цей режим.

Зізнаюся, я дуже уважно прочитав цю статтю кілька разів поспіль, сподіваючись, що знайду там щире каяття, а також відомості про те, що Автор відмовляється від диплома кандидата історичних наук та атестата доцента, виданих тоді, а також від казенної квартири, якою, допускаю, “штрафував” його режим. Та не знайшов ... Стаття архіцінна: як бачимо, є кому писати “наукову” історію Закарпаття. Це ж треба мати неабиякий талант, бути таким вертким, ви-

бачте, мобільним, щоб із таким запалом чихвостити те, що колись із таким заповзяттям оспівував! Від панегіриків – до анафеми!

Коли я написав цей текст, то подумав: а може, і справді в пана Автора з всі підстави так різко змінити свої погляди на історичне минуле краю; може, ця стаття – результат тривалих творчих пошуків, моральних вагань, переосмислення написаного раніше; може, Автор знайшов цілий комплекс досі не відомих документів, які дають йому моральне право сказати “нове слово” в науці з даного питання, питання, безперечно, цікавого й актуального. Воно так і сталося.

Ось ця “потужна” джерельна база, яка дозволила Авторові оригінального дослідження прийти до вищевикладених висновків. Подаю її без будь-яких скорочень.

1. Ільницький Ю. В. *Віхи звитяжного шляху*. – Ужгород, 1975.
2. Нариси Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород, 1980.
3. Нариси історії Закарпаття, Т. II. – Ужгород, 1985.
4. Нариси історії Закарпаття, Т. III. – Ужгород, 2003.
5. Радянське Закарпаття. Документи і матеріали. – Ужгород, 1985.
6. Шляхом Жовтня. Збірник документів. – Ужгород, 1965” [С. 100].

Кінець цитати.

Після цього мені належало б сказати: “*Tempora mutantur, et nos mutamur in illis*”. Але скажу: “О tempora, o mores!”

Це, так би мовити, один аспект моїх роздумів з приводу вказаного “дослідження”. Але є ще й інший, також морально-етичний. Він делікатніший, можливо, від першого, але я все ж таки ризикну його озвучити. Як було сказано, стаття належить двом Авторам. Про особу першого я вже висловився. Тепер – кілька слів про “Співавтора” статті. Наприкінці ВІСНИКА перераховано прізвища авторів, статті яких вміщено в цьому випуску. Із цього списку дізнаємося, що “Співавтор” – *студент другого курсу історичного факультету УжНУ*. Все було б нічого, якби я особисто не зінав цього юного “Співавтора” як СТУДЕНТА. З усією відповідальністю заявляю: він ще й на третьому курсі істфаку не усвідомив себе як СТУДЕНТ! На цьому курсі я читав лекції та проводив семінарські заняття ще з другого курсу, тобто четвертий, п'ятий і шостий семестри – два заліки

та один іспит (“Археографія” та “Історіографія”). Щоб не видалося дуже образливим для моого героя (героїв), скажу, що це стосується і значної частини його однокурсників. І це не тільки моя думка як викладача, але й думка багатьох моїх колег: (Про відповідальність сучасного студентства та потяг його до знань я докладно розмірковую у своїй книжці в сюжеті “Масмо те, що масмо”).

Для прикладу: перше своє “дослідження” я опублікував, працюючи вже рік викладачем істфаку, або через вісім років після закінчення вишу. І нічого не сталося. Історична наука від цього аніскілечки не постраждала, якщо не сказати – виграла. Бо якщо взяти такий темп, як наш юний “Співавтор”, то на п'ятому курсі мала б уже бути не дипломна робота, а, щонайменше, кандидатська дисертація! Але чого тільки в житті не бувас: відомий славіст Ізмайл Срезневський (1812–1880) у 18 років закінчив Харківський університет із відзнакою, у 25 років став професором, а в 37 років – академіком! Альберт Ейнштейн у 26 років став доктором фізико-математичних наук. Отож – с на кого рівнятися! А й справді: чого на світі не бувас. Не треба втрачати нації. Недарма ж Наполеон сказав, що в ранішого кожного солдата – жезл маршала. На жаль, багато молодих “талантів” уперто пишуть *солдатську ложку*, яка теж у ранці, з *маршальським жезлом*!

Тому для мене, читача вказаної “старті”, особливо переконливо ззвучить ця нищівна критика тоталітарного режиму з уст юного “Співавтора” (народився 1989 року), який особисто пережив ті жахливі часи! І тут мені на думку спала така історія: коли Леонід Брежнєв опублікував “свої” спогади “Малая земля”, “Возрождение” і “Целина”, то Москвою миттєво поширилася фраза з відомої патріотичної пісні: “Что-то с памятью моей стало. Все, что было не со мной, – помню”. А я, наївний, бідкаюся: хто ж напише історію Закарпаття?! І даремно. Цей “сімейний підряд” повинен зробити нас оптимістами. Але, насамкінець, нагадаю обом “дослідникам” слова Олександра Герцена: “Постріл, зроблений у минуле з пістолета, повертається пострілом із гармати”. Це належить нам’ятати всім! Особливо історикам. Справжнім, відповідальним історикам, історикам із совістю!

Після цього вважаю, що буде цілком доречним стисло висловити свої міркування про роль сім’ї та школи у вихованні майбутніх спеціалістів з різних галузей знань. (Докладніше про це – у книжці в сюжеті “Масмо те, що масмо”). Не буде жодних повторень, я лише загострю вашу увагу на вічно актуальному питанні: хто і коли запо-

чатковує формування майбутньої людини? Мій життєвий досвід як освітянина (майже 50 років працюю у цій сфері) дозволяє мені з усією відповідальністю сказати: все починається із сім'ї, а потім дуже багато залежить від ШКОЛИ в найширшому розумінні цього слова. Не буду вдаватися до аналізу цих проблем – це не моя завдання. Наведу лише приклад із життя людини, яку знає весь науковий світ не тільки в Європі, але й за її межами. Мова йде про академіка Дмитра Сергійовича Лихачова. Всі відомості я взяв із його спогадів: "Заметки и наблюдения. Из записных книжек разных лет". – Л., 1989. – 607 с. Даруйте за розлогі цитати.

Здивуєтесь, дізнавшись, що майбутній академік, учений зі світовим іменем,... не хотів ходити до школи. Отож, надаю слово авторові спогадів. *"Осенью 1914 года я поступил в школу – в гимназию Человеколюбивого общества... Учиться я поступил восьми лет и сразу в старший подготовительный класс. Родители выбирали не школу, а классного наставника. И он в этом старшем подготовительном классе был действительно замечательным. Капитон Владими́рович! Он был строг, представителен, умен и отечески добр, когда это было можно. Это был воспитатель с большой буквы. Ученики его уважали и любили. Ученики!"*

Как я не хотел ходить в школу! По вечерам, становясь на колени, чтобы повторять вслед за матерью слова молитв, я еще прибавлял от себя, утыканье в подушку: "Боженька, сделай так, чтобы я заболел". И я заболел: у меня стала подниматься каждый день температура – на две-три десятых градуса выше 37. Меня взяли из школы, а чтобы не пропустить год, наняли репетитора" [С. 73–74].

Як бачимо, це питання вирішував не малий школяр, а його батьки. Тодішня школа з талановитими педагогами зробила своє, й усе обернулося по-іншому. Результат – відомий. Хіба це – не переконливий аргумент на користь тези про те, що основа основ виховання й навчання особи (особистості!) закладається в сім'ї та школі? Це – прописні істини! На жаль, останнім часом вони мають переважно теоретичний, декларативний характер.

Цитую далі. *"Общеобразовательная школа, в которой мы учились в первые годы после революции, показалась бы чрезвычайно странной молодежи восьмидесятых годов (XX ст. – О. М.). Ни единого комплекса учебных предметов, ни общей для всех школ системы оценок успеваемости, ни твердо установленных часов за-*

иятий. Словом, течение учебного процесса было во многом результатом вдохновения наших учителей-энтузиастов. И, наверное, потому, что читали они нам курсы предметов, в которые были сами влюблены, воспринимали мы такое "странное" учение с восторгом, запоминали навсегда.

Дорогой наш учитель литературы Леонид Владимирович Георг в одном из старших классов весь учебный год проходил с нами одного только Пушкина. Тот год стал для нас не только университетом познания великой русской литературы, но годом восприятия высших нравственных категорий, годом воспитания души".

Маю тут на увазі не стільки учня, як ШКОЛУ і ПЕДАГОГІВ. І не тільки загальноосвітню, але й вищу. Тут доречно буде згадати крилату фразу О. Бісмарка: "Дайте мені кілька тисяч добрих учителів, і я створю нову націю!"

Ось як описує Д. С. Лихачов навчання в університеті.

"Настоящій школою понимания поэзии были занятия в семинарии по английской поэзии начала XIX века у В. М. Жирмунского. Мы читали с ним отдельные стихотворения Шелли, Китса, Вордсворта, Байрона, анализируя их стиль и содержание. В. М. Жирмунский обрушивал на нас всю свою огромную эрудицию, привлекая словами и сочинения современников, толковал поэзию всесторонне – и с биографической, и с историко-литературной, и с философской стороны. Он нисколько не снисходил к нашим плохим знаниям того, другого и третьего, к слабому знанию языка, символики, да и просто английской географии... Нечто подобное мы ощущали и на семинарских занятиях по Шекспиру у Владимира Карловича Мюллера, на занятиях старофранцузскими текстами у Александра Александровича Смирнова, среднеанглийской поэзией у Семена Карловича Боянуса.

Но истинной вершиной метода медленного чтения был пушкинский семинар у Л. В. Щербы, на котором мы за год успевали прочесть всего несколько строк или строф. Могу сказать, что в университете я в основном учился "медленному чтению", углубленному филологическому пониманию текста. Иначе – занятиям в рукописных отделениях и библиотеках – учили нас милый В. Е. Евгеньев-Максимов... Он пробуждал в нас инициативу поисков, учил нас не "бояться архивов". Боязнь архивов В. Е. считал своего рода детской болезнью начинающего ученого, от которой он должен избавиться как можно быстрее".

А тепер подумаймо, що маємо тепер у справі ретельної, сумлінної, систематичної, фундаментальної підготовки молодих науковців. Маю на увазі не тільки наш факультет, але загалом вищі навчальні заклади України. Та й не тільки...

Ось кілька красномовних прикладів із цього ряду. Практично в кожному авторефераті кандидатської дисертації, а значить, і в дисертації, мовиться про те, що автор виявив, опрацював і вперше вводить у науковий обіг такі-то документи. Я думаю собі з цього приводу таке: а що ж робили дослідники попередніх поколінь, які розробляли цю тему? Невже не бачили цих документів, які вони дійсно першими опрацювали?

Наведу лише два приклади з цього ряду. Так, наприклад, дистант, який багато років присвятив розробці дуже цікавої, актуальної теми і з якої опублікував монографію, в дисертації на тему: "Історія етнографічного вивчення Закарпаття в українській краївій періодіці другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст." пише, що він опрацював понад 700 публікацій (охоче вірю, і це правда), і просто душно стверджує, що 400 з них він вводить у науковий обіг уперше. Свята простота! Бо стаття, опублікована, наприклад, у журналі "Листок" у січні 1895 року, вже тоді була введена в науковий обіг: її читали не тільки на Закарпатті, але й у Галичині, куди видання потрапляло, хоч і не регулярно. Та це ще сяк-так.

А ось в авторефераті кандидатської дисертації, присвяченої етнополітичному розвитку русинів-українців Закарпаття (друга половина XVIII ст. – 1867 р.) (коментувати формулювання теми не буду), авторка про свій внесок у розробку даної теми і про використання нею архівних матеріалів пише: "Велику наукову цінність для істориків представляє 151-ий фонд ДАЗО – Правління Мукачівської греко-католицької спархії. Він має понад 20 описів та містить 583444 справи за 1646–1948 рр. Важливим для нас є те, що саме у цьому фонді зберігаються рукописні праці І. Пастелія, І. Базиловича, М. Лучкай, а також ряд матеріалів з історії канонізації Мукачівської греко-католицької спархії"*. То я хотів би спитати в авторки:

*Кашка М. Ю. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (друга половина XVIII ст. – 1867 р.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Науковий керівник Д. Д. Данилюк. – Ужгород, 2008. – С. 6–7.

то що з того? Знаючи матеріали цього фонду ще з 1960-х років, вважаю, що перераховані нею в дисертації “рукописні праці”, як і інші матеріали, при творчих можливостях дисертації, так були використані нею, як мною – валютні запаси швейцарських банків.

А тепер звертаю увагу фахівців на цю надзвичайно сміну фразу в тому ж авторефераті, яка засвідчує науковий рівень пошукачки. Подаю весь абзац. Отож: *“ОСОБИСТИЙ ВНЕСОК ЗДОБУВАЧА. Дисертаційне дослідження с самостійним науковим доробком здобувача, виконаним на матеріалах вітчизняних архівів, частині з яких вперше вводиться у науковий обіг, рукописної і друкованої спадщини вчених XVIII–XIX століття”**. Кінець цитати. Ні більше, ні менше! Щиро заздрю авторці цих рядків за її знання латинської мови при опрацюванні рукописів!

Такі сміливо-безапеляційні та безвідовідальні заяви викликають у мене, стріляного вовка, поблажливу посмішку: їм, кандидатам у кандидати наук, ще вибачаю. Але не можу зрозуміти тих професорів, докторів історичних наук, які, нічтоже сумніяся, заявляють на пів-Європи, що вони *“виявили і ввели в наукову спадщину всіх закарпатських учених”*! Як би ви відреагували на мою заяву, якби я, наприклад, сказав, що я *“виявив і ввів в науковий обіг працю І. Базиловича”*? Це притому, що її опублікував сам автор у 1799, 1804 і 1805 роках! Тобто тоді, коли на світі не було ще моїх прадідів! Це притому, що це дослідження широко використовували дослідники в XIX–XX століттях, зокрема М. Лучкай! А де О. Петров, Є. Перфецький, Ю. Жаткович, А. Годинка та багато інших, які не тільки досконало знали латинську мову, але і стояли “трохи” на іншому рівні знань історії Закарпаття? Це притому, що я абсолютно не володію латинською мовою, тісно мовою, якою написано працю І. Базиловича. Таких “притому” можна перераховувати безконечно!

У зв’язку з цим, зовсім не претендуючи на роль ментора, дозволю собі кілька зауважень із цього приводу, адже, власне, цьому навчаю студентів історичного факультету на лекціях і практичних заняттях з нормативного курсу “Археографія”, у віданні якої і є ці питання.

*Кашка М. Ю. Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (друга половина XVIII ст. – 1867 р.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Науковий керівник Д. Д. Данилюк. – Ужгород, 2008. – С. 5–6.

Отож, маленький “лікнеп”. Термін “уперше” (*виявлено, введено в науковий обіг*) вживався винятково тоді, коли документ НІКОЛИ, НІКИМ і НІДЕ до цього часу не використовувався, не публікувався! Однаково, чи цьому документу тисяча, чи десять років! Цей документ (джерело) міг зберігатися в архіві, у приватній колекції, музеї, рукописному відділі бібліотеки й т. п. І не обов’язково лише рукописний текст. Може бути й машинопис. Але, повторю, цей документ досі був негідомий дослідникам!

Не вважається “вперше виявленим”, якщо мова йде навіть про дуже рідкісне видання, але таке, про котре відомо з бібліографічних покажчиків, або таке, що згадується в якихось документах, з яких до нас дійшло буквально кілька примірників. Тут мова може йти лише, що, нарешті, виявлено (розшукано) там-то і там-то цей рідкісний примірник, бо цей документ уже було колись опубліковано! Це – заповітна мрія істинного бібліофіла!

Якщо ж мені нічого не відомо (не знаю, не чув) про якусь публікацію, то це ще не означає, що ніхто інший на Землі не знає про неї, не користувався нею! Так, справді, я вперше “відкрив” для себе цю публікацію. Це добре! Значить, я розширив свої знання, свій науковий кругозір. Але коли я публічно заявляю, що саме я “відкрив” (виявив) цю публікацію, то це означає ніщо інше, як тільки те, що я не лише “неофіт” у науці (у вивченні цього питання), але й до того ж – нескромний неофіт.

А тепер дозволю собі кілька прикладів із власної практики публікації документів. Оминаючи деталі, скажу, що я *виявив, опрацював* (“розшифрував”), *підготував до друку та опублікував уперше* працю Ю. Жатковича “Етнографический очерк угро-русских”*, його листи до Володимира Гнатюка за 1895–1914 рр., його “Автобіографію”**, написану на прохання Гнатюка.

Те ж саме стосується статті В. Вернадського “Русь Угорская с 1848 года”***, листів А. Кримського до НТШ у Львові****, його ж

* Див.: Юрій Жаткович. Етнографический очерк угро-русских. – Ужгород, 2007.

** Див.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. – Ужгород, 2008.

*** Див.: Карпатський край. – Ужгород, 1996. – №№ 8–12.

**** Див.: Слово і Час. – Київ, 1991. – № 1.

листів до В. Гнатюка*, листа Михайла Павлика до редакції “Карпата”**, листів Я. Головацького до А. Кралицького***, листів Одеського товариства історії і старожитностей до польського письменника Ю. Крашевського****, які я виявив у рукописному відділі Наукової бібліотеки Ягеллонського університету у Krakowі, й т. ін. Крім того, я *вперше опублікував факсиміле рукопису* праці Ю. Жатковича “Етнографический очерк угро-русских” в академічному виданні цього дослідження закарпатського вченого. Усі перелічені публікації мають відповідну передмову та коментарі, які я написав. Таким чином, за мною закріплено пріоритет у введенні цих документів у науковий обіг.

А тепер кілька інших прикладів із мосі практики опублікування документів. Я *вперше опублікував у перекладі з угорської мови на українську праці Ю. Жатковича “Історія історіографії угорських русинів”, “Монографія села Стройна”******, а також “Боротьба Мукачівської греко-католицької спархії проти впливу Егера”*****. Але в мене немає абсолютно жодних підстав стверджувати, що, власне, я виявив їх і вперше ввів у науковий обіг, оскільки вказані дослідження Юрій Жаткович опублікував ще відповідно у 1890 і 1884 роках у журналі “Századok”, а праця про Стройне вийшла 1900 року в Будапешті окремим виданням. Цо ж там було “виявляти”, якщо вже наприкінці XIX ст. ці твори Жатковича були відомі читачам, ними задовго до мене користувалися дослідники, які володіли угорською мовою.

І ще один нюанс із мосі практики публікації документів. 1895 року в журналі “Budapesti Szemle” опубліковано працю Ю. Жатковича “Етнографический очерк угро-русских” угорською мовою, тобто мовою оригіналу. Відтоді вона ніде не передруковувалася. Я *вперше перевидав її* 2008 року репринтним способом в академічному

* Див.: Карпатський край. – Ужгород, 2000. – №№ 1-4.

** Див.: Карпатський край. – Ужгород, 1997. – №№ 6-10.

*** Див.: Сагратика-Карпатика. – Ужгород, 1999. – Випуск 6.

**** Див.: Молодь – Україні // Наукові записки УжДУ. – Ужгород, 1995. – Т. 5-6.

***** Див.: Мазурок Олег. Юрій Жаткович як історик та етнограф. Ужгород, 2001.

***** Див.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. – Ужгород, 2008.

виданні цього дослідження Ю. Жатковича*. В тому ж таки виданні я *вперше перевидав* це ж дослідження Жатковича, уривки з якого 1896 року опублікував В. Гнатюк у Львові в "Етнографічному збірнику", том 2, під назвою "Замітки етнографічні з Угорської Русі"**, зберігши всі особливості мови, якою вийшла ця праця, тобто мови, яка вживалася тоді в Галичині. Лише у "Примітках" я вказав на помилки, допущені при публікації редакцією НТШ.

1915 року Георгій Вернадський, син академіка Володимира Вернадського, опублікував у журналі "Голос минувшого" статтю "Угорская Русь и её возрождение в середине XIX века". Відтоді вона ніде не перевидавалася. Я *вперше перевидав* її 2009 року***. До речі, ця стаття була відсутня в усіх бібліографіях праць Г. Вернадського. Я *вперше ввів* її до списку найголовніших публікацій цього історика-свrazійця у вказаному вище виданні 2009 року. Отож, у даному разі (три приклади) не може бути й мови про те, що я опублікував їх *уперше*, а тим більше – *виявив*. Бо ж вони були відомі читачам відповідно у 1895, 1896 і 1915 роках.

І ще один приклад із цього ряду. У липні 1842 року Угорську Русь відвідав відомий славіст Ізмайл Срезневський. Тоді ж він побував в Ужгороді та Мукачеві, зустрічався з М. Лучкасом. Результатом цієї подорожі була його велика стаття "Русь Угорская", опублікована в Росії 1852 року. Відтоді вона ніде не перевидавалася. Подавши відповідну передмову та коментарі, я опублікував її в журналі "Карпатський край" (Ужгород, 2001. – №№ 1–3). Отже, *вперше перевидав* після 1852 року. І не більше!

Тепер кілька слів про поневірняння рукопису праці Михайла Лучка "Історія угорських русинів". Тут ситуація дещо інша, хоча до публікації цього твору я не маю жодного стосунку. Так-от. Даруйте, але не розумію-таки, як можна вважати себе "виявителем" праці Лучка, якщо вона ще в рукописі за життя автора була відома багатьом дослідникам, які вивчали історію Угорської Русі. Вже не йдеться про пізніші часи! Вона була відома за межами Угорської Русі!

* Юрій Жаткович. Етнографический очерк угро-русских. – Ужгород, 2007. – С. 187–240.

** Юрій Жаткович. Этнографический очерк угро-русских. – С. 146–186.

*** Олег Мазурок. Володимир і Георгій Вернадські про Угорську Русь. – Ужгород, 2009.

Наведу цікавий, але маловідомий факт, що стосується історії цього рукопису. Цей факт підтверджує сказане мною вище. Опрацьовуючи документи НТШ у Львові (фонд 309, опис 1), я ознайомився з “Протоколами” засідань членив історико-філологічної секції Товариства за період з 11 травня 1893 року до 31 грудня 1915 року (141 аркуш). Там я виявив рішення секції про те, що Товариство ухвалило опубліковати в “Руській історичній бібліотеці”, яка виходила в Тернополі, історичні праці А. Кралицького і ОКРЕМИМ виданням – працю Михайла Лучкай “Historia Carpathos Ruthenium”. У зв’язку з цим вирішено: звернутися до Г. Стрийського, щоб той підібрав з угорських видань найважливіші статті про Угорську Русь для перекладу на українську мову та подальшої публікації їх у виданнях НТШ, а також відрядити одного з кваліфікованих членів Товариства до Ужгорода, щоб зняти копію з рукопису Лучкай.

21 листопада 1903 року та ж комісія (Археографічна), знову повернувшись до вказаного питання, накреслила конкретні кроки (заходи), визначила осіб, відповідальних за реалізацію цих планів. Це були В. Гнатюк і С. Томашівський. На засіданні Археографічної комісії НТШ 23 грудня того ж року ухвалено: “*Прийняти з присмістю до відомості план археографічної експедиції на Угорську Русь, поданий на історичній секції, і рішено причинитись до успіху діла участю в коштах*” [Справа 42. – Арк. 53–55]. На превеликий жаль, через об’єктивні обставини, зокрема через те, що В. Гнатюкові було заборонено з’являтися на території Угорської Русі, за що його навіть заарештували місцеві органи влади, цей гуманний план так і не був реалізований.

Уперше праця М. Лучкай побачила світ у перекладі доцента УжДУ Ю. М. Сака в “НЗ МУК у Свиднику” в 1983, 1986, 1988, 1991, 1992 роках. Окремими томами вона вийшла в Ужгороді в 2000–2003 роках.

Ось така сумна доля рукопису праці М. Лучкай!

У підсумку до цього маленького доброзичливого і ненав’язливого “лікнепу” скажу таке: якщо дотримуватися усіх правил публікації документів, то *кожен опублікований документ повинен мати легенду (“паспорт”), яка складається з таких основних елементів (перераховую їх у логічній послідовності): місце зберігання документа (архів, рукописний відділ наукової бібліотеки, музей, приватна колекція й т. п.); номер і повна назва фонду, колекції; опис фонду та*

його номер; справа (одиниця збереження) та її номер; аркуші, на яких міститься текст документа; вказівка на автентичність джерела (оригінал, копія, завірена копія); якщо старовинний документ – на якому письмовому матеріалі його написано; докладний опис старовинної висячої печатки (якщо така є); останній, найважливіший пункт легенди – *вказівка на попередню публікацію*!

Тут можливі такі варіанти: якщо документ публікується *вперше*, – це обов'язково зазначається в легенді, чим закріплюється пріоритет публікатора цього джерела. Але не тільки. Легенда дає змогу дослідникам (при бажанні, звичайно) перевірити добросовісність публікатора, його відповідальність перед науковою, майбутніми дослідниками.

Якщо ж документ уже публікувався, то можливі такі варіанти: 1) якщо документ перевидається в академічному виданні, то в легенді обов'язково повинна бути вказівка *на всі попередні публікації*; 2) якщо видання науково-популярне, то дається посилання на першу, останню або ж найбільш популярну публікацію.

Ось вам і “*вперше*”! Саме таку фахову “компетентність” продемонстрував інший професор, також доктор історичних наук, який твердо переконаний, що “*історичне джерело*” і “*документ*” – абсолютно різні речі, проігнорувавши стародавню мудрість: “*Всезнайство не єсть ученості*”! Он як! Тут, вважаю, саме до речі навести іншу стародавню мудрість: “*Ignoratis terminis artis ignoratur et ars*” (“*Якщо невідомі терміни науки, то невідома її сама наука*”).

А тепер звертаємося до молодих “піонерів-першовідкривачів і першоводітелів документів”: зробіть, будь ласка, добру справу, прислужітесь історичній науці – шукайте в архівах Будапешта рукопис етнографічного дослідження Юрія Жатковича угорською мовою під назвою “*A magyarországi oroszok etnográfiai magánrajza*” (приблизно 12 друкованих аркушів). Юрій Жаткович і я будемо безмежно вдячні тому, хто вперше виявить цей рукопис. А тим більше – опрацює його, тобто “розшифрує” почерк автора, підготує до друку та опублікує! Маленька “наводка”: частину тексту цього рукопису використав Орест Сабов у своїй праці “*A magyar oroszokról (ruthének)*”, яка побачила світ у Будапешті 1913 року. Оце буде справді науковий подвиг!

Доводиться іноді читати, і не лише на сторінках крайової преси, але й у наукових публікаціях, про те, що на історичному факультеті УжНУ чи не кожний професор створив свою “школу”. Згадувалося і

мос прізвище. Мушу гірко розчарувати авторів таких думок. Правда, є в нас на факультеті широко профільні, багатофункціональні, якщо не широкоформатні “науковці”, які, нічтоже сумніяся, самі створили “школи” свого імені, демонструючи цим не тільки свої непомірні амбіції та відсутність елементарної скромності, але й відсутність елементарних знань, уявлення про те, що таке “історична школа”. Тому дозволю собі подати коротку інформацію з цього питання, не характеризуючи основних принципів (засад) учасників цих шкіл; подам перелік найвідоміших із них.

Досі не існує загальноприйнятого визначення поняття “історична школа”. Проте переважна більшість істориків ХХ–XXI століть сходяться на тому, що історична школа – це колектив дослідників, об’єднаних спільною проблематикою, єдиними методологічними принципами, концепціями, які:

а) гуртуються навколо відомого в наукових колах дослідника з якоїсь проблеми, який виробив нові, оригінальні й науково обґрунтовані принципи дослідження якоїсь проблеми або періоду в історії країни (наприклад: “Сkeptична школа” в Росії в першій половині XIX ст., голова – М. Т. Каченовський; “Державна або державно-юридична школа” в Росії у другій половині XIX – на початку ХХ століть, голова – Б. М. Чичерін, І. В. Сергєєвич);

б) гуртуються навколо історичного часопису (наприклад: школа “Анналів” у Франції (1929 рік) – М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель);

в) займаються розробкою нових методів дослідження або нової концепції історії країни (наприклад: Київська школа документалістів В. Б. Антоновича; Львівська та Київська школи М. С. Грушевського; у Європі – Молодогерманська історична школа другої половини XIX ст. (І. Г. Драйзен, Г. фон Зіbel, Г. фон Трейчке); Баденська (фрайбурзька) школа (Г. Ріккерт, В. Віндельбанд – представники неокантіанської філософії) і т. д.

Головна ознака історичної школи – наявність ланки: **вчитель – учні, послідовники.**

Як би не здавалося дивним, але відомі російські історики С. М. Солов'йов і В. О. Ключевський не створили власних шкіл, хоча вважалися і вважаються незаперечними авторитетами російської історіографії другої половини XIX – початку ХХ століть.

Отож, виходячи з вищесказаного, є всі підстави вважати, що у 60–80-х роках минулого століття в УжДУ існувала історична “шко-

ла”, в основі методології якої лежала концепція класової боротьби. Ці “боротьбисти” у своїх статтях, дисертаціях, монографіях постійно з кимсь боролися. На основі цієї ж концепції і розроблялася “наукова” історія Закарпаття. І, незважаючи на те що наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. ця концепція, як кажуть, наказала довго жити, школярики-боротьбисти на чолі з главою “школи” продовжували досліджувати історію краю в тому ж ключі: інерція і звичка – велика сила! Вершиною, апофеозом творчої діяльності “школи”, її лебедину піснею було фундаментальне “дослідження” “Нариси історії Закарпаття” у трьох томах (1993–2003). Останній том цілком логічно (кажу без найменшої тіні іронії) присвячений главі “школи”. Хіба це не символічно? Нащадкам залишено оригінальну пам’ятку наукової думки учасників “школи”.

В одній зі своїх публікацій 1996 року, в якій я висловлював свої думки з приводу перших двох томів “Нарисів історії Закарпаття”, я сказав, що існує Закарпатська школа археологів. Гадаю, що правильніше буде сказати: група археологів, яка вивчав старожитності краю.

І знову ж таки, враховуючи основні риси, притаманні історичним школам, я з тривогою спостерігаю, як на історичному факультеті УжНУ формується псевдонаукова, якщо не антинаукова, “історіографічна” школа, яка має свого вчителя та учнів. Слово “історіографічна” я спеціально взяв у лапки, оскільки вона має стільки спільнотою з історією історичної науки, як молоток зі скрипкою. Про це я вже висловив свої міркування на сторінках “Наукового вісника”*. У книжці про це мовиться докладніше.

Оскільки я торкнувся основних вимог археографії, то скажу кілька слів про стан публікації документів з історії Закарпаття (Угорської Русі). Я не дуже помилюся, вважаючи, що за час існування історичного факультету УжНУ його науковцями не було опубліковано практично жодного документа з історії нашого краю до 1918 року! А ті, що були обнародовані, публікувалися з грубим порушенням елементарних правил. Назву дві публікації, не вказуючи прізвищ ані публікаторів, ані рецензентів. Це не так важливо в даному разі. Важливим є те, що публікатори знехтували азами археографії. Не важливо

* Див.: Мазурок О. С. Атланти і Каріатиди районного масштабу: (Роздуми про те, Хто і Як досліджує історію та історіографію Закарпаття) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія Історія. – Ужгород, 2008. – Випуск 21. – С. 197–213.

ї те, що ці документи не мають принципового значення для розробки історії Закарпаття, оскільки тексти їх відомі з інших джерел.

Тут мова йтиме про такі видання: 1) "Gesta Hungarorum". – Ужгород, 2005. – 122 с.; 2) "Оурбаріум" (Підкарпаття у XVIII ст.) – Ужгород, 2006. – 181 с. Щодо поліграфічного оформлення обох публікацій, то можна сміливо сказати, що обидві речі видані на високому поліграфічному рівні з усіх боків: кольоровий друк, палітурки, папір, ілюстрації й т. д. А ось з погляду вимог археографічних, то тут усе навпаки. Я не буду вдаватися в деталі й прискінуватися до дрібниць. Нічого не можу сказати про якість перекладу "Gesta Hungarorum". Це – парадія спеціалістів із латині. Але ж мені таки незрозуміло, як у першій публікації цього історичного джерела відсутні такі елементи, як шмуцтитул; у "Змісті" не знайдете вказівки на сторінки, на яких вміщено факсиміле документа. А саме факсиміле в публікації не пронумеровано, тобто не вказані сторінки за наскрізною нумерацією! А цей документ в цій публікації охоплює насправді сторінки 62–107, тобто 45 сторінок. Уявіть собі таку ситуацію: недобросовісний читач вирве увесь текст, і ви не дізнастesя про це, оскільки, повторюсь, сторінки не пронумеровано, і цього тексту немає у "Змісті"!

Щодо другої публікації, то тут практично ті ж вади: відсутній шмуцтитул (враховуючи високий поліграфічний рівень публікації!), незрозуміло, чому факсиміле документа подано на сторінці 146, "П'ятий пункт", якщо він був уже на сторінці 133. Незрозуміло, що таке Додаток "А" (с. 171). Факсиміле документа с на сторінках 123–146 публікації, але... нема його у "Змісті". Ті ж саме помилки властиві й першій публікації! Це все одно, що ви офіційно є членом кафедри, але в списках членів кафедри вашого прізвища немає!

А як кричуше непрофесійно публікуються тексти деяких документів у нашому "Віснику"! Хіба припустимо плутати термін "одиниця збереження" ("справа") з терміном "документ"? У "справі" може зберігатися один документ, а може – десять і більше! До речі: правильно "одиниця збереження", а не "одиниця зберігання".

А тепер, щоб вас не дуже засмучувати сказаним вище, "втішувши" прикладами аналогічного характеру з історії інших вищих навчальних закладів. Так, наприклад, 2002 року в Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича захистив дисертацію

Ігор Іванюта на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Але, перш ніж назвати тему цього "дослідження", прошу дуже уважно прочитати її та вдуматися в сутність. Отож, тема: "*Наукова та громадсько-політична діяльність академіка Володимира Гнатюка в контексті українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст.*". Роботу виконано в Тернопільському державному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка. Ще раз вдумайтесь у формулювання теми! Гадаю, що ні автор дисертації, ні його науковий керівник ніколи не чули знаменитий афоризм Кузьми Пруткова: "*Нельзя обять необъятное!*"

На мою думку, а мені трохи відомо про громадську й наукову діяльність В. Гнатюка, то це не ТЕМА, а ПРОБЛЕМА, розробка якої потребує зусиль дослідників щонайменше однієї кафедри зі званням доцентів і професорів. Правда, за однієї "маленької" умови, що цю проблему ніхто до 2002 року не розробляв! Візьмемо, для прикладу, монографію М. Т. Яценка "Володимир Гнатюк", опубліковану ще 1964 року. Прочитавши назгу теми, я подумав собі: ото ледачі оці доценти-професори-академіки, які до вказаного року так і не змогли нічого путнього написати про Володимира Гнатюка. Більше того, не змогли навіть визначити місце вченого не тільки у світовій, але навіть у вітчизняній науці. І лише завдяки дисертантові аж на початку ХХІ століття Гнатюк "знайшов своє місце під сонцем"! І то, як побачимо, не в НАУЦІ, а в КУЛЬТУРІ!

Як на мене, то цілком достатнім було завдання дисертанта розкрити тему: "*Роль Володимира Гнатюка у вивченні історії та етнографії Угорської Русі*". Отут можна проявити себе дослідником! Бо, навіть маючи певний досвід наукової роботи, я добряче подумав би, перш ніж взятися за розробку такої цілком дисертабельної та цікавої теми. Бо знаю, скільки потрібно опрацювати документів, що треба зробити, щоб, можливо, сказати щось нове про Гнатюка як ученого і громадського діяча.

А тепер новністю подаю текст анотації вказаної дисертації Іванюти. "*У дисертації здійснено комплексне дослідження життя й діяльності В. Гнатюка у контексті українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. Головну увагу приділено змісту, формам і напрямкам цієї діяльності. Розглянуто процес становлення та еволюції світогляду та наукових поглядів діяча. Проаналізовано роль його діяльності у процесі підвищенння національної свідо-*

мостії українського народу. Досліджено внесок діяча у становлення і розвиток Наукового товариства імені Шевченка. Охарактеризовано етнографічну діяльність вченого та показано її роль у національно-культурному відродженні. Встановлено місце В. Гнатюка в історії вітчизняної культури" [С. 17]. Кінець цитати.

Від себе додам: усе це реалізовано в дисертації, обсяг якої – 192 сторінки! Уважно прочитайте в цю "Анотацію", в її стиль! Можемо тільки подякувати дисертантові, що, нарешті, "встановлено місце В. Гнатюка в історії вітчизняної культури"! Існує вірогідність, що в докторській дисертації шановний автор "встановить місце В. Гнатюка в історії вітчизняної науки"! Роздумуючи над цим епохальним відкриттям дисертанта, припускаю, що тут спираючись на відомий афоризм Сократа, який називає "принципом Сократа", але – навпаки: "Чим менше знаю – тим більше знаю". А оскільки нічого не знаю, то я знаю все. Про цей "принцип" докладно скажу в одному із сюжетів цієї книжки. Тому, на мою думку, для "розробки" такої теми потрібен неабиякий талант і хист! Талант компілятора. І, звичайно, відповідний рівень наукового сумління!

Мій досвід викладача, науковця і члена Спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій з історії дозволяє мені, перефразувавши відомий вислів, сказати: "Назвіть мені тему дисертації, і я вам скажу не тільки хто її автор, але й хто науковий керівник". На жаль, це стосується не лише цього сюжету.

А тепер – інформація для роздумів: стислі біографічні дані про В. М. Гнатюка (1871–1926), на тлі яких належить розглядати "новизну" дисертаційного дослідження, про яке йшлося вище. Володимир Гнатюк закінчив 1898 року Львівський університет і того ж року став секретарем НТШ, а через рік – дійсним членом Товариства. З 1901 року – секретар, а з 1916 року – голова Етнографічної Комісії НТШ. З 1900 року – редактор усіх її видань, директор Видавничої Спілки. З 1902 року – член Петербурзької академії наук. Активний співробітник журналу "Літературно-науковий вісник" (ЛНВ) під час його друкування у Львові (1898–1906). З 1924 року – дійсний член ВУАН. До речі, рішення АН про це підписав незмінний секретар ВУАН, з яким вони листувалися з 1897 року, А. Ю. Кримський (1871–1941), від якого Гнатюк знат і про Угорську Русь. У своїх студіях Гнатюк творчо використовував історико-порівняльний метод. Зредагував і видав близько 60 томів "Етнографічного збірника" і "Матеріалів до

української етнології". Шість томів містять у собі "Етнографічні матеріали з Угорської Русі" (тт. III, IV, IX, XXV, XXIX, XXX).

І ще кілька моїх міркувань, викликаних ознайомленням із дисертациєю п. Іванюти. Скажу відверто: коли в останні роки читаю в дисертacіях термін "національне відродження", або ж "у контексті національного відродження", то мені пригадуються пріснопам'ятні часи, коли були слова "боротьба", а тим більше "класова боротьба", або ж "керівна роль партії", на думку спадас тема, де згадуються прізвища класиків марксизму-ленінізму. Ці фрази тоді були свого роду паролями, або ж – чарівними ключиками, які відкривали дорогу в "науку" такому дослідникові. Згадаймо, скільки дисертацій, кандидатських і докторських, де домінували оці "ключові слова", було захищено! А тепер спитаю: чи рекомендували б ви тепер ці "дослідження" своїм студентам? Де вони? Це – метелики-одноденки! Але... Не вірите? Ось типовий приклад із цього ряду. Кандидатська дисертація: "Боротьба трудящих Чехословаччини проти капіталістичного гніту в період світової економічної кризи 1929–1933 pp." (1955 рік). Докторська: "Робітничий клас Угорщини та його боротьба проти білого терору і фашистського режиму в другій половині 1919–1925 pp." (1967 рік).

До слова, поясніть мені, недотепі, як насує при цьому термін "українське національне відродження", якщо нерідко ті, хто так заповзято вживає цей термін тепер, не так давно писали, що Україна та її народ "терпіли важкий національний та соціальний гніт", перебуваючи у складі Литви, згодом – панської Польщі, а потім жили в "тюрмі народів" – імперії Романових і, нарешті, в період "комуністичного режиму"? Незрозуміло, *ци же відроджувати?* Тут альтернатива: вать-вать! Вать був гніт – значить, ні про яке "відродження" не може бути й мови! Якщо ж "відродження", то, значить, не було "тюрми народів" і будь-якого гніту! Адже: "Aut-aut". Правда, є надзвичайно обдаровані "дослідники", які "широ забувають", про що писали вчора, а завтра забудуть, про що писали сьогодні! Флюгери також потрібні в господарстві!

Дійшло до того, що навіть у "дослідженні", присвяченому історії історичної думки Закарпаття, один розділ названо так: "Історична наука в Закарпатті в період культурно-національного відродження слов'янських народів Австрійської імперії (перша половина XIX ст.)". Тож нехай Автор цієї фрази пояснить мені логіку свого мислення: 1) Чому ж він у даному разі називає Духновича не "від-

родителем”, а “будителем”? 2) Чому ж сам Духнович, звертаючись до своїх одноплемінників, закликав їх не “відроджуватися”, а “оставити глибокий сон”? Це, очевидно, за принципом української приповідки: “Що громаді, те й бабі”. Хоч уважаю, що тут краще підійшла б інша приказка: “На городі бузина, а в Києві дядько”. А ще Микола Гоголь заповідав: “Со словом надо обращаться честно!”

Проте перш ніж спробувати пояснити мені цю загадку “відродження”, а тим більше – переконати мене в його існуванні, раджу уважно прочитати визначення терміна “відродження” у тлумачних словниках!

А тепер – ще один зразок “наукового” рівня публікації документів. Ідеться про перевидання 1999 року у Львові відомої праці Ф. Вовка “Антрапометричні досліди...”. Але щоб краще зрозуміти цей, м’яко кажучи, кричущий випадок нігілістичного ставлення до спадщини вченого, стисло подам його біографію, тим більше, що і він, і вказана праця безпосередньо стосуються нашого краю.

Федір Кіндратович Вовк (Волков, Сірко), відомий український учений-антрополог, етнограф, археолог, історик, публіцист, народився 17 березня 1842 року на Полтавщині. Освіту здобував спочатку в Ніжинській гімназії, згодом – у Новоросійському та Київському університетах. Разом із М. Драгомановим, В. Антоновичем, Т. Рильським, П. Чубинським як член київської “Громади” плідно працював на розвиток українського національного руху: брав активну участь в організації недільних шкіл, збиранні етнографічних матеріалів, виданні книг українською мовою.

Ф. Вовк – член НТШ у Львові, член “Історичного антропологічного товариства” в Парижі та багатьох інших наукових товариств Європи, автор численних праць з української етнографії та антропології. Через переслідування властей 1879 року виїжджає за кордон. Вивчав етнографічні матеріали, що стосуються історії слов’ян, у музеях Відня, Рима, Неаполя, Флоренції, Берна, Женеви, Цюриха, Парижа. Постійно проживає в Парижі. Бере активну участь у редактуванні відомого часопису “Антропологія” (французькою мовою), що виходив у Парижі, і одночасно редактує “Матеріали до україно-руської етнології”, які видавалися у Львові.

Наприкінці 1905 року Ф. Вовк переселився до Петербурга, де читав лекції у вищих навчальних закладах столиці. Досліджував Галичину, Буковину і Закарпаття. Організовані ним експедиції мали на меті не лише вивчення культури й побуту народу, але і збирання

етнографічних колекцій. У 1908–1911 роках він вивчав Волинську, Чернігівську та Херсонську губернії, Кубань і півострів Тамань. Неодноразово був за кордоном – у Румунії, Угорщині, Скандинавії. Помер Ф. Вовк 30 червня 1918 року.

Світове визнання вченому принесла опублікована спершу в Болгарії, а потім у Паризі праця “Шлюбний ритуал та обряди на Україні”, яка базувалася на широкому джерельному матеріалі з використанням новаторських ідей і концепцій французької антропології та етнографії.

Важливим здобутком ученої став висновок про те, що українці – це окремий, відмінний від інших слов'янських народів антропологічний тип, який має цілком оригінальні антропологічні особливості. Українська ж етнографія, яка до того часу являла собою простий опис особливостей народу, вибудуваний переважно на лінгвістичних та фольклорних матеріалах, з появою праць Федора Вовка набула принципово нової якості, наблизившись до передових на той час європейських зразків.

Для нас становить інтерес праця Ф. Вовка “Антропологічні досліди українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. I. Гуцули”, опублікована 1908 року в Харкові й перевидана 1999 року у Львові. В ній ідеться про перебування вченого на Закарпатті.

Ще 1903 року НТШ доручило Вовку антропологічні студії в Галичині, а до Львова його було делеговано Паризьким Антропологічним Товариством. Галицький уряд прихильно поставився до нього. Свою експедицію він почав із Перемишля. 1904 року в експедиції брав участь І. Франко. Результат – праця Івана Яковича “Етнографічна експедиція на Бойківщину”. До речі, обидва вчені були давно особисто знайомі. Їхнє листування почалося 1879 року і тривало протягом майже всього життя. У Львові Ф. Вовк познайомився з В. Гнатюком, який на той час здійснив уже три подорожі на Закарпаття, і, власне, він рекомендував Вовку Юрія Жатковича як талановитого етнографа.

Готуючись до експедиції на Закарпаття, 1905 року Ф. Вовк поїхав до Будапешта, де був дуже прихильно прийнятий міністром народної освіти Лукачом. Останній не тільки дав йому офіційний дозвіл на подорожі Закарпаттям і проведення антропологічних вимірювань, але й право вільного проїзду всіма залізницями Угорщини терміном на три з половиною місяці.

На думку Ф. Вовка, стосовно угорських гуцулів, то вони не були на той час науково досліджені ні з антропологічного погляду, ні на-

віть докладно з етнографічного. Для обмірювання (зріст, колір волосся, очей, форма голови, носа, рота, очей, вух і т. д.) брали осіб, не молодших від 18 років для чоловіків і 16 років – для дівчат. Домінували особи віком у сорок років.

Подорож Ф. Вовка Закарпаттям розпочалася влітку 1905 року. Із Станіславова (тепер Івано-Франківськ) він поїхав у Надвірну, Пасічну, Зелену. Про подальшу подорож він пише у своїй праці таке. “*Спустившись залізницею до Ясіня угорського (Körösmező), я побував у Чорній Тисі, зробив чимало помірів у самім Ясінію, а опісля – у Богданах, Рахові, Білому Потоці (Feier Patak) і Требушанах, після чого подався знову вздовж Карпат на Сигот, де зробив кілька помірів у тамошньому шпиталі, до Новоселиці (Neresnica), Золотарьово (Ötvösfalva), Лисичова (Rókamezö), і Сваляви (Szolyva) і Стройини (Malmos), де не один раз відвідав велими шановного о. Ю. Жатковича, безперечно, найбільш ученого і найбільш компетентного в етнографічних справах священика – Русина у цілій Угорщині*”**.

На превеликий жаль, через бездоріжжя й холодну осінню пору вченому не вдалося побувати на Тячівщині – у Красногорі, Мокрій і Брустурах.

Щодо результатів антропологічних експедицій Ф. Вовка в Українських Карпатах, де проживали гуцули, то вони були такими: у галицькій Гуцульщині зроблено заміри на 187 особах, буковинській Гуцульщині – на 46 особах, на Закарпатті – на 51 особі (36 чоловіків і 15 жінок). На Закарпатті в Ясінях було зроблено 16 замірів. Богдані – 21, Требушанах і Білому Потоці – 12, Бистрій – 1, Лугах – 1. У вказаній книзі Ф. Вовка вміщено фотографії (анфас і в профіль) 12 осіб, а саме: в Богдані – Миколи Зварича, Івана Шорбана, Гната Щерби, Марії Черниш, Досі Шорбан, Гафії Никирки, в Ясінях – Василя Борканюка, Василя Поповича, Василя Попадюка, Івана Миколинчука, Досі Клемпатюк, Олени Копанчук. Переконаний, що їхні нащадки й досі живуть у цих місцях.

Результати багаторічних антропологічних дослідів Федора Вовка дозволили йому зробити такий важливий у науковому плані висновок: “*Оглядаючи ж усі наші поміри гуцулів, ми найперше бачимо, що нічого особливо виключного порівняно з іншими українцями гуцули не мають, бодай у таких основних мірах, як головний показник*”.

* Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія. – Львів, 1999. – Т. 1. – С. 537.

*зріст, барва волосся. Таким побитом знищується усяка можливість думати, що вони не належать антропологічно до української групи. Цілком навпаки, ми вбачаємо у всіх памірах надзвичайну однотипність, яка вказує на суцільність етнічного типу і дуже незначні расові домішки”**.

Як уже згадувалося вище, Федір Вовк 1908 року видав у Харкові своє фундаментальне дослідження “Антропологічні досліди українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. І. Гуцули. (Матеріали по українській етнології)”. А оскільки в радянські часи прізвище Ф. Вовка було не дуже популярним, то цю працю було вперше перевидано у Львові 1999 року у дослідженні “Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія” (Т. 1. – Львів, 1999. – 606 с.). Власне, в “Додатку 1” було вміщено його працю “Антропологічні особливості українського народу” (с. 503–534), а в “Додатку 2” – “Антропологічні досліди українського населення...” (с. 535–574).

У “Передмові” до цього видання, автором якого є д. і. н. проф. Степан Павлюк (с. 5–26), та у “Вступі”, автором якого є д. і. н. В. Д. Козак (с. 27–30), – ні словечка (!) не мовиться про Ф. Вовка. Лише на сторінці 29 указано, що ця публікація мас “Додатки”, але хто автор цих “Додатків” – ані слова! Якби я не зновував про ці дослідження Ф. Вовка, то ніколи не здогадався би, що вони належать саме йому. А що вже казати про читача, який уперше бере в руки таку публікацію!

Як на мене, то це не просто недогляд, помилка, некомпетентність публікаторів у галузі археографії. Це – великий гріх, кричуча некоректність, якщо хочете – злочинна невдячність і зневага нащадків не тільки до свого предтечі, тобто до Ф. Вовка, але й до НАУКИ в цілому. Це ж просто варварство, вандалізм у царині науки. Ось такий нігілізм призводить до того, що з друку виходять сфальсифіковані публікації, а їхні автори заслуговують на всілякий осуд. До речі, як на мене, то праці Ф. Вовка, особливо друга, на кілька голів вищі в науковому плані від того, що вміщено в даному томі.

Наприкінці подаю два сюжети, які повністю співзвучні з проблемами, які порушую в передмові й тексті книжки.

* Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія. – Т. 1. – С. 584.

Перший – інформація для роздумів про вищі навчальні заклади України та світу, і другий – стаття (власне початок статті) літературознавця В. Базилевського “Аматорство як фальсифікат”. Цікавий збіг: цю статтю опубліковано в тому ж номері “Літературної України”, що й панегірик Петра Борсука “Хто був першим друкарем у Європі” про “нову книгу дослідника українських першодруків Олександра Ороса”*.

Отож, сюжет перший. 2009 року в Україні функціонувало 904 вищі навчальні заклади різних форм власності й усіх рівнях акредитації. Із цієї кількості вишів – 553 III та IV рівнів акредитації. Кількість державних вишів зросла за роки незалежності України зі 156 до 351, або у 2,25 раза, а приватних – із 25 до 202, або у 8,1 раза**. Справді, є над чим замислитися. Чого ж ми варті в цій ситуації? 2004 року було проведено рейтінг усіх університетів світу. Відібрано 500 найкращих. Основний критерій значимості університету: внесок у світову науку з розробки найновіших технологій, кількість лауреатів Нобелівської премії й т. д. Місця розділилися так: Гарвард, Стенфорд, Каліфорнійський університет, Кембридж, Оксфорд і т. д. Московський державний університет посів 112-е, а Петербурзький – 422-е місця***. Хоч з тих пір минуло і’ять років, але жоден університет України у списку не значиться...

Сюжет другий: цитую без будь-яких скорочень початок статті В. Базилевського.

“Аматорство нещідливе, доки не перебирає на себе роль судді і не видавє вигадане за дійсне.

Але за умов нормального функціонування суспільного організму, коли всі його ланки діють більш-менш злагоджено, а норми поведінки регламентовані ще й моральним законом в собі, що на ньому наголошував Кант, воно знає своє місце.

* Повний текст цієї статті – у “Додатку”. Там само – рецензія наукового співробітника відділу стародруків і рідкісної книги Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського Наталії Боднар на перше видання книги О. Ороса під назвою “Патріотична фальсифікація з історії вітчизняного книговидання, або Знову до питання про грушівське книгодрукування XV–XVII ст. // Український гуманітарний огляд. – Критика, 2004. – Випуск 10. – С. 194–207.

** Газета “Трибуна”, 2009 р., 28 лютого.

*** “Студенческая газета”, 2004 г., № 28 (90).

*У запедбаному ж суспільстві, коли все можна, аматор розпері-
зується на всю широчину верхоглядства, позаяк йому все одно, про
кого судити – Моцарта чи шлягер, про Леонардо чи мазила, про Дан-
те чи віршомаза.*

Він слухає і не чус, дивиться і не бачить, читас і не розуміс.

*Там, де професіонал, намагаючись збегнути таємницю генія, не-
зрідка не без душевного сум'яття висловлює припущення, верхогляд,
нічтоже сумнівається, рубас з плеча.*

*Там, де аналітик сім разів відміряє, перш ніж відрізати, ама-
тор ріжє по живому. Його неокультурений розум не боїться явища
тому, що не годен його зрозуміти. Хоробрість інфантильності, яка
хапається тільки за те, що лежить на поверхні і на цій підставі ро-
бить голосливі узагальнення.*

*Відсутність доброго смаку й адекватного сприйняття, коли
від чужого рядка перехоплює подих, мас чимось компенсувати-
ся. І компенсується! У вигляді суджень, які видають кричущу неб-
обізнаність**.*

Моя “Передмова”, як і вся публікація, адресується еруди-
дованим, вдумливим, незаангажованим і мудрим читачам,
а не упередженим і некомпетентним, амбіція, самовпевненість
і самозакоханість яких розбухли до непристойних розмірів.
Переконаний: таких – мізерна кількість!

Звертаюся до першої категорії читачів: проявіть бажання зрозуміти мене, мою позицію в оцінці стану історичної думки в регіоні, перспектив написання узагальнюючої історії Закарпаття, наукової істо-
рії. Це зовсім не зобов’язус вас погодитися зі мною. Але уважно і терпляче прочитайте все до кінця. Бо саме так розумію своєрідний заповіт Юрія Жатковича написати (описати) діяння його і наших предків, які жили на цій благословенній Богом землі. Мої розуми і міркування – через призму багаторічного досвіду роботи в архівах та бібліотеках, досвіду викладача історіографії, досвіду опрацювання наукової спадщини Жатковича. Остання обставина – це і причина, і привід для відвертої розмови з компетентним і вибагливим читачем. Читачем, який знається на справі, а не дилетантом і фантастом, який “всё могёт”.

* Володимир Базилевський. Аматорство як фальсифікат // Літературна Україна. – 2008. – № 47 (5285), 4 грудня. – С. 1.

Назва книжки – фраза із праці Юрія Жатковича “Історія історіографії угорських русинів” (1890), в якій учений порушує питання про необхідність написання наукової історії угорських русинів. Відтоді минуло 120 років, а це питання не втратило своєї актуальності й у наші дні. Ніби ця фраза сказана вчора!

У “Додатку” – праці дослідників історії Закарпаття, сюжети яких збігаються із проблемами, які порушені у книжці. Переважна більшість авторів – історики, випускники історичного факультету Ужгородського державного університету. Точність подачі тексту праць – гарантована.

ЮРІЙ ЖАТКОВИЧ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ ЗАКАРПАТТЯ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX ст.

Прикінцеві негативні за своїми наслідками речі трапляються іноді у світі науки: поза увагою вчених тривалий час залишається цікаві й цінні публікації, які нерідко започатковують розробку якоїсь важливої для науки проблеми. Така доля спіткала, на жаль, і оригінальне дослідження Юрія Жатковича, актуальність якого важко було переоцінити у свій час і яке не втратило своєї наукової актуальності й нині. Маю на увазі його працю “Історія історіографії угорських русинів”, опубліковану ще 1890 року. Нею він започаткував важливу в науковому плані проблему: проблему наукового рівня розробки історичного минулого цього регіону, досягнень і хиб у цій галузі. Ознайомившись із статтею Юрія Жатковича, читач переконається, що цілий ряд питань, порушених у ній автором, залишаються актуальними й нині.

Для того щоб краще зрозуміти внесок Юрія Жатковича у вивчення історії історичної думки краю, необхідно хоча би стисло зупинитися на характеристиці стану дослідження історії та історіографії колишньої Угорської Русі взагалі й Закарпаття зокрема в новітній час. Варто зазначити, що в цьому плані вже дещо зроблено: зібрано і систематизовано (вслід за В. Францевим, Є. Перфецьким, О. Петровим, Ю. Яворським та іншими) певний історіографічний матеріал, здійснено спробу узагальнити досягнення тих, хто розробляв історію Угорської Русі, досліджував історичне краснавство, етнографію, фольклор, археологію.

Але це лише перші, несміливі і, на жаль, не завжди вдалі кроки. Зокрема, безпідставно применшується значення історіографічних праць вищезазначених авторів. І робиться це неаргументовано і непрофесійно. Вважаю, що, як для свого часу, це були вагомі, а найголовніше – перші дослідження з історії історичної думки Угорської Русі. Це стосується насамперед праць Є. Перфецького, О. Петрова, Ю. Яворського.

Візьмемо для прикладу працю Євгена Перфецького “Обзор угорорусской историографии” (1914 р.). Я переконаний, що більшість аналізованих ним праць учений читав особисто. Однак брак місця змусив його, особливо в останній частині дослідження, подати свої міркування у вигляді коротких тез. Перфецький прекрасно володів методом історіографічного аналізу джерел, він не переказував змісту аналізованої ним праці, не цитував без міри і потреби, а бачив головне – історичну концепцію автора, його позицію в оцінці тих або інших історичних явищ, його уміння зrozуміти закономірність історичного процесу, здатність критично опрацьовувати історичні джерела.

Висока теоретична підготовка дала змогу Перфецькому *вперше* зробити спробу визначити основні етапи розвитку історичної думки в регіоні, дійти правильного висновку про те, що аж до початку ХХ ст. про будь-яку історичну науку в Угорській Русі не може бути й мови. Можна тільки пошкодувати, що праця Перфецького – бібліографічна рідкість. Звичайно, з погляду заувань сучасної історичної науки в ній можна знайти й певні вади, про які говорив ще свого часу О. Петров. Однак вони аж ніяк не применшують значення цього дослідження в плані розробки історії історичної думки на Закарпатті. Я далекий від того, щоб ідеалізувати праці вказаних авторів, але великий гріх – недооцінювати їх.

Однією з головних постатей у закарпатській історіографії є, безперечно, Іоанікій Базилович. Про те, якої думки був Юрій Жаткович про твір Базиловича, дізнастesя, прочитавши його працю “Історія історіографії угорських русинів”. Я ж тут скажу, як оцінили внесок Базиловича в розробку регіональної історії Перфецький та Петров (через десятки років після Жатковича!). Так,

Євгеній Перфецький, відзначаючи позитивні моменти в праці І. Базиловича (опубліковано понад 100 документів – декретів і рескриптів угорських королів, австрійських імператорів і трансільванських князів, папських бреве і булл, різних спископських розпоряджень і т. п.), вказує, що Базилович не завжди критично ставився до питання про достовірність цих документів, що у викладі матеріалу він не завжди послідовний. Нарешті, каже Перфецький, Базилович, роблячи першу спробу дати історію Мукачівської спархії, не досяг своєї мети, не зумівши заповнити тих прогалин, які, через брак історичного матеріалу, це й на початку ХХ ст. залишаються незаповненими¹. Це критичніше до праці І. Базиловича поставився О. Петров. “Не маючи, однаке, ніякої наукової підготовки, – пише він, – Базилович не міг впоратися з матеріалом, і його особисті висновки і думки не стоять на науковому рівні навіть того часу”².

Отож – кілька міркувань про Іоанікія Базиловича.

Основним дослідженням Базиловича, яке принесло йому заслугене визнання серед сучасників, є “Brevis notitia Fundationis Theodori Koriatovits...” (“Короткий нарис фундації Федора Корятовича...”), написане латинською мовою й видане в Кошицях у двох томах (6 частин) у 1779–1805 роках.

Тут належить сказати таке, що, на мою думку, слід врахувати при оцінці достойності і вад праці Базиловича, а саме: автор не мав наміру писати таке фундаментальне дослідження (862 сторінки), в якому розглядалася б історія угорських русинів. Він ставив перед собою значно скромніше, але, як побачимо далі, практичніше завдання: довести автентичність грамоти князя Федора Корятовича 1360 року, дарованої Мукачівському монастирю.

А справа виглядала так. 1785 року трансільванський єпископ Ігнатій Баттяні опублікував працю “Leges ecclesiasticae Regni Ungariae...”, у якій, посилаючись на грамоту Яноша Корвіна, видану в Мукачеві 1493 року, стверджував, що Федір Корятович не створював у Мукачеві жодних установ для ордену св. Василія Великого і що грамота – фальшивіва. Така заява Баттяні зачепила І. Базиловича як протоігумена Мукачівського монастиря, і він поставив собі за мету будь-якою ціною підтвердити факт достовір-

ності створення Корятовичем згаданої установи і довести безпідставність заяви свого опонента. Тут ішлося, як мовиться, не тільки, а може не стільки, про честь мундира, як про чисто матеріальний бік цієї справи – привілеї монастиря.

Для обґрунтування своєї позиції І. Базилович протягом 14 (четирнадцяти!) років скрупульозно збирав найрізноманітніші документи й матеріали, намагаючись реалізувати вказану мету. Але, як потім виявилось, далеко не всі вони стосувалися обраної теми. За цей період він виявив і опрацював 125 документів. Серед них – декрети й рескрипти угорських королів, австрійських імператорів і трансильванських князів, папські бреве і булли, різні списковські розпорядження і т. д. Переважна їх більшість стосувалася політики, релігії, історії угорських русинів. Таким чином, цілком несподівано для самого себе Базилович виявив і грунтовно опрацював цілий пласт надзвичайно цінних у науковому плані джерел з історії Угорської Русі.

У своєму дослідженні Базилович основну увагу приділив історії литовсько-руського роду Корятовичів і його представників – подільському князю Федору Корятовичу, який у середині XIV ст. разом зі своєю дружиною прибув на Закарпаття, де одержав у володіння від угорських королів Мукачівську домінію. Князь Федір Корятович вважається засновником Мукачівського монастиря, а також школи та бібліотеки при монастирі.

Історію Мукачівського монастиря як визначного осередку церковно-релігійного і культурно-освітнього життя Закарпаття Базилович простежує разом з історією Мукачівської спархії до кінця XVIII ст. Обґрунтовуючи права Мукачівського монастиря на мастики, даровані йому князем Федором Корятовичем, дослідник прагнув створити цілісну історію Закарпаття.

У творі порушуються питання про генезис та автохтонність українського (русинського) населення Закарпаття, обґрунтовується теза про те, що це – корінне слов'янське населення, яке споконвіку жило на південних схилах Карпат.

Історію нашого краю Базилович досліджував у контексті історії України-Русі, торкався питань періоду Київської Русі, писав про перших руських князів. Назву "Україна" уживав в оглядах подій XIII ст., розрізняв три східнослов'янські території

– Московію, Білорусь та Україну. В Україні виокремлював регіони: Галичину, Поділля, Покуття. Такою є концепція історії Закарпаття Іоанікія Базиловича, яка, як і його твір, без сумніву, заслуговує на увагу.

Внесок Базиловича в розвиток історичної думки Закарпаття був оцінений по-різному. Сучасники називали його Геродотом угорських русинів. Як на мене, то будь-яка аналогія – річ не тільки відносна, але й дуже умовна, якщо не сказати – ризикована, оскільки ні в природі, ні, тим більше, в суспільстві немає абсолютно подібних явищ або постатей. Але нашим попередникам – видніші, адже вони краще за нас знали епоху й були її синами. Тому повіримо їм.

Однак якщо мова вже зайшла про Геродота, то варто нагадати його відомі слова: “*Я передаю все, що кажуть, але вірити всьому не зобов'язаний*”. На жаль, Базилович, без сумніву обдарована і надзвичайно працьовита людина, часто-густо беззастережно довірявся документам. Може, тому, що вірив щиро в існування справжньої грамоти князя Федора Корятовича. Або ж хотів у це вірити...

До речі, в автентичність цієї грамоти вірили Сірмай, Лучкай, Бідерман, Дулішкович, Жаткович. Задля об'єктивності зазначу, що останній навіть ще 1900 року, тобто майже через століття після появи праці Базиловича, повторив цю помилку у статті про князя Корятовича, за що йому добряче дісталося “на горіхи” від українського історика зі Львова Степана Томашівського, який володів угорською мовою і знав історію угорських русинів.

Основна причина цього явища – відсутність у закарпатських істориків (аж до початку ХХ ст.) методу наукової критики джерел. Однак той же Жаткович ще 1890 року у своїй праці “Історія історіографії угорських русинів”, першій праці такого жанру, зумів побачити дуже багато позитивного у дослідженні Базиловича. Зокрема він вказав на безсумнівні заслуги того у справі виявлення й публікації текстів архіцінних документів з історії угорських русинів, якими потім користувалося не одне покоління істориків.

При цьому Жаткович зауважував: наскільки сумлінно Базилович зібрав матеріали, настільки ж однобоко їх опрацював. Тому, віддаючи належне нашому землякові у справі вивчення історії

краю, Жаткович писав, що “...*його судження щодо окремих подій та осіб належить сприймати обережно*”.

Я в цілому погоджуєсь із такою оцінкою і вважаю, що не слід у зв’язку з цим драматизувати ситуацію. Просто належить зважати на реалії і не забувати про рівень історичних знань на Закарпатті того часу, оскільки це були, на моє глибоке переконання, “*non viua hominis, sed viua saeculi*” (не вади людини, а вади епохі).

Усі дослідники, які писали про Базиловича, називали його першим (одним із перших) істориком угорських русинів. Це, в принципі, справедливо. Але я додав би, що Базилович був ще й археографом. Порівнюю його в цьому плані з російським істориком XVIII ст. Василем Татіщевим (1686–1750), який у своїй п’ятитомній “Історії Российской” не тільки системно виклав події до 1557 року, але й, що головне, – навів у своєму дослідженні тексти сотень найрізноманітніших документів, дуже цінних із наукового погляду, які стосувалися проблеми. Недарма Шлецер назвав його “батьком російської історії”.

Це ж, фактично, зробив і Базилович, у чому його безсумнівно заслуга. І хоча він так і не довів автентичність грамоти князя Корятовича, яка, як було переконливо доведено згодом, с підробкою, зате дав нам такі документи! Де вони тепер?! Можливо, якусь їх частину вже втрачено назавжди, а ті, що збереглися, практично недоступні для вітчизняного дослідника. А так, завдячуючи Базиловичу, масмо їх під руками. Причому – опублікованими! Це важко переоцінити.

Уже за це ми повинні бути вдячні закарпатському історикові, незважаючи на певні вади. Його праця – маленька, але міцна цеглинка у фундаменті історичної думки Закарпаття того часу.

Щоб пересвідчитися в рівні науковості праці Базиловича, радимо звернутися до журналу “Карпатський край”, 1996, № 1–4, на сторінках якого вміщено публікацію кандидата філологічних наук Юрія Сака: уривки з праці Базиловича (Т. I. Глави 1–3. С. 1–10) вперше подано в перекладі з латинської під назвою “Про походження Федора Корятовича та його прихід на Закарпаття”. До речі, Ю. М. Сак, як добрий знатець латинської мови, опублі-

кував на сторінках того ж часопису у власному перекладі з латинської “Грамоти в історичній праці Іоанікія Базиловича” (Див. “Карпатський край”, 1996, № 5–7; 1997, № 1–5). Неважко переконатися, що Базилович, як, зрештою, і переважна більшість його співвітчизників, які вивчали історію Закарпаття, подібно до працьовитої мурашки, тягнув усе, що тільки міг, у свій твір.

Вважаю, що історичне мислення закарпатських істориків аж до початку ХХ ст. ще не виходило за межі простого відтворення фактів, вони ще не розуміли (можливо, навіть при намаганні зробити це) справжніх рушійних сил історичного розвитку країн взагалі та їхнього маленького регіону зокрема. Їхні філософські, суспільно-політичні та соціологічні погляди й теорії були наївними, якщо не сказати – примітивними. Відсутнім був у їхніх працях і такий важливий елемент, притаманний уже науці, – як зовнішня і внутрішня критика джерел, відсутнією була й визначена система методів дослідження цих джерел. Критика джерел не мала наукового характеру, не містила в собі тієї критики джерел, якої, на думку Перфецького, вимагася наукова історична методологія. Підкresлю, що ця критика була далекою від тієї критики історичних документів, завдяки якій дослідник міг би не тільки аргументовано відкинути одне суперечливе припущення, але й прийняти інше. Одним словом, дійти до правильного висновку, незважаючи на те, приведе це до позитивної або негативної оцінки джерела.

Користуючись, наприклад, працями свого попередника як джерелом, дослідник історії Закарпаття ставиться до нього настільки довірливо, що, незважаючи на явні і кричущі суперечності у його твердженнях, не помічаючи або не бажаючи помітити явну однобокість або недостатню аргументованість і тенденційність автора, повністю наслідує його, бездумно приймаючи на віру його думку. Тим-то й пояснюється, зокрема, наслідування в поглядах, консервативність дослідників у питанні про заселення Угорської Русі, про час приходу на Закарпаття князя Федора Крятовича та його роль у політичному, економічному і культурному житті краю. Ця хиба, на жаль, властива і Юрію Жатковичу.

Тому, розглядаючи питання про стан історичної думки на Закарпатті, Євгеній Перфецький зазначав, що практично всі дослід-

ники, які писали про Федора Корятовича, часто користувалися легендарними відомостями, які не мали під собою жодного реально-го підґрунтя. “Взагалі треба сказати, – підкреслював учений, – що у вирішенні питання про князя Корятовича угро-русські історіографи навіть пізніших часів недостатньо користувалися історико-критичним методом аналізу джерел, які стосувалися історії цього князя, тим дедуктивним методом, який полягає у встановленні зв'язку між певною частиною угро-русських та інших джерел в питанні про Корятовича, і тісно загальною групою джерел з цього питання, яка знаходиться серед джерел Литовсько-русської і Польської історії та історії Угорської держави”³.

Однією з причин такого спрощеного підходу до питання, що розробляється, є знову ж таки відсутність наукової критики дже-рел. Вказуючи на цю хибу, Перфецький зазначав, що автори праць з історії Угорської Русі аж до кінця XIX ст. в переважній своїй більшості не володіли для цього належною підготовкою і часто-густо не в змозі були виявити справжню, внутрішню суть істо-ричних джерел, а виявивши її – продемонструвати наукове розу-міння історичного минулого регіону. У багатьох із них не бачимо тієї наукової критики джерел, того, так би мовити, раціонального сумніву в історичній цінності або фактичному значенні джерела.

Не володіючи цим відчуттям ученого-критика, дослідник істо-риї Угорської Русі не був у змозі дати тісі уважної та аргумен-тованої інтерпретації джерела, яка могла б встановити позитивне або ж негативне значення останнього. Дуже часто історик не об-тяживав себе тим, щоб так або інакше поставитися до достовір-ності цього джерела, вміщуючи його у своїй праці іноді повністю, разом із помилками, а нерідко – і з підробками, в такому вигляді, в якому воно було в оригіналі або в тій чужій праці, звідки автор запозичив це джерело.

Хибним в історіографії історії Закарпаття аж до початку ХХ ст. було й те, що в ній нерідко бачимо прагнення довести ві-дому історичну тезу не тому, що ці висновки базуються на самій суті численних фактів, а лише тому, що автори мали на меті якісь особисті інтереси – економічного, конфесійного чи етичного ха-рактеру. Усі ці риси, які були властиві угро-русській історіографії,

“...надавали працям з історії Угорської Русі характер публіцистики, характер аптирний; до того ж інколи ця публіцистика авторів в угоду аптирності думок не хотіла рахуватися з фактами і навіть логікою, у зв'язку з чим віддалялася від справжньої історичної істини, стояла дуже далеко від наукового розуміння предмета історії Угорської Русі”⁴.

Праці закарпатських істориків того часу свідчать, що місцева історична думка навіть наприкінці XIX ст., про що, до слова, пише й сам Юрій Жаткович у своєму дослідженні, ще не вийшла за рамки простого накопичення фактів, описовості, характеризувалася вузькістю проблематики, практично носила краснавчий характер, обмежуючись, як правило, церковною тематикою, ще не виробила своїх власних філософсько-теоретичних принципів, методології. Ми навіть не можемо простежити: чи запозичила ця історіографія хоч які-небудь принципи західноєвропейської історичної думки (хоча би, наприклад, угорської, не кажучи вже про німецьку та французьку). Вже той факт, що на Закарпатті аж до середини ХХ ст. не було жодного вищого навчального закладу (до речі, Східна Галичина мала свій університет у Львові ще з 1661 року, а Північна Буковина – у Чернівцях з 1875 року), який би готував національні кадри, не кажучи вже про підготовку істориків-професіоналів, промовляє сам за себе. Закарпатська історіографія не мала за всю свою історію (до розпаду Австро-Угорщини) жодного історика-професіонала, жодного галузевого часопису, жодного наукового товариства. Тому недарма Михайло Грушевський, характеризуючи стан історичної думки наприкінці XIX ст. і спираючись на дослідження Юрія Жатковича, писав, що “література історії Угорської Русі не бідна титулами, біdnіша вартістю”⁵.

Та й чи треба цьому дивуватися, якщо вже давно доведено істориками, що навіть в Україні, яка входила до складу Російської імперії, лише з другої половини XIX ст. можна говорити про початок науково-критичного підходу до вивчення історії України, що тільки з появою праць професійних істориків М. Костомарова, М. Драгоманова, а згодом – В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Багалія та інших може йти мова про розви-

ток в Україні історичної науки, що саме наприкінці XIX – на початку ХХ століть формуються перші національні історичні школи. Але – не раніше.

І це притому, що вже із XVI ст. в Україні діють братські школи (чого тільки варта Острозька школа, нині – Академія!), у 1632–1818 рр. – Кисво-Могилянська академія – перший вищий навчальний заклад не тільки в Україні, але й у Росії. Вже в першій половині XIX ст. (не кажучи вже про наступні десятиріччя) Україна мала два університети, три ліцеї*, які фактично прирівнювалися до вищих навчальних закладів, наукові історичні товариства в Харкові та Одесі, ще з 1843 року в Кисві активно працює Археографічна комісія, яка видала десятки томів джерел з історії України, ще з 40-х років XIX ст. стараннями уродженця Полтавщини, відомого історика і археографа Осипа Бодянського (1803–1877), який був редактором і секретарем “Чтений в обществе истории и древностей российских” (ЧОИДР) при Московському університеті, було опубліковано дуже багато архіцінних документів з історії України (літописів, законодавчих актів, описів мандрівок, записок іноземців тощо). До того ж десятки українців, попри всі утиски з боку царата щодо українського народу, мали вищу історичну освіту, були професорами українських, російських та зарубіжних університетів, активними членами історичних товариств, відомими джерелознавцями, археографами, видавцями.

Однак, підкреслю ще раз, про історію як науку в Україні можна говорити лише з кінця XIX ст. Тому, гадаю, цілком до місця буде посилання на авторитет Володимира Антоновича, родонаочальника першої в Україні історичної школи, який, характеризуючи стан історичної думки в Україні до Костомарова, писав: “Перед Костомаровим спеціальна українська історія була майже зовсім нерозроблена, перебувала, можна сказати, в хаотичному стані, була затулена силою вигадок, предвзятіх, фіктивних гіпотез, фантастичних вигаданих тверджень, цілу масу котрих містила в собі улюблена свого часу “Істория Русов””⁶.

* 1865 року на базі Рішельєвського ліцію в Одесі відкрито Новоросійський університет – третій в Україні.

Цікавими в цьому плані є думки Михайла Драгоманова, висловлені ним у праці “Чудацькі думки про українську національну справу” (1891). Зазначу, що на той час він уже 16 років проживав за кордоном, був добре обізнаний зі станом історичної думки в Європі, читав лекції в Софійському університеті. Вчений уважав, що на той час українська історична думка значно відставала від західноєвропейської, що вітчизняні дослідники вивчали історію України ізольовано від подій всесвітньої історії. На його думку, справді наукову історію України буде написано лише тоді, коли її порівнюватимуть з історією народів Європи. І далі: “Але ж наші вчені, звичайно, й не думають про таке опрацювання історії ні всієї нашої країни, ні почастно козацтва, з котрим вони найбільше мають діла, а думають, що кількох доволі неясних слів про народ і народність досить буде, щоб пояснити все в такій запутаній справі.

Впрочім, цю хибу українські вчені ділять із московськими істориками Русі, котрі теж думають, мовбіто історія Русі є наука осібна від історії всієї людності... Та все-таки російські історики, хоч стоячи на державній точці, зачіпають іноді відносини Росії до Західної Європи, пробують виводити якусь філософію історії, показують для Росії якісь перспективи на всесвітньому театрі життя. Українці ж або обходяться без усякої філософії, або держать себе в якомусь узенькаму провінціальному та до того й зовсім неясному, плаксивому романтизмі, перед котрим людині, що не мас сама охоти пускатись у довгі наукові досліди, зостається тільки сказати: було колись, та що з того?!”.

Як би на перший погляд не відалося дивним, але Драгоманов у тій же статті досить критично оцінює і творчість Володимира Антоновича. Він писав: “Між теперішніми істориками України перше місце займає д. В. Антонович. Праці його дають дорогий матеріал для історії України, але коло того матеріалу треба ще багато заходити, щоб він став історією, тобто викладом, освіченим ідесю... Ніхто з наших істориків не вміє так точно встановити факти переважно історії державно-політичної, – коли який князь або гетьман став правити, коли взяв яке місто й т. ін., але д. Антонович мов навмисне обходить усі ідейні боки історії, ви-

води фактів, порівняння з історією інших народів і т. ін., через що й можливе вживання його праць і відрубниками, її обрустителлями, а ще гірше те, що ширша публіка зовсім нічого не виносить з праць д. Антоновича й через те, власне, не чита їх⁸.

А що ж було в цей час на Закарпатті, де 1910 року проживало 848 тис. чол., а на Наддніпрянщині – 23,4 млн. чол. (1897 р.)? Евгеній Перфецький, докладно зупиняючись на аналізі здобутків регіональних істориків з вивчення минулого нашого краю, зазначав, що з часу появи праці Михайла Лучка до початку ХХ ст. в цій історіографії не з'явилася нічого нового, оскільки всі дослідження, за винятком досить цінної в науковому плані праці Ігнація Бідермана, не що інше, як проста компіляція, або нова переробка матеріалу, взятого з публікацій попередніх десятиліть, які характеризуються відсутністю вигіченої системи викладу і взагалі відсутністю наукового характеру. Якщо ж у різних місцях цього періоду ми іноді й знаходимо вживаними стосовно предмета історії терміни – “науковий”, “наука”, то з ними абсолютно не можна поєднати поняття, які мають щось спільне зі справді науковим розумінням історії. Автори цих праць нрагнули лише відтворювати, зображувати історичну дійсність, дуже часто не розуміючи суті цієї дійсності й не турбуючись про її розуміння. Праці цих істориків в обох випадках мали характер лише синтетичний, а не аналітичний.

Таким чином, якщо тверезо й об'єктивно розмірковувати над причинами того, чому про перетворення історичних знань у науку на Закарпатті можна говорити лише від початку ХХ ст., то на це були, на мою думку, дві основні причини: відсутність кадрів професійних істориків серед закарпатської інтелігенції та невпорядкованість джерельної бази. Багато цінного історичного матеріалу було розпорощено по комітатських та монастирських архівах. До того ж вони перебували у плачевному стані, їм нерідко загрожувала загибель. Крім того, численні документи, які стосувалися історії Угорської Русі, зокрема церковної унії в Угорщині, зберігалися на початку ХХ ст. в малодоступних архівах Рима, що практично унеможливлювало їх використання. Навіть у зразковому архіві Відня, як зазначає Перфецький, значну кількість матеріалів, що стосувалися комітатів Угорщини, і насамперед ко-

мітатів Угорської Русі, не було внесено в загальний архівний каталог, а тому вони також були недоступними для дослідників. На жаль, кардинальних змін на краще не сталося й сьогодні, про що скажу згодом.

Історичні знання перетворюються в науку лише тоді, коли дослідники переходять від простого відтворення історичних фактів до їхнього пояснення, до розкриття смислу і значення цих фактів в історичному процесі, коли вони починають уже керуватися певною філософською теорією органічного розвитку суспільства, в них виробляється й постійно удосконалюється критичне ставлення до джерел, вони вміють перевірити їхню достовірність; коли історики уже в змозі встановити внутрішній взаємозв'язок між окремими історичними подіями і фактами, відокремити достовірний факт від вигадки, віднайти різницю між чисто зовнішніми, такими, які впадають в око, близькими *приводачи* подій, та більш віддаленими, глибокими і справжніми *причинами* цієї події, тобто, як кажуть, уміють побачити за деревами ліс.

Виходячи з цього, я повністю поділяю думку Євгенія Перфецького, який, оцінюючи здобутки угороруської історіографії початку ХХ ст., писав: “Угороруська історіографія (за винятком Г. І. Бідермана і тієї сторінки, що стосуються угороруської історіографії, які *ввійшли в томи творів із загальної історії таких вчених, як І. П. Філевич, М. С. Грушевський та інших*) до самого останнього часу* не носила наукового характеру, не могла задовільнити усіх вимог сучасної науково-історичної методології (виділено мною. – О. М.). Тільки в наш час, у роки ХХ століття, історіографія Угорської Русі починає вступати в нову фазу свого розвитку: збирається і видається матеріал з угороруської історії і появляються наукові праці та замітки з тих або інших проблем”⁹. Зокрема, аналізуючи працю А. Годинки “Історія Мукачівської греко-католицької спархії” (1909) і відзначаючи певні вади цього дослідження, Перфецький підкреслює, що це – перша велика наукова праця з історії Угорської Русі, яка

* Нагадаю: працю Є. Перфецького було опубліковано 1914 року (О.М.).

містить багато абсолютно нового фактичного матеріалу, що вперше використовується в регіональній історіографії.

На підтвердження своєї думки наведу й такий факт: навіть наприкінці 1920-х років, тобто майже через сорок років після Юрія Жатковича і п'ятнадцять років після Євгенія Перфецького, торкаючись питання про стан розвитку історичної думки на Закарпатті, Юліан Яворський небезпідставно заявляв, що в працях місцевих істориків, як і в попередні часи, основна увага зосереджувалася на політико-церковній історії, частково – етнографії регіону, але все це в цілому “...имело такой дилетантский характер, что под серьезный научный учет не шло”¹⁰ (виділено мною. – О. М.). Яворський вважає, що про серйозні зрушенні у справі дійсно наукового вивчення історії Закарпаття можна говорити лише наприкінці XIX – на початку ХХ століть, тобто з часу появи праць О. Петрова, В. Францева, С. Томашівського, В. Гнатюка, І. Франка.

Підійдімо до цього питання ще й з іншого боку і спитаймо себе: а хто ж читав праці закарпатських істориків, як вони вплинули на формування історичної пам'яті краян, поширення історичних знань, яку роль вони відіграли в суспільно-політичному і культурному житті Угорської Русі, якими були умови для широкого розповсюдження цих досліджень і т. д., і т. п., тобто яким був ступінь їх дієвості, або, вживуючи термін природничих наук, – яким був коефіцієнт їх корисної дії?

Зробимо спробу відповісти на деякі з цих питань, посилаючись тільки на документи, а також на праці, присвячені саме цьому питанню. Загальновідомо, що відносно найбільш грамотною верстовою населення Закарпаття були служителі культу, які, таким чином, повинні були першими читати праці своїх земляків, адже, пам'ятаймо, ці твори були написані переважно латинською, угорською та німецькою мовами, і лише праця І. Дулішковича – російською.

На низький рівень грамотності закарпатського духовенства XVIII–XIX століть неодноразово вказував і Юрій Жаткович у своєму “Етнографическом очерке угро-русских”, якому в мене немає жодних підстав не вірити. Вчений писав, що тоді дітей учили, як

правило, сільські дяки, які "...тогда тақ, як и сами лиши от своих нъянькух училися, рідко знали иначо, як по руски читати, из грида друкованни буквы писати и церковни управи кунчити. Сяки дьяки совсім тақ жили и одівалися як прости люди.

Не могло народное просвіщеніе и за ото ити наперед, бо и сами его наставники, священники, убоги и разом малоучени были. Так як русине не мали ни народни, ни середни ошколи и тим менше духовни семинаріи, то возпитаніе священников аж до середини 18-го столітія, из малым изятіем тако было, ож священники или свои, или дьякувски сини научили по-церковному читати, писати и управляи церковни кунчити, и потому повели их епископу, обы их посвятив. Владыка послі едного, диста легкого екзамена, учениших посвятив за священников и загнав их на фару, а ты, котрі еще не были доучени, посвятив за дьяков и загнав ид якому старшому священнику за помочника и кедъ доучився за яки роки, посвятився за священника и дустав фару. Так як священники давно так малоучени были и лишь из добровольных приносов вірников своих жили, мож знати, ож священники так жили, як и заможніши вірники, а на вид лиши у тум рознілись от сих, ож довгє во-лося и бороду носили и при богослуженіях довгу одежду брали на себе. А ож се не видумка, знаеме из давних описаній, в которых читаеме, ож коли первый апостольскій Вікарій соборовав, то священники в гутях, сірдацах, из тайстрами на плечах прийшли на собор, и ож в час четвертого апостольского Вікарія (1738) из 100 священников ледви знали 2-3 пудписатися по-латински".

І далі на цю ж тему Ю. Жаткович пише так: "Немало хамовало народное просвіщеніе и ото, ож не было русских книг. За рускій Букварь или Читанку до рока 1771-го, коли Іоанн Брадач, послідний Вікарій апостольский, первый Букварь и первый русский Молитовник издав, – русине нигды и не чулинич, так як оти, котрі знали читати из церковных книг, особенно же из псалтирі научилися читати. Но и церковных книг мало было, так як сеси книги и дороги были и тяжке их было дустати. Як и тепер, так и давно из Галиції куповалися церковні книги, но из тов розлуков, ож давно сеси книги так дороги были, што лиши богати церкви мали друкованни книги. Ид богослуженіям козточной церк-

ви неотмінно 11 книг нужно, а сих книг ціна днесъ уходит на 140 золотих¹¹.

Вдумаймося у сказане Жатковичем!

Не набагато зріс інтелектуальний рівень значної частини духовенства та працівників освіти і в пізніші часи. Так, Михайло Драгоманов, розповідаючи про свою зустріч в Ужгороді 1876 року зі священиком і редактором газети “Карпат” Миколою Гомичковим, у своїх “Австро-руських споминах” писав, що той дуже мало знав про Україну і зовсім не цікавився нею. До Росії як до держави він ставився з повагою, але внутрішніх справ Росії, її культури, літератури не знав зовсім – ледве міг назвати кількох авторів, плутав їхні твори. Ні в домі Гомичкова, ні в бібліотеці Мукачівського монастиря він не бачив творів хоча б одного російського автора. А вчитель Ужгородської гімназії, до якого повів Драгоманова Гомичков, мав ще менше уявлення про Україну та Росію¹².

Про рівень інтелектуального життя в Угорській Русі можна судити і з листа австрійського статистика, етнографа та історика Германа Бідермана (його працю з історії угорських русинів високо оцінили Жаткович, Перфецький та Грушевський), написаного президентові Австрійської академії наук 22 грудня 1858 року із Кошиць (у 1858–1860 рр. Бідерман працював у Кошицькій юридичній академії): “Духовний застій, що тут панує, і віддаленість місця від усіх пунктів наукової діяльності змушують мене небезпідставно боятися, що при довшому перебуванні в цьому місці у мене пройде всяке бажання до літературної діяльності, і я змущений буду скорітися тій піхатості, яка властива тутешнім “освіченим””.

Не кращими в цьому плані були умови на Закарпатті і в другій половині XIX ст. Як зазначається в публікаціях, освітній рівень народу був низький, бракувало вчителів, а дяки вчили з неохочістю. Тож чи доводиться дивуватися такому фактам: навіть 1871 року газета “Новый Свет” писала, що праця Іоанікія Базиловича “маловідома, і її мас далеко не кожна церква”. Навіть Юрій Жаткович, працюючи над своїм дослідженням, не міг ознайомитися з рядом досліджень своїх земляків.

Єдиний виняток, як я вже зазначав, становила, очевидно, праця І. Дулішковича “Исторические черты Угро-русских”, написана “руською мовою”. Але її науковий рівень був дуже низьким. При написанні цього твору автором керувало бажання, як він сам про це зазначає, ознайомити своїх земляків з історією їхніх предків, написавши цю історію доступною мовою, примусити їх глибше вдивитися у своє історичне минуле, примусити замовкнути ті голоси з табору противника, які так зневажливо відгукувалися про його рідний край і народ. Але, як зазначає Перфецький, якщо на автора цієї праці подивитися збоку, не вникаючи в мотиви, які спричинили написання цієї праці, то ми повинні зарахувати його до типу дослідників, які дуже дбали про те, щоб вичерпнати всі історичні джерела до дна, і які вважали, що це досягається перерахуванням усіх їх без винятку. Проте саме це знижує самостійність думки, затисненої фактичним матеріалом. Праця Івана Дулішковича – звичайна компіляція. Відзначаючи невисокий науковий рівень дослідження Дулішковича, Перфецький додав: “Хоч для вирішення деяких питань історії Угорської Русі Дулішкович і залишає велику кількість матеріалу, цілком достатню іноді для вирішення цих питань, але, не маючи широких і глибоких знань всесвітньої історії, не маючи навіть середнього ступеня таланту орієнтування в історичних фактах, – не володіючи здатністю історика-аналітика, він не дає нам нічого самостійного, не в змозі вивести своїх власних заключень, повторює думки, які вже були висловлені в історіографії”¹³. Приблизно таку ж думку ще задовго до Перфецького висловив Жаткович.

Отже, як бачимо, праці істориків Закарпаття, навіть не беручи до уваги їх наукового рівня, про що докладно йшлося вище, були недоступними широкому колу читачів, а отже, не виконали свого часу ту соціальну функцію, яку мали б виконати у процесі формування етнічної самосвідомості закарпатських русинів.

Чи означає сказане мною вище, що все те, що було зроблено представниками закарпатської історіографії XVII – початку ХХ століть, не має наукової цінності? Зовсім ні! Майже всі вони були ширими патріотами свого народу, своєї знедоленої землі, невтомними збирачами пам'яток старовини і великими працелюбами,

великими ентузіастами на ниві розвитку національної культури, справжніми подвижниками історичної думки. Завдяки їм масмо тепер добру джерельну базу для розробки регіональної історії та історіографії. Я переконаний, що кожен із них мав повне право сказати: *"Feci quod potui, faciant meliora potentes"* ("Я зробив, що міг, хто може, нехай зробить краще").

Але попри все це не слід забувати, що вони були скоріше краснавцями, аматорами-самоучками, ніж істориками в повному розумінні цього слова. Усі вони були синами свого часу, своєї епохи і мислили категоріями, властивими тій епосі. А тому немає потреби осучаснювати, модернізовувати їхні погляди, вкладати їхню концепцію історії Закарпаття в надуману схему, адже це призводить до деформації історичної перспективи і аж ніяк не сприяє об'єктивному вивченню такої багатої на події минувшини нашого краю.

При аналізі історіографічної спадщини наших попередників, оцінці їхнього внеску в розробку історії краю належить, на мою думку, перш за все показати розуміння ними загальної концепції історичного розвитку Закарпаття в системі держав, куди воно входило в різні епохи, наголосити на тому, якою філософською ідеєю пронизані їхні праці; розглядати їхні погляди в динаміці, в саморозвитку, і обов'язково на фоні розвитку історичної думки Угорщини (Австро-Угорщини), інших європейських держав, показати вилів на їхні погляди різних історичних напрямів, течій, шкіл, які існували в європейській історіографії, акцентуючи при цьому на новизні порушуваних ними проблем, глибині й науковості джерелознавчого аналізу документів, введенні ними в науковий обіг невідомих джерел і т. д., а не зводити все до переказу змісту праці історика за схемою: твір складається зі стількох-ось томів, розділів, параграфів; у першому томі сказано те-то й те-то, у другому – ... і т. д., і т. п. Це не що інше, як невдалий гібрид анотації з історичною бібліографією, або ж як протокол зборів, де в хронологічному порядку подається зміст промов ораторів, а не творчий, глибокий і всебічний історіографічний аналіз праць своїх попередників, який дозволяє судити не тільки про внесок кожного автора в розробку історичного минулого Закарпаття, але й про рівень

історичної думки в регіоні, тенденції її розвитку. Побудувати історіографічний ряд – це ще не означає написати історію історичної думки. Історіограф повинен знати проблему набагато краще, бачити її ширше, ніж автор аналізованої ним праці.

Вважаю, що до цих пір усі потуги написати хоча б популярно історію історичної думки на Закарпатті були талановито бездарними і абсолютно безпорадними, відзначалися високим ступенем дилетантизму й легковажності. Якщо не сказати більше – це недолугі, нахабні й безвідповіальні фальсифікації. А чому? Та тому, що їх Автор начисто проігнорував мудрі слова Григорія Сковороди: “*Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся!*” Та ба...

Професор Іван Поп, висловлюючи своє ставлення до цих публікацій, зазначає, що всі вони написані з позиції “українсько-неоромантизму” і нічого спільногого з історією історичної науки не мають*. Погоджуючись із цією характеристикою, додам, що тут краще пасував би термін, ужитий Михайлом Драгомановим для характеристики української історіографії другої половини XIX ст., а саме: вони написані з позиції “плаксивого романтизму”. Вони – яскравий зразок хворобливого синдрому меншовартості. І, додам, – без найелементарніших знань Автором предмета, який він досліджує. Повторюю – найелементарніших!

Ці “наукові” вправи Автора нагадують мені “дослідження” Олександра Ороса про друкарню у Грушівському монастирі**. Тому переконливо раджу допитливим читачам, які цікавляться

* Поп И. И. Историография истории русин и Подкарпатской Руси // Славяноведение. – 2003. – № 1. – С. 65–66. Його ж: Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород, 2006. – С. 73–74. Див також: Гайдел Ернест. Нариси історії Закарпаття / Вілп. ред. І. Гранчак. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – Т. II: 1918–1945. – 663 с. // Україна модерна. – 2002. – № 7. – С. 226–231; Мазурок Олег. “...Історія угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, до цих пір не написана...” // Карпатський край. – Ужгород, 1999. – № 1–3. – С. 38–54.

** Орос О. Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування: Штрихи з історії українського друкарства. – Ужгород. 2001. – 269 с., іл.

історію Закарпаття, прочитати грунтовну, виважену й високо-кваліфіковану рецензію на опус п. Ороса, написану Наталією Бондар, науковим співробітником відділу стародруків та рідкісної книги Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, під назвою: “Патріотична фальсифікація з історії вітчизняного книговидання, або Знову до питання про грушівське книгодрукування XV–XVII ст.” // Український гуманітарний огляд. – “Критика”. – 2004. – Вип. 10. – С. 194–207. Наталія Бондар, всебічно аналізуючи “дослідження” Ороса, дуже вдало і переконливо сказала про синдром меншовартості, властивий псевдопатріотам, вказала на його природу та шкідливі наслідки.

Скажіть: хіба казати правду – це образа національного почуття, а лукавити – означає спріяти об'єктивному вивченню історії краю, історії його історичної думки? Як на мене, то це не любов до рідної землі, до свого краю і його самобутньої історії, до пам'яті предків: у неправді немає цієї любові. Там панує зневага до минулого, лукавство, лицемірство, кривда, там панує егоцентризм, помножений на некомпетентність та амбітність. Там панує принцип “честь реклика” (себто – мундира). Щоправда, реклика, добряче потертого й підтоптаного, модного хіба що на початку позаминулого століття, який пропах нафталіном. Зазначу, що ще Михайло Грушевський закликав не переоцінювати національних досягнень, не перебільшувати своєї національної винятковості, не самозвеличуватися, застерігав від появи власних “самозакоханих нарцисів”. Такої ж думки був і Микола Костомаров, який писав: *“Любов до своєї батьківщини може проявитися лише в суверій правді”*. Я думаю, що в нас немає підстав не погодитися з мудрою позицією людей, які не тільки добре знали історію України, але й багато зробили у справі її вивчення.

Уже десятки років я читаю студентам історичного факультету Ужгородського національного університету такі нормативні курси, як “Історія історичної науки в Україні і в Росії з найдавніших часів до наших днів”, “Теорія і методологія історії”, “Археографія”, і спецкурс “Роль наукових товариств і періодики в розвитку історичної думки в Україні. XIX – початок

ХХ століття". Маю публікації з цієї проблеми*. У кожному з указаних курсів обов'язково йдеться і про розвиток історичної думки на Закарпатті. Тому, зрозуміла річ, я дуже уважно, з чисто професійним інтересом і, зізнаюся, з великою користю для себе прочитав (із кольоровими фломастерами в руці) всі "дослідження" Автора. Чому з великим інтересом і користю для себе, викладача історіографії? А тому, що це – талановите написані підручники, які в надзвичайно доступній, зрозумілій формі вчать, як не треба писати! Виходячи з цього, я особисто вважаю, що Автор зробив би краще, якби зайнявся корисною справою – нічого не писав, а значить, не мордував би студентів-істориків, оскільки його опуси – це "альфа й омега" нормативного курсу "Історичне краснавство", який він читає. А ще – не вводив би в оману довірливих читачів!

На превеликий жаль, до цих пір, враховуючи вимоги часу, ще не визначено й науково не обґрунтовано стадії розвитку історичної думки на Закарпатті з найдавніших часів хоч би до 1918 року. Не показано переконливо процес переростання історичних знань у науку, не простежено, як поглиблювалося й розширювалося розуміння нашими попередниками окремих сторін історичного розвитку Угорської Русі у складі Угорщини (Австро-Угорщини), як, по-при всю наївність та примітивність їхніх історичних поглядів та схем, удосконалювалися методи історичного та історіографічного дослідження, як, хоч і повільно, але все ж таки вводилися в науковий обіг історичні та історіографічні джерела, як їхня публікація стимулювала подальшу розробку крайової історії та історіографії,

* Мазурок Олег, Павленко Григорій. Українська історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та нові перспективи // Проблеми української історіографії / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченій 30-річчю Українського історичного товариства і журналу "Український історик". 2 березня 1996 року. – Мукачево, 1996. – С. 5–29; Мазурок О. Юрій Жаткович як історик та етнограф // CARPATICA. – Карпатика. – Ужгород, 1993. – Вип. 2; Його ж: Юрій Жаткович як історик та етнограф Угорської Русі // Український історик. – XXX, Нью-Йорк -Торонто -Київ -Львів -Мюнхен, 1993; Його ж: "...Історія угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, до цих пір не написана..." // Карпатський край. – Ужгород, 1999. – Вип. 3 (119); Його ж: Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001. – 292 с.; та інші.

яку роль відіграли ці твори в процесі формування національної свідомості закарпатських українців, які соціальні функції виконувала історична думка упродовж свого тривалого і непростого розвитку, якого впливу вона зазнавала з боку історіографії метрополії, з боку німецької, французької історичної науки (якщо, звичайно, такий вплив був), яке її співвідношення з іншими галузями знань – філософією, літературознавством, релігією, політикою і т. д., яку роль вона відіграла в розповсюдженні історичних знань, формуванні історичної пам'яті. Тільки давши відповіді на ці та ще цілий ряд інших важливих і принципових запитань, можемо створити повну, об'ємну і науково достовірну картину розвитку історичної думки на Закарпатті у вказаній період, зрозуміти її специфіку та особливість, визначити внесок кожного дослідника в розробку історії регіону.

З цього погляду і спробую показати внесок Юрія Жатковича в розробку історії історичної думки на Закарпатті наприкінці XIX – на початку ХХ століть.

Тут розгляну лише дві праці Юрія Жатковича, присвячені історії історичної думки на Закарпатті, а саме “Історію історіографії угорських русинів” (1890), текст якої я опублікував*, та “Етнографіческий очерк устро-руссских” (1895), академічне видання якого здійснено 2007 року.

Як довідусмося з першої праці – стислого історіографічного нарису, Жаткович вважає, що історію будь-якого народу можна написати лише тоді, коли дослідник добре оволодіє історіографічною спадщиною своїх попередників, здатний об'єктивно, по-науковому оцінити і творчо використати її. На його думку, історіографія історії угорських русинів бере свій початок із середини XVII ст. і пов'язана з іменем Михайла Андрелли. Зазначу, що, не будучи професійним істориком, Юрій Жаткович правильно розуміє значення терміна “історіографія” в контексті теми написаної ним статті, адже, на превеликий жаль, і до цих пір деякі дипломовані історики дуже часто плутають, наприклад, поняття “Українська історіографія (Закарпатська історіо-

* Див.: Юрій Жаткович. Праці з історії Угорської Русі. Ужгород, 2008.

графія)" в розумінні історії історичної думки на території вказаних регіонів з "Історіографією історії України (Закарпаття)" в розумінні сукупності наукових публікацій з історії України чи Закарпаття. Виходячи з останнього визначення, Жаткович у своїй "Історії історіографії" обмежується аналізом праць лише десяти дослідників (а шкода!), які писали про Угорську Русь, а саме: М. Андрелли, Д. Бабиловича, А. Дейчі, І. Базиловича, І. Баттяні, К. Швартнера, М. Лучкая, К. Мейсароша, Г. Бідермана та І. Дулішковича.

Зверну увагу читачів на такий цікавий факт: аналіз листів Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка, що опубліковані, дас підстави стверджувати, що Перфецький, якщо й не читав цієї статті Жатковича, що найімовірніше, адже він не володів угорською мовою, однак під час свого перебування в гостях у Жатковича в середині вересня 1912 року, тобто саме тоді, коли він збирав матеріал для свого "Обзора угрорусской историографии", про який я вже згадував вище, вони неодмінно повинні були торкнутися даної проблеми, оскільки Жаткович уже тоді майже на чверть століття випередив Перфецького в дослідженні цього важливого питання.

На підтвердження своєї думки вкажу на такий момент: Євгеній Перфецький, констатуючи, що досі немас наукової історії Угорської Русі, починає свою працю майже дослівно, як писав Юрій Жаткович ще 1890 року. У Жатковича стаття починається так: *"Серед шанувальників історії загальне незадоволення викликає те, що до сьогодні ще не написана узагальнена історія нашої батьківщини в такій формі і в такому обсязі, як цього вимагає епоха і як це вже є у цивілізованих народів... Написання узагальненої історії нашої батьківщини на рівні вимог сучасної епохи утруднює і не лише утруднює, але й унеможливиє той факт, що до цих пір ще не зібрано увесь матеріал, з якого можна звести будову узагальненої історії нашої батьківщини, яка базувалася б на міцному науковому фундаменті"*. У вступній частині праці Перфецького читасмо: *"Наука історії Угорської Русі далеко не може задовільнити усіх вимог сучасної історичної науки як з боку обсягу, так і з боку методу історичного дослідження. Перепоновою з боку обсягу служить головним чином те,*

що матеріал, з якого можна було б створити будову угороруської історіографії, недостатній, ще не весь зібраний”.

Як сумлінний і добросовісний дослідник історії Угорської Русі взагалі й Закарпаття зокрема, Жаткович був глибоко переконаний, що без залучення максимальної кількості історичних та історіографічних джерел, їхньої наукової класифікації, критичного опрацювання, без вироблення наукової концепції історії регіону не можна написати його справжню, вичерпну і науково обґрунтовану історію. На думку Жатковича, історію угорських русинів напищуть на належному рівні лише тоді, коли буде подано переконливі й науково обґрунтовані відповіді на п’ять вузлових питань: 1) Чи є угорські русини автохтонами сучасної Угорщини, чи ні, а якщо ні, то коли і яким чином вони переселилися сюди?; 2) Коли і з яких причин князь Федір Корятович переселився в Угорщину, яку роль він тут відігравав; якими були його сімейні відносини і, нарешті, як довго він відігравав тут провідну роль?; 3) В якому політичному становищі перебували тут угороруси в період феодалізму?; 4) Від; кого й коли прийняли угороруси християнство, коли вийшли з римо-католицької віри?; 5) Коли і ким засновано Мукачівську греко-католицьку спархію?

Як бачимо, Юрій Жаткович, ставлячи ці запитання, вже досить добре усвідомлював (а можливо, відчував це підсвідомо), що історія історичної думки є однією з найважливіших форм самопізнання людського суспільства.

До речі, вперше подібну концепцію історії Угорської Русі сформулював Адам-Франтішек Коллар (1718–1783), священик, член ордену езуїтів, відомий учений, діяч словацького національного пробудження раннього періоду. 1748 року вийшов із указаного ордену, став кустосом, а згодом – директором придворної бібліотеки у Відні, радником імператриці Марії-Терези. Для обґрунтування прав греко-католицьких священиків за автономію Мукачівської спархії проти зазіхання на неї угорського єпископа він написав працю “Humillium promemoria de ortu, progressu et in Hungaria incolatu gentis Ruthenical” (1749).

Хоча праця присвячена історії власне Мукачівської спархії, автор визначив у ній головні напрями історичного розвитку Закарпаття. Він висунув п’ять основних тез, а саме: 1. Русини жили

в басейні Дунаю ще в І ст. н. е. 2. Мукачівську єпархію було засновано у VI ст. 3. Русини були охрещені до Кирила й Мефодія, а можливо, навіть братами у IX ст. 4. Незалежне “Руське князівство” існувало ще на початку IX ст. 5. Чимало руських колоністів з’явилося ще й пізніше, серед них був і князь Федір Корятович з Поділля, засновник Мукачівського монастиря на Чернечій Горі (1360). Спираючись на ці твердження, проголошувалося, що русини та Мукачівська єпархія існували в басейні Дунаю ще до приходу угорців 896 року. Ці основні положення через сорок років повторив І. Базилович¹⁴. По-своєму тлумачив їх і Ю. Жаткович.

Звичайно, з позиції сучасної історіографії деякі питання, сформульовані Жатковичем, звучать дещо наївно. Однак він, ставлячи ці питання на порядок дня історичної думки Угорської Русі, дивився, як кажуть, у корінь, оскільки, на превеликий жаль, значну частину цих проблем, що зберігають актуальність і до сьогодні, не розв’язано. Так, наприклад, український дослідник історіографії історії Закарпаття епохи Середньовіччя Микола Олашин, розглядаючи проблему автохтонності населення цього краю, його етнічної та державної належності в IX–XIII століттях у працях українських та російських істориків, підкреслює, що висвітлення історії Закарпаття доби Середньовіччя прийнято розпочинати з розгляду питання про заселення та племінну належність населення краю, його входження до певного державного утворення, оскільки це дас змогу відповісти на ряд кардинальних запитань. Серед них, на його думку, слід виділити такі: чи були жителі краю автохтонним населенням, чи належав цей регіон до складу давньоруської держави – Київської Русі, на якому рівні розвитку перебувало місцеве населення на час приходу угорців і т. д. Ці та інші проблеми, зазначає він, протягом століть хвилювали багатьох істориків, і дуже часто їхнє розв’язання мало ідеологічне забарвлення¹⁵.

Аналізуючи праці своїх попередників, присвячені давній історії Угорської Русі, Юрій Жаткович розкриває нам моральні, ідейні, психологічні та інші мотиви, які визначили проблематику, розроблювану авторами рецензованих творів, їхню позицію в оцінці тих чи інших подій не тільки як науковців, дослідників,

але й просто як людей, своїх одноплемінників. Такий момент, на мою думку, є досить суттєвим, оскільки дозволяє краще зрозуміти дух епохи, в якій виник цей твір, її специфіку, якось чіткіше уявити собі особу автора твору. У зв'язку з цим виникає якась особлива атмосфера довіри до того, про що пише Жаткович. У нього текст викладено простою мовою, мовою роздумів, значно доступніше і зрозуміліше, я б сказав – поетичніше, ніж у Перфецького, професійного історика.

Наприкінці стислого огляду історіографії історії угорських русинів Юрій Жаткович слушно зауважує, що, крім опрацьованих ним, с ще чимало досліджень, які хоч і не завжди відповідають високим запитам історичної науки, проте ж містять у собі настільки багато цінних і цікавих даних, що без них просто неможливо обійтися тому, хто розробляє історію цього регіону. До них, на його думку, належить зачислити монографії комітатів і сіл, у яких проживають русини, звід імен Мукачівської та Пряшівської греко-католицьких спархій, у яких містяться цінні матеріали з історії церкви.

Наукове кредо Жатковича проявилося в підсумковій частині його дослідження. Так, завершуючи першу спробу історіографічного аналізу літератури, присвяченої історії угорських русинів, він пише, що, очевидно, багато хто, читаючи про все, написане ним, скаже: автор тратить марно час і місце, аналізуючи те, як кожний окремий дослідник відповів на л'яль спірних питань. А зробив він це тому, що глибоко переконаний: на основі відповідей на ці п'ять запитань можна судити про результати копіткої праці того або іншого автора, про вагомість і науковість його висновків. Суть його другого зауваження полягає ось у чому: історична роль угрорусів найкраще проявляється у церковній сфері, у зв'язку з чим при розробці їхньої історії належить приділяти багато уваги церковним відносинам.

Так виглядає в цілому концепція історії Угорської Русі Юрія Жатковича в його історіографічному нарисі. До теми про історіографічну спадщину своїх попередників Жаткович повернувся 1895 року в праці “Етнографический очерк уgro-русских”, на аналізі якої я зупиняюся докладніше, оскільки вона маловідома чита-

чам. І хоча це дослідження присвячено в основному етнографії Закарпаття, проте в ньому міститься багато суті історичного та історіографічного матеріалу – перші вісім параграфів із двадцяти восьми, – який засвідчує коло наукових інтересів автора, рівень його історичного мислення, оцінку ним минулого краю, його роздуми та міркування над проблемами, які він вперше порушив у праці “Історія історіографії угорських русинів”. Розмірковуючи над проблемою походження угорських русинів, їхньої автохтонності, етнічної належності до українців, які жили на схід від Карпат, Жаткович намагається дати відповіді на ті п’ять вузлових питань, сформульованих у першій праці.

Так, перший же параграф “Етнографического очерка” присвячений питанню про те, хто ж такі русини. Розуміючи принципове значення відповіді на це питання, Юрій Жаткович пише: “На Угорщині еще и днесъ, кроме ученыхъ людейъ, русиномъ называють каждого греко-католического человѣка, который не е волошин по народности. Сему же ота е причина, что самый коренный мадьяр русиномъ называть себѣ, кедъ он греко-католической вѣри е. Мы туй под словомъ “русины” тихъ обывателей разумѣемъ Угорщины, которы принадлежатъ ко малорусскому народу, живущему во Галиціи, Буковинѣ и Южной Россіи и которы исповѣдуютъ греко-католическую вѣру, – такъ выключаемъ изъ нихъ не лишь инородныхъ греко-католиковъ Угорщины, но разомъ и инородныхъ русиновъ сеи краины, бо иновѣрни русини Угорщины уже давно утратили свои народны свойства”.

Розглядаючи критично думки європейських учених, зокрема угорських та німецьких, щодо етнічної назви “русин”, “рутен”, “орос”, Жаткович підкреслює, що русини Угорщини, так само як і їхні галицькі й південноросійські “срідники”, віддавна відокремлюють себе від великоросів, яких, як він пише, “москалями зовут”. У своїх працях, листах до Володимира Гнатюка, написаних у середині 90-х років XIX ст., для визначення етнічного статусу українського населення Угорської Русі він уживав термін “русский народ Угорщины”, “русин”, “русска”. Термін “руснаки”, яким користуються угорці, вважає образливим, і тому, на його думку, вчені люди його не використовують.

Докладно зупиняється автор “Очерка” і на такому важливому питанні, як питання про ареали розселення русинів в Угорщині. Він пише, що, окрім задунайських територій, навряд чи є комітати, де б не жили русини. Проте у вказаній праці він докладно описує лише ті території, в яких русини становили більшість. Серед восьми комітатів Північно-Східної Угорщини він виділяє Марамороський, Березький, Угочанський, Ужанський, Земплинський та Шариський.

Далі, відповідаючи на поставлене ним ще 1890 року запитання, Жаткович зазначає, що “...одним из май запутанных вопросов е тот, ож теперішні русини суть ли коренни жителі Угорщины, то есть, ци сперед мадьярами, ци из мадьярами, ци лиши послі мадьяров прийшли в Угорщину”. Вказуючи на те, що оскільки на час приходу мадяр на території сучасної Угорщини і Семиграддя тут жили слов'янські народи і оскільки ніде немас відомостей про те, що вони звідси кудись виселилися, то “ясное діло, – продовжує він, – ож одна часть их помішалася из мадьярами, а друга часть до днесъ подержала народность свою и бесіду. Ид сим послідним причисляеме и русинов”. Юрій Жаткович не вважав русинами змадярщених греко-католиків.

Розглядає Жаткович і традиційне питання в тогочасній історіографії, питання, відповідь на яке, на його думку, визначало позицію дослідника у вивченні минулого Угорської Русі: про прихід на Закарпаття князя Федора Корятовича, а також про міграційні процеси в регіоні Карпат, про зростання чисельності русинів. Він вважає, що цей малочисельний народ аж до XVIII ст. збільшувався за рахунок тих дружин, які приходили з Галичини, а у XVI–XVII століттях – і за рахунок тих, які тікали з Польщі, ховаючись від утисків шляхти та грабунку євреїв. Особливо зросло число русинів, гадає він, наприкінці XIV ст., “*коли Феодор Корятович замінив свое Подольское княжество из Любовідом Великим на княжество Мукачевское и Маковецкое на Угорщині*”. Однак він ставить під сумнів твердження тих авторів, які писали, що Корятович привів із собою дуже багато людей – сорок тисяч душ або навіть сімей.

У своєму “Очерку” Жаткович порушує питання й про запровадження унії в Угорській Русі, вважаючи, що, коли мадяри при-

йшли на територію сучасної Угорщини, автохтонні слов'янські народи, зокрема предки русинів, уже давно були християнами. Він погоджується з тими дослідниками, які дотримуються думки, що “*мадьяре не от чужих проповідників, но от коренных жителей Угорщины приняли віру Христову*”.

Значне місце в дослідженні відведено питанню і про правовий статус русинів. Жаткович вважає, що до XVI–XVII століть русини користувалися певними привileями, оскільки, як він зазначає, “*о сих привилегіях явно говорять царски и княжески грамоти из краинскими законами*”. Основна причина безправного становища селян у XVIII–XIX століттях – недосконалість законодавства, яке охороняє інтереси багатих, зловживання місцевої адміністрації, чиновництва. Свідченням того, що селяни боронили і продовжують боронити свої права, назначає автор “Очерка”, з той факт, що й донині русини Березького комітату “правотяться” з графом Шенборном.

З великим зацікавленням читаємо ті сторінки “Етнографического очерка”, в яких ідеться про представників науки й культури Закарпаття XVII–XIX століття. Тут Жаткович, на відміну від “Історії історіографії угорських русинів”, подає стислі дані про понад тридцять осіб, аналізує науковий доробок кожного з них. Там знаходимо відомості про М. Андреллу, І. Базиловича, А. Бачинського, М. Лучкай, Ю. Венеліна, В. Довговича, І. Дулішковича, Г. Тарковича, І. Раковського, М. Балудянського, І. Сільвята, О. Митрака, О. Духновича, М. Гомічкова, Є. Фенцика, К. Сабова, В. Кимака та інших. У своїй праці вчений називає І. Базиловича “Геродотом угорских русинов”; для нього М. Лучкай – “один з найтрудолюбивых и глибокоученых писателей угорских русинов”, а Ю. Венелін своїми науковими працями “придбав славу на всю Европу” і т. д. Тут же подається коротка історія виникнення та практичної діяльності товариства св. Василія Великого в Ужгороді. Таким чином, ця частина праці Юрія Жатковича – це стислий нарис історичної та суспільної думки на Закарпатті протягом майже трьох століть. Це – продовження розв’язання тих проблем, які він порушив в “Історії історіографії угорських русинів”.

Отже, при своєму вродженому талантові дослідника, гострій науковій інтуїції, але через недостатню професійну підготовку Юрій Жаткович швидше вгадував актуальні питання з історії та історіографії Закарпаття, ставлячи їх не тільки перед своїми сучасниками, але й перед прийдешніми поколіннями науковців, ніж сам відповідав на них. Проте загальновідомо, яке важливе значення в науці має порушення дослідником нової проблеми, хоч би вона й не була ним розв'язана. Велика заслуга дослідника, а в даному разі – Юрія Жатковича, – привернути увагу наукової громадськості до цієї проблеми. Вказуючи на ці заслуги Юрія Жатковича, я, разом з тим, далекий від ідеалізації його постаті, перебільшення його внеску в розробку історії та історіографії регіону. Як і інші дослідники того часу, він припускається помилкових суджень, робив іноді хибні висновки, деколи не бачив головного в історичному процесі, був непослідовним.

На завершення наведу думку Є. Недзельського про закарпатського вченого: “*Специального образования в области истории и этнографии Жаткович не получил, однако этоисколько не умаляет его ученых трудов. Он был исследователем по натуре: скромный, осторожный в суждениях, любящий рыться в пыли библиотек, записывать и систематизировать, Жаткович является образ ученого нового времени. Он не стремится воспользоваться историческими данными для патриотических целей, но считает патриотизмом самый факт постепенного исследования родного края, его истории и быта*”*.

* Недзельский Е. Очерки карпаторусской литературы второй половины XIX в. – Ужгород, 1929. – С. 245.

“НАРИСИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ”. ЩО ЦЕ ТАКЕ?

Після всього сказаного запитаймо себе: то чи ж написано узагальнюючу історію Закарпаття, яка б відповідала вимогам сучасної історичної науки, тобто чи реалізовано щире побажання Юрія Жатковича, висловлене ним ще понад сто років тому? Спокійно обміркуймо це питання і спробуймо розібратися в ситуації, яка склалася. Як на мене, то однозначної відповіді на це непросте питання дати, на жаль, не можна. Правда, за цей час опубліковано сотні наукових і науково-популярних статей, десятки монографічних досліджень, захищено багато кандидатських та докторських дисертацій, присвячених історії Закарпаття. Нарешті, в останні роки побачило світ тритомне видання “Нариси історії Закарпаття”. І хоча ця публікація не є власне “Історія Закарпаття”, а лише “Нариси історії Закарпаття”, вона – єдина в своєму роді на сьогодні. Тому не можна перескреслити або недооцінити те, що зроблено авторським колективом “Нарисів”.

Але разом з тим, якщо хочемо бути об'єктивними і безсторонніми в оцінці даної публікації, а вона, як я вже зазначав, є найновішою історією Закарпаття на сьогодні, то поставмо перед собою таке просте питання: чим суттєво відрізняються “Нариси” від попереднього видання історії Закарпаття під назвою “Шляхом до історії” (Ужгород, 1973 рік)? Як на мою думку, а вона, звичайно, не є істиною в останній інстанції, то особливої, принципової різниці, враховуючи вимоги часу і сучасні творчі можливості для дослідження історії краю, немас.

Візьмемо для прикладу найпростішу річ, яка одразу ж впадає в око навіть непрофесіоналу, – структуру видання. Чи можна на-

звати науковим підходом те, що надзвичайно складна і своєрідна історія Закарпаття від часів сивої давнини до 1918 року (тисячі років!) втиснута в один том – 400 сторінок тексту, а період з 1918 року до середини 1940-х років (якихось чверть століття) займає окремий, другий, том – понад 600 сторінок тексту. До речі, цей том нагадує швидше телефонну книгу, аніж наукове дослідження: там більше авторів, ніж параграфів. І ще. Мені здалося, що читаю нариси Закарпатської обласної партійної організації.

Звичайно, цей період також важливий і цікавий. Але ж хіба можна виправдати таку диспропорцію??!

У “Нарисах” (маю на увазі перший том) у порівнянні зі “Шляхом до щастя”, окрім обсягу, змінено деякі акценти (осучаснено!), введено нову, модну нині, термінологію (і модну не стільки в науці, як у публіцистиці), але яка, на жаль, не адекватна суті змісту; дещо розширено фактаж – стало більше цифр, дат, імен, ілюстративного матеріалу і т. д. Проте архітектоніка “Нарисів”, тобто те, що є одним із основних показників новизни твору, залишилася практично тією ж: назви розділів фактично повторюють назви розділів “Шляхом до щастя”, з яких читач, як і раніше, винесе думку про те, що домінуючим фактором в історії Закарпаття була класова боротьба (порівняйте ці назви із оригінальними назвами параграфів у праці Вікентія Шандора “Закарпаття, історично-правний нарис від IX ст. до 1920 р.”, Нью-Йорк, 1992 рік).

У цьому томі “Нарисів” відсутня цільна філософська концепція внутрішньої закономірності і специфіки історичного розвитку русинів-українців упродовж тривалого часу. А власне доба до 1918 року, на моє глибоке переконання, – ключ до розуміння менталітету русинів (та й не тільки їх, а всіх, хто населяв цю територію), ключ до правильного розуміння того, що сталося в регіоні і з регіоном після розпаду Австро-Угорщини, і, якщо хочете, ключ до розуміння того, що діється в краї в непростому нашему сьогоденні. В цілому ж дане видання – відзеркалення стану історичної науки в Україні на сучасному етапі. Підкреслюю, що мої міркування не є рецензією вказаного твору, а лише власними роздумами вголос. Бо моя книжка різноспектна: тут і мої міркування, і роздуми, і спогади, і навіть якоюсь мірою – сповідь. Не буду лукавити і зізнаюся, що я намагав-

ся максимально використати її для своїх міркувань не тільки про можливість або неможливість написання *справжньої, наукової, історії Закарпаття*, але й поговорити про стан історичної науки взагалі. Це – мое особисте бачення ситуації, яка склалася в українській історіографії. Не більше. Я широко прагну, аби було краще. Я широко переживаю, коли бачу, що дістється останнім часом у вітчизняній історіографії. Виникненням моого ставлення до негативних явищ у цій галузі є хоч би те, що такої ж думки дотримуються провідні вчені в галузі історії історичної думки у Львові, Кисві, Харкові, Дніпропетровську.

Я намагався висловити свої міркування з погляду моєї сорока-каричної праці над науковою спадщиною Юрія Жатковича. А ця спадщина настільки багата й різноманітна не тільки фактичним матеріалом, але й, так би мовити, моральними аспектами, що для дослідника вона – благодатне підґрунтя для роздумів. Мені здається, що я звітую перед Юрієм Жатковичем. Власне, в такий спосіб я обґрунтую своє моральне й наукове право, право першовідкривача й популяризатора, а також широкого прихильника творчості Ю. Жатковича, висловлювати свої міркування про нього не тільки як про людину і науковця, про його епоху, але й про ті проблеми, які він перший порушив у своїх дослідженнях і які не втратили своєї актуальності й у наш час.

Дехто, очевидно, прочитавши мою книжку, скаже, що там не місце для таких сюжетів. Але я не можу з цим погодитися. Навпаки, саме тут належить говорити про такі речі, оскільки я розмірковую над тим, хто ж реалізує у ХХІ столітті *на практиці* шире бажання Ю. Жатковича бачити історію своєї батьківщини, яка “відповідала б вимогам сучасної історіографії”. То де ж мені про це порозмірковувати, як не тут?

Разом з тим, це – шире бажання розібратися в ситуації, яка склалася в науці, спроба зрозуміти себе та інших, спроба оглянути пройдене і зроблене мною під час роботи в Ужгородсько-му національному університеті, спроба самооцінки. Це – один із важомих доказів, який дозволяє мені стверджувати: *справжню, наукову, історію Закарпаття, яка б відповідала вимогам сучасного рівня історичної науки, написати нелегко!*

Я нікого ні в чому не переконую. Мос єдине бажання – щоб читачі уважно прочитали написане мною і спокійно порозмірковували над моїми словами. Жодних категоричних тверджень, жодних спроб нав'язати комусь свою думку, свій погляд, жодного бажання або намірів когось свідомо, безпідставно обратити. Розумісте: сам характер сюжетів, поданих мною у книжці, які стосуються моїх роздумів і міркувань про можливість чи неможливість на даному етапі написати НАУКОВУ історію Закарпаття, визначив і характер мосїї реакції на них. А тому вважаю, що ця моя реакція є абсолютно адекватною, правомірною і цілком віправданою.

Це не бажання похизуватися перед читачами: ось, мовляв, який я розумний, працьовитий, срудований... Адже за всім цим – важка, виснажлива щоденна праця протягом десятків років. Праця, яка приносила мені велику радість, колosalне моральне задоволення, яка збагачувала мене як викладача і науковця, розширювала мій кругозір, яка, якщо хочете, робила мене мудрішим. Усе, що скажу про свою роботу в архівах і бібліотеках, – мій “арсенал”, ісвичерпний арсенал аргументів, який дозволяє мені відверто і щиро висловлювати свої думки, своє бачення того, якою повинна бути ІСТОРІЯ Закарпаття. Мене зрозуміє лише той, хто, подібно до мене, працював із документами з історії нашого краю.

І ще один “босприпас” до моого “арсеналу” знань – маленький штрих до мосїї біографії: для того щоб здобути середню освіту, я навчався у п’яти школах, відстань між якими сягала іноді тисячі кілометрів – Холмщина–Херсонщина–Рівненщина. І кожен раз мені доводилося “входити” в новий колектив учнів та вчителів, у нову атмосферу співжиття. Мені є з чим порівнювати менталітет жителів мосїї праобразківщини – Холмщини і Херсонщини, а потім – Рівненщини. Ці абсолютно різні мікросвіти стали моїми першими “університетами” і доброю школою життя. А коли я став студентом історичного факультету Ужгородського державного університету 1956 року, коли став спілкуватися із закарпатцями, то зрозумів, що це – також зовсім інший світ, світ, який мене зачарував своєю самобутністю і оригінальністю. Очевидно, через те живу з тих пір у цьому чудовому краї і вважаю себе закарпатцем, як і мої діти та

внуки. Зізнаюся, велика заслуга в цих моїх симпатіях до Закарпаття належить Юрію Жатковичу, який допоміг мені краще зрозуміти його цікаву, але непросту історію. То хіба це не школа життя, яка дозволяє мені значно ширше бачити історичне минуле Закарпаття? Проте від спілкування із деякими своїми колегами в мене створюється враження, що вони, бідолахи, так розуміють історію Закарпаття, ніби ніколи не виїжджали за межі батьківського обійстя.

Як на мене, вада деяких місцевих "патріотів" полягає в тому, що вони вважають: тільки їм належить право написати історію Закарпаття, бо вони – обранці Кліо. Але ж, наприклад, французи, німці та й інші так не думають. Вони цим не переймаються. Нехай пише будь-хто, аби це була правдива, наукова історія. Ось у чому патріотизм! А тут щось подібне до "собаки на сіні". Не слід боятися "варягів" хоч би тому, що наразі й серед них немає жодного дослідника, який би написав СПРАВЖНЮ ІСТОРІЮ Закарпаття в найширшому розумінні цього слова. Повторюсь – я перший серед таких.

Вважаю, що в мене є всі підстави сказати ось що: я погоджується вистухати *аргументовані* заперечення моїх думок, міркувань, роздумів, моїх поглядів *лише за умови*, що в *науково-му арсеналі* моого Візаві буде *хоч би третина того, що я маю як викладач і науковець*, про що мова йтиме далі. Навіть якщо він закінчив торгово-економічну академію чи кулінарний технікум і аспірантуру та докторантуру при ньому. І не буде закомплексований на периферійному ура-патріотизмі.

А поки що назвіть, будь ласка, прізвища тих дослідників, які здатні написати наукову історію Закарпаття, зараховуючи сюди й тих, кого я згадав, а ще більше – не згадав. А може, краще це зробити після того, як ви прочитаєте *всю книжку?*

У давніх греків було мудре правило: перш ніж вести діалог, сторони домовлялися про його предмет. Отож, і я, йдучи за цим правилом, чітко визначаю предмет (об'єкт) діалогу, а саме: вважаю, спираючись на власний життєвий і науковий досвід, що найближчим часом не буде написано НАУКОВУ ІСТОРІЮ Закарпаття (однотомник чи багатотомник), яка б відповідала вимогам сучасної історичної науки, пам'ятаючи, що надворі XXI століття.

Цю думку я вперше висловив ще 1999 року. Тоді я писав, що таку історію не буде написано "у найближче десятиріччя"*. Тепер зізнаюся, що попри весь мій реалістичний підхід до цієї проблеми я був тоді оптимістом. Минуло практично десять років. І що ж маємо? Не сумніваюся, що буде написано "історію Закарпаття" в "найближчий час", але я глибоко переконаний, що *це не буде все-таки наукова історія Закарпаття*. Отож, *усе те*, про що скажу в наступних розділах книжки, – *мої аргументи* на користь цього твердження.

На тому, якою, на мою думку, повинна бути справжня наукова історія Закарпаття, на тому, якою її бачу і що потрібно для її написання, докладно зупинюся пізніше. Тут же на численних прикладах минулого і сучасного покажу, якими рисами повинен володіти дослідник, який писав би цю історію, і що маємо, на жаль, насправді.

Звертаюся до читачів і до своїх опонентів, яких, без сумніву, буде чимало: перш ніж оголосити мені анафему і піддати *остракізму* (вкотре!), переконливо прошу уважно, без емоцій та упереджень, прочитати мої міркування й роздуми. При цьому вірю, що серед читачів і, зокрема, серед моїх колег знайдуться такі, що тверезо обміркують написане мною.

Не заперечую, що всі мої міркування та роздуми мають суб'єктивний характер, що є абсолютно природним. Та все ж скажу, що мої міркування і впевненість у від'ємному результаті щодо написання "історії Закарпаття" базуються на двох факторах, двох обставинах, двох аргументах, які, власне, і складають мій арсенал аргументів, а саме: мій багаторічний досвід викладача історичного факультету УжНУ і науковця. До цього додам ще й таке: я радився з цього приводу з деякими моїми колегами, досвідченими науковцями, які повністю поділяють мою думку.

Я підрахував, що від часу відкриття історичного факультету УжНУ і донині в університеті працювало 19 докторів історичних наук, професорів (не враховуючи доцентів, оскільки "несть им числа"). На жаль, багатьох із них вже немає серед нас. Беру до

* Див.: Карпатський край. – Ужгород, 1999. – № 1. 3. – С. 38–54.

уваги викладачів не тільки істфаку, але й тих, хто працював на кафедрі історії КПРС та наукового комунізму. Практично переважна їх більшість займалася історією Закарпаття. Згодом частина їх перейшла на інші кафедри УжНУ або ж в інші вищі. У 2007/2008 н. р., власне на історичному факультеті УжНУ, працювало дев'ять докторів історичних наук, професорів (знову ж таки – не враховую кандидатів наук, доцентів). Фактично ж історію Закарпаття до 1918 року займалося (займається) лише чотири дослідники – це професори І. Г. Шульга, В. І. Ілько, В. Є. Задорожний, О. С. Мазурок. Якщо трохи спростити питання, то перші три – аграрники, останній – урбаніст. Маю на увазі теми докторських дисертацій. І ще одне: перші два вивчали *тільки історію Закарпаття* (*четири комітати*), а останні два розробляли історію всіх західноукраїнських земель – Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття. Скажіть: хіба це не потужний корпус науковців нашого університету, які розробляли різні аспекти історії Закарпаття?! А наукової “Історії Закарпаття” – як не було, так і немає! Сумніваюся, що хтось із нас напишє працю, подібну до двотомника І. Коломійця. Звичайно, з урахуванням вимог часу.

Борони боже, щоб хтось із моїх колег усе сказане мною зрозумів так, нібито я ставлю під сумнів науковий рівень праць УСІХ викладачів. Серед нас є справжні “доки” у своєму питанні, в тому числі й представники молодої генерації дослідників. Але, механічно з’єднавши їх, все ж не одержимо бажаного результату. Кількість не переросла в якість, про що скажу згодом. Майже кожен із дослідників історії Закарпаття досконало знає свою проблему, працює над нею багато років. Це – однозначно. Але жоден із нас не в змозі сам написати “історію”. А *колективно* – тим більше. Адже це буде, як показує гіркий досвід, механічне з’єднання різних стилів, поглядів, елементів! Треба відверто зізнатися, що ніхто з нас не бачить проблему в цілому, а лише її фрагменти. Тут, повторююсь, кількість не переросте в якість, а, навпаки, зашкодить їй. Ми ще не стоїмо на такому рівні НАУКИ, щоб бачити за деревами ліс. Я очолюю список тих, хто не здатний написати НАУКОВУ ІСТОРІЮ Закарпаття. Але я, очевидно, єдиний, хто розуміє це. І це не дешеве кокетування, а те, що я цілком і повністю сповідую

слова Сократа: “Чим більше знаю – тим менше знаю”! Згодом наведу кілька конкретних прикладів, які яскраво засвідчать рівень нашої теоретичної підготовки, рівень культури наукових досліджень тощо. Відразу ж зазначу, що у книжці я далеко не всі речі “назвав своїми іменами”.

В археографії є надзвичайно важливий, визначальний і дуже відповідальний етап роботи з документами, які готуються до публікації. Він називається “*встановлення тексту документа*”. Встановлення тексту документа означає: *прочитання усього тексту документа і правильне його розуміння*. Це стосується переважно стародавніх рукописів, де принципове значення має правильне прочитання не тільки слова або фрази, але й навіть літери! Та цього недостатньо! Документ можна прочитати повністю, але це ще не означає *правильно зрозуміти те*, що в ньому написано!

Так-от, виходячи з цього принципу, порівняємо історію Закарпаття з “документом”. А чому б ні! Це справді надзвичайно цінний і оригінальний документ з історії Центральної та Східної Європи. Знову ж таки, на підставі свого досвіду вважаю, що в нас на сучасному етапі немає науковця, який би не те що *правильно зрозумів* цей “документ”, тобто історію Закарпаття, але й навіть *правильно прочитав* увесь документ! Кожен із нас читає його по фрагментах. Не більше. Не кажу вже про те, як він його “*розуміє*”.

І ось тут кілька моїх міркувань про те, як ми “*прочитусмо*” і як ми “*розумісмо*” цей документ, тобто історію Закарпаття. Як на мене, то до цих пір *немає загальноприйнятвої, загальновизнаної наукової концепції історії Закарпаття в найширшому розумінні цього слова*, враховуючи специфіку регіону. Концепція – система поглядів на певне явище, спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, основна ідея будь-якої теорії (Див.: Словник іншомовних слів. – К., 1975. – С. 361).

За радянської доби домінувала концепція про те, що рушієм суспільного прогресу є класова боротьба. Боролися з буржуазією, куркулями, українськими буржуазними націоналістами, міжнародним імперіалізмом, греко-католицькою церквою і т. д. Якщо не вірите, то візьміть бібліографії “праць” “провідних науковців” на-

шого університету до початку 1990-х років і переконайтесь в цьому. До чого все це призвело в розробці історії Закарпаття – відомо. Пишу це без ехідства. Але ж ці “науковці” підготували собі гідну зміну, яка й повинна, фактично, писати історію регіону. *Наукову історію!* То чи є в нас підстави для оптимізму?

“Нариси історії Закарпаття” – класичний приклад реалізації концепції класової боротьби. Я маю на увазі *перші два томи* “Нарисів”, які я читав і які є в моїй домашній бібліотеці. Про *третій том* нічого не можу сказати, оскільки я не те що не читав його, але й не бачив! При всьому мосму широму бажанні придбати цей том (навіть, зізнаюся, неправедним шляхом) – я його не дістав. Це ж треба: тисячний тираж! Справжній раритет! Де ж воно ділося, оте “суспільно-політичне видання”? Авторський колектив “Нарисів” – одні професори та доценти! А *исторії Закарпаття немає!*

Щодо публікації “Шляхом до щастя”, то, як на мене, враховуючи епоху, в якій вона писалася, і мету, яка ставилася перед нею, вона – на рівні свого часу. Вона – віддзеркалення офіційної концепції. А “Нариси” писали вже в абсолютно іншій, принципово іншій, атмосфері, існували фактично безмежні можливості для реалізації творчої думки, наукової думки. Але ж цього не сталося. Чому? “Нариси” – друга спроба написати історію краю, спроба, на перший погляд, більш смілива, якщо врахувати нові обставини, але, враховуючи саме це, – менш вдала. А між цими виданнями – два десятки років! Отож, виходячи з цього, думаю собі: з’явиться *третє видання “історії”*, яке нагадуватиме два попередні, чи ні? Звичайно, з поправкою на час. Але чи буде між ними принципова різниця?

Ще кілька слів про “Нариси”. Уявіть собі таку ситуацію: сільський “Кулібін” вирішив власноруч скласти автомобіль. Зібрав для цього усяке залізяччя, насамперед колеса. Та цей “агрегат” не поїхав, бо автор наївно думав, що достатньо зібрати чотири колеса – і буде авто. Які колеса – не важливо. Головне, щоб вони були. Проте, як виявилося, одне колесо – від “Жигулів”, друге – від мотоцикла, третє – від велосипеда, а четверте – від циганського воза... І начебто є колеса, всі круглі. Але немає руху. Так, на мою думку, вважав керівник авторського колективу “Нарисів”: достат-

ньо зібрати "писателів" – і буде "Історія Закарпаття". Це ж сюжет із всесвітньо відомої байки Крілова "Квартет".

Вище йшлося про правильне прочитання й розуміння історії Закарпаття. Тепер наведу вам яскравий приклад "наукового" прочитання документа. У першому томі "Нарисів" Іван Гранчак був українцем. У другому – русином. Цікаво, ким би він був у третьому томі? Зрозуміло, що за радянської доби він "хитався разом із лінією партії". Але ж на час появи "Нарисів" партії вже не було! Проте ним і надалі "хитало". Недарма кажуть: звичка – друга натура. Отож, і він звик реагувати на найменший порух політичної кон'юнктури. Це був надзвичайно талановитий флюгер, який задовго до того, як мали відбутися якісь переміни, вже відчував їх. Небезпідставно в одній із публікацій, присвяченій третьому тому "Нарисів", Гранчак був названий людиною, яка мала "фантастичне відчуття політичної кон'юнктури...".

Та, на щастя, справжня наука такими флюгерами не робиться, хоч якими б вони не були геніальними і завбачливими. Ал же наука і флюгерство – речі несумісні. Це – доконаний факт історії. Скільки світлих голів поплатилися своїм життям тільки тому, що вони не були флюгерами. Останні ж – завжди в орденах і почестях! І яка слава! Щоправда, дешева, минуща! Хто тепер ризикну порекомендувати студентам хоч би одну "працю" Гранчака? І насамкінесь, із цього сюжету – унікальний випадок. Автор пережив своєї "творіння"! Не будучи Мафусайлом. "*Sic transit gloria mundi*". Ось вам приклад вічності "концепції" історії Закарпаття.

Справді наукову концепцію історії Закарпаття буде вироблено (сформульовано) лише після опрацювання максимальної кількості документів, матеріалів і, насамперед, не опрацьованих до цих пір архівних документів, які відклався в архівосховищах багатьох країн, адже, як я вже писав вище, історія Закарпаття – надзвичайно важливе "джерело" (документ), яке допомагає краще вивчити історію європейських країн, враховуючи особливість історичного шляху регіону. Крім того – належна теоретична підготовка, вміння бачити за деревами ліс. А в нас, на жаль, усе навпаки: *спочатку концепція*, а потім збирання усякого непотребу й підтасування його до цієї "концепції".

Класичний приклад цього: теза про те, що на Закарпатті вже наприкінці XVIII – на початку XIX століть існувала *історична наука*. Це – “концепція” історії духовного життя регіону (в розумінні Автора). Ось та фраза, яка і слугує основою цієї, з дозволу сказати, концепції: “*Однак І.Базилович виступає не тільки як відомий церковно-релігійний діяч, а й як (і це головне) засновник історичної науки на Закарпатті*”*. Кінець цитати. І все! Гадаєте, що Автор тробив хоч би мікроскопічну спробу обґрунтувати цю свою “наукову тезу”? І не сподівайтесь! Якби Автор досконало знав історію Закарпаття й володів хоча б азами знань із теорії та методології історичної науки, то він не ризикнув би сказати таку нісенітницю! Це ж чистісінької води відсебеньки! Оця гіантська мильна бульбашка (мегабульбашка!) – яскравий, переконливий доказ того, що її автор не те що не знає, але навіть не чув, що воно таке – *структура науки*!

І коли я кажу про те, як належить підходити до опрацювання історії Закарпаття, то вважаю, що головне тут не тільки в тому, що дослідник не знає конкретного матеріалу, а й у тому, що, *навіть знаючи, він його не розуміє, не може осмислити, а отже, не може правильно тлумачити, дати йому правильну оцінку*. Його зовсім не мучить думка про те, чи правильно, по-науковому він тлумачить подію, факт. Йому – аби написати й “засвітитися”. Це – суцільний, примітивний наративізм. Можна *знати* факти з історії Закарпаття, але зовсім їх *не розуміти*, не бачити загальної картини розвитку, загальної закономірності, взаємозалежності та взаємообумовленості. Це стосується передовсім молодих “дослідників”.

Отож, я дивлюся на проблему неможливості в найближчі десятиріччя написати справжню, наукову “ІСТОРІЮ Закарпаття” (писати “НАРИСИ” – уже просто некоректно) з позицій:

1) викладача вищого навчального закладу;

2) науковця, який десятки років вивчав цю проблему не на основі підшивок газет або популярних і, як правило, сфантазованих статей, а на основі тільки документів, переважна частина яких не опублікована.

* Див.: Данилюк Дмитро. Історична наука на Закарпатті. - Наукове видання. – Тираж 1000 прим. Ужгород, 1999. – С. 58.

Знаю, яким повинен бути не тільки науковий рівень дослідника, який писатиме цю історію, але й яким повинен бути рівень підготовки такого спеціаліста. Вченими, дослідниками, ерудитами, працелюбами не народжуються. Ними стають. Усе це – результат тривалої, виснажливої, копіткої щоденної праці над собою! Знаю, як готували себе до наукової роботи майбутні знаменитості української та російської історіографії, яким було їхнє ставлення до вивчення іноземних мов, особливо – класичних, якими були вимоги на вступних іспитах на історико-філологічні факультети університетів і т. д.

Подумки порівнюю теми сучасних кандидатських або докторських дисертацій з темами, які розробляли раніше або ж захищалися як магістерські та докторські дисертації. Коли читаю деякі сучасні “дослідження”, то не можу не порівнювати їх з тими науковими розробками, які були раніше. А що вже казати про рівень джерелознавчого аналізу документів, масового їх застосування при розробці обраної теми. Це буде дуже стислий нарис того, що і як було і який, зізнаюся, для мене як науковця і викладача “Історіографії” і “Теорії та методології історії”, слугус взірцем. Оминаючи, звичайно, ідеино-політичні аспекти тогочасної доби.

Мій майже сорокарічний досвід читання курсу “Історіографія” та інших дисциплін, які стосуються історії історичної науки, для студентів історичного факультету Ужгородського національного університету, а також сорокарічна робота в архівах та бібліотеках СРСР і Польщі дають мені всі підстави сказати таке: оскільки я добре знаю, як було, то знаю, як повинно бути, тобто якою повинна бути справжня, наукова, історія Закарпаття.

ДІЛА ДАВНО МИNUЛИХ ЛІТ

Спочатку розповім стисло, як було в дореволюційній Росії, а значить, і в Україні в галузі історичної науки, тобто як готували у вищих навчальних закладах спеціалістів з історії, які були проблеми і як їх розробляли науковці, яким було ставлення дослідників до джерел і т. д. А потім – що мені дала як науковцеві і викладачеві тривала робота в архівах і бібліотеках, тобто як я бачу цю проблему через призму власного досвіду як дослідника і викладача історіографії. Зауважу, що мова йтиме про історичну науку, в основному, в другій половині XIX – на початку ХХ століття. З того часу минуло практично ціле століття. Вже не кажу про рівень сучасної світової історичної науки, з яким не можемо не рахуватися. Адже якщо виходити з цього рівня, то нам немає тут що робити!

Коли говоритиму про розвиток історичної науки в Росії та Україні до 1917 року, то омину політичний режим, експлуатацію і т.д., а зосереджуся тільки на науці! Без будь-якої ідеалізації системи, практично без коментарів та натяків. Факти, одні лише факти. Нічого, крім фактів!

Насамперед скажу, яким було ставлення тоді до вивчення іноземних, зокрема класичних, мов. Процитую тут спогади відомого російського радянського історика, академіка М. М. Дружиніна, який у своїх “Воспоминаниях и мыслях историка”, згадуючи про своє навчання у 5-й Московській гімназії, писав: “Мы изучали латинский и греческий языки, дважды проходили курс древней истории, в подлиннике читали Гомера, Овидия, Цезаря, Тита Ливия, рассматривали изображения памятников античного искусства. Сопоставление политических судеб Греции и Рима было предметом моих первых исторических размышлений”. Згодом я ще звернуся до його спогадів.

Після закінчення гімназії багато випускників вступали до університету. Наведу приклад того, що за предмети складали абітурієнти, які вступали на історико-філологічний факультет Московського університету. Знання абітурієнтів оцінювалися такими балами: “удовлетворительно” – абітурієнт досконало знов програмовий матеріал; “весьма удовлетворительно” – знов більше, ніж вимагалося за програмою; “неудовлетворительно” – само собою зрозуміло.

Так-от, майбутній видатний російський історик Василь Ключевський (1841–1911), син священика із Пензи, з 8 до 16 серпня 1861 року складав такі іспити:

- 1) письмовий твір на вільну тему (він обрав тему: “Мос воспитание”) – “весьма удовлетворительно”;
- 2) російська мова (усно) – “весьма удовлетворительно”;
- 3) закон Божий – “удовлетворительно”;
- 4) історія – “весьма удовлетворительно”;
- 5) географія – “удовлетворительно”;
- 6) математика – “удовлетворительно”;
- 7) фізика – “удовлетворительно”;
- 8) письмовий переклад на латинську мову з російської – “весьма удовлетворительно”;
- 9) диктант з грецької мови – “весьма удовлетворительно”;
- 10) диктант і переклад з німецької мови – “весьма удовлетворительно”;
- 11) французька мова (усний переклад) – “удовлетворительно” і т. д.

Всього Ключевський склав не менш ніж 14 (четирнадцять) іспитів! До речі, одна орфографічна помилка у письмовому творі, який, як ми бачили, був першим, позбавляла абітурієнта права складати наступні іспити! Є над чим задуматися!

Після успішного складання вступних іспитів новоспечений студент Московського університету Ключевський писав своїм знайомим у Пензі Європейцевим так: “Я, наконец, прошел эту тяжелую дорогу, которая называется вступлением в университет, – дорогу бесплодную по своим научным результатам: все к спеху да сроку, а наука, вы знаете, берется медленной, терпеливой осадой и ничем не стесненной головой. Слава Богу, теперь я избавился от

этой лихорадочной работы и начинаю другой, свободный, еще мало знакомый мне труд!"

Я ще повернуся до Ключевського, але тут одразу скажу, що він близьку закінчив історико-філологічний факультет Московського університету і був залишений для підготовки до професорського звання. У той час навчання тривало чотири роки. Кращим випускникам дозволяли писати так звані кандидатські твори (на зразок нашої дипломної роботи). Він обрав тему: "Сказание иностранцев о Московском государстве". Твір був написаний на такому високому науковому рівні, що його було опубліковано в "Ізвестиях Московского университета". Після захисту магістерської та докторської дисертацій він читав лекції з російської історії: у Московському університеті – 30 років; у Московській духовній академії – 36 років; в Олександріївському військовому училищі – 16 років; на Вищих жіночих курсах – 16 років; у Московському училищі живопису – 10 років. Загальний стаж – 108 років!

Під час навчання майбутніх істориків вслику увагу приділяли роботі з документами на семінарських заняттях. Згадуваний мною М. Дружинін так писав про семінари, які проводив учень Ключевського – М. Богословський: "Педагогический талант проф. М. М. Богословского сильнее всего проявлялся на семинарских занятиях. Прекрасный знаток древнерусских текстов, он умел всесторонне и тонко анализировать юридические нормы, привлекая богатую историческую литературу и подводя к важным социологическим выводам. Образцом таких занятий мог служить просеминарий 1911/12 г. по Российской Правде. Первые месяцы М. М. Богословский сам читал и толковал нам тексты Краткой и Пространной Правды, раскрывая значение отдельных терминов и статей, сопоставляя имеющиеся комментарии и спорные точки зрения, датируя и обосновывая друг от друга наложение сохранившихся списков..."

Умение анализировать источник и широко использовать его для исторических выводов стояло в центре занятий и на дальнейших семинариях М. М. Богословского – по истории первой и второй четверти XIX в. Из числа предложенных тем я выбрал в первом случае тему "Северное общество и конституция Никиты

Муравьева", во втором – "П. Д. Киселев и его реформа 1837–1838 гг.". Я считал разработку семинарских тем главным предметом своих занятий и ограничивался в течение года подготовкой одного, в исключительных случаях – двух докладов, но я старался привлечь максимальное количество литературы и печатных источников, предваряя их чтением и осмыслением общей литературы по данному периоду".

Як я вже згадував, талановиті випускники університетів, які зарекомендували себе як майбутні дослідники і викладачі вищів, залишалися при університеті для підготовки професорського звання. Знову надам слово Миколі Михайловичу Дружиніну: "Каждый оставленный при университете должен был представить на утверждение своего руководителя разработанную программу подготовки, состоявшую из 10 крупных вопросов по избранной специальности. Вопросы должны были равномерно охватывать весь ход исторического процесса; из них два были обязательными: 1) древнейшая летопись или Русская Правда; 2) Литовско-Русское государство; остальные самостоятельно избирались самиммагистрантом. По каждому намеченному вопросу требовалось овладеть имеющейся литературой, т. е. усвоить развитие историографии темы и изучить относящиеся к ней основные источники. На подготовку отводилось 2–3 года при условии назначения обеспечивающей стипендии.

Я выбрал программу, в которую входили следующие вопросы: 1) Лаврентьевская летопись; 2) Писцовые книги XV–XVI вв.; 3) "Смутное время" – так назывался в то время период Крестьянской войны и интервенции начала XVII в.; 4) Происхождение крепостного права; 5) Соборное уложение 1649 г.; 6) Литовско-Русское государство XVI–XVII вв.; 7) Экономическая политика Петра I; 8) Дворянство в Комиссии 1767 г.; 9) Восточный вопрос при Николае I; 10) Редакционные комиссии 1858–1860 гг. М. М. Богословский утвердил эту программу и предоставил мне полную свободу действий в организации занятий...".

Після революції 1917 року і декрету про реорганізацію та централізацію архівної справи (1 червня 1918 року) Дружиніна було прийнято на посаду архіваріуса у 3-й Московський відділ Першої секції Державного архівного фонду (колишній архів

Міністерства іноземних справ). З цього приводу він писав так: “Здесь я проводил ежедневно по 6 часов, впервые приобщаясь к работе над архивными документами: под руководством крупнейшего архивиста С. К. Богоявленского практиковался в чтении старинных рукописей, помогал М. М. Богословскому разбирать фонд Кабинета Петра I, по его же поручению сопоставлял “Юриаг” Петра I с дневником Гюйсена и т. д. В вечерние часы я с интересом штудировал сочинения о летописи – Татищева, Шлецера, Срезневского, Бестужева-Рюминина и др.”.

Відомий нам уже М. М. Богословський (1867–1929) вибрав для себе такі питання для магістерського іспиту: 1) “Правда Русская”; 2) “Повесть временных лет”; 3) Духовні і договірні грамоти; 4) Писцові книги; 5) Центральне і обласне управління Росії XV–XVII ст.; 6) Селянське питання XV–XVII ст.; 7) Зовнішня політика Росії на початку XVI ст.; 8) Малоросія в гетьманство Богдана Хмельницького; 9) Обласне і міське управління при Петрі I та Катерині II; 10) Центральні установи при Олександрі I; 11) Поділи Польщі.

Тепер назву теми магістерських та докторських дисертацій найвідоміших істориків України й Росії. Дмитро Багалій 1883 року захистив магістерську дисертацію на тему: “История Сіверської землі до половины XIV ст.”, докторську: “Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства” (1887). Тема магістерської дисертації Михайла Грушевського – “Барское старство. Исторический очерк” (1894). Відомостей про докторську дисертацію я не знайшов. Російські історики: Сергій Соловйов – відповідно “Об отношении Новгорода к великим князьям” (1845) та “История отношений между русскими князьями Рюрикова дома” (1847). Олександр Пресняков: “Княжое право в древней Руси” (1907) і “Образование великорусского государства” (1911). Олександр Лаппо-Данилевський: “Организация прямого обложения в Московском государстве со времен Смуты до эпохи преобразований” (1890) і “Русские промышленные и торговые компании в первой половине XVIII ст.” (1899). Сергій Платонов: “Древнерусские сказания и повести о Смутном времени XVII в. как исторический источник” (1888) і “Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI–XVII вв. (Опыт изу-

чения общественного строя и сословных отношений в Смутное время" (1899) та інші.

До речі, тоді ВАКу не існувало. Науковий ступінь магістра чи доктора історії присуджувала вчена рада того факультету, де захищався молодий учений. І не пізніше ніж через десять днів після захисту. То я собі думаю: якби так було й тепер, то, мабуть, кандидатів ... "неук" було би більше, ніж осіб з вищою освітою...

Українські та російські історики досконало володіли кількома іноземними мовами. Наприклад, Агатангел Кримський знав понад шістдесят мов. Вони були прекрасними джерелознавцями, синтезістами, величими працелюбами і часто не мали ні копійки за душою. Смію стверджувати, що наукова кар'єра далеко не завжди була вирішальним фактором в їхній науковій діяльності. І тим більше – ніхто з них не галасував на всю Європу про створення "історичної школи" власного імені (ім'ярек). Вони творили науку!

Для підтвердження цієї тези я наведу кілька прикладів, цікавих і повчальних. Так, Михайло Грушевський крім своєї фундаментальної праці "Історія України-Русі" опублікував одинадцять томів архівних матеріалів, присвячених політичній, соціально-економічній та культурній історії України XVI–XVIII століть під назвою "Жерела до історії України-Русі". Йому активно допомагали С. Томашівський, М. Кордуба, В. Модзалевський, І. Крип'якевич. Володимир Антонович, як член Київської Археографічної комісії, брав безпосередню участь у виданні "Архива Юго-Западной России..." (1859–1914) у 8 частинах, 35 томах, 37 книгах. За його редакцією вийшло 15 томів, з них вісім містили документи, зібрани та опрацьовані ним особисто. Микола Костомаров редактував серію документів під назвою "Акты, относящиеся к Южной и Западной России..." у п'ятнадцяти томах, де були джерела з історії України, Росії та Білорусі XVI–XVII століть. Він особисто відредагував одинадцять томів (I–IX і XII–XIII). Інші – професор Харківського університету Г. Карпов. За цими документальними публікаціями – титанічна праця, яка тривала десятки років.

Наведу ще кілька прикладів, які свідчать про те, що справжня наука дійсно вимагає жертв. Згадаю тут відомого українського історика Аполлона Скальковського (1808–1898), спеціаліста з

історії Запорізької Січі та Південної України. Виявлені ним у Катеринославі документи лягли в основу публікації під назвою “Історія Нової Сечі или последнего Коша Запорожского”, яка за його життя видавалася тричі й матеріал якої не втратив свого наукового значення дотепер.

Так, у передмові до першого видання своєї праці (1841) він писав: “...Я шукав історію Запорожжя в актах збереженої частини Запорозького архіву й видобував історичні дані з документів, напівзотліх від часу й вогкості....

Половина відшуканих мною справ перетворилася на брудну масу, порпалися в якій було дуже неприємно; цю приkrість посилювало її те, що після великих зусиль я з жалем помічав, що моя праця була марною: чимало сувоїв не мали початку й кінця, інші, випалені сонцем, розсипалися на порох. Попри все, з яким задоволенням серед руйновища цього архіву відкрив я неоціненні відомості про занепале Запорозьке товариство, які цікаві всі ці документи – сдині свідки колишнього побуту козацтва; і якого побуту! – подібного йому не подибусмо ніде в історії!.. Я вважаю себе велими щастливим, що врятував від тління кілька тисяч історичних документів...”

Там само: “Досі ніхто не підоzрюював існування письмових актів у запорожців: одні вважали їх гайдамаками, малоросійськими козаками-втікачами; другі – людьми хоробрими в бою проти ворогів, однака варварами жорстокими, майже дикими, невірними в слові, безграмотними небігласами; нарешті, мали їх за нацадків хазар, черкесів, татар тощо.

Тепер, коли віднайдені мною запорозькі документи подають нам дипломатичне, церковне, військове, судове, торговельне, адміністративне й навіть приватне листування запорожців, думка про них має змінитися”.

У передмові до третього видання (1885–1886), після виявлення нових документів про гайдамацький рух, який він раніше різко засуджував, Скальковський писав: “Я з особливим задоволенням вправляю судження своє про наїзди в західній Україні, відомі під назвою Колївщини й Уманської різni в 1768 роцi”.

А. О. Скальковський багато зробив і в справі наукової систематизації та складання описів до джерел, які стосувалися історії

Запоріжжя. Весь Архів Коша Запорізької Січі нараховує 374 спирали, що становить близько 40 тисяч документів. У 1841 і 1845 роках Скальковський особисто склав описи на 36 і 130 справ відповідно, разом 166 описів, або майже 45% від їх загальної кількості. Документи стосувалися періоду 1734–1776 років. Усього ж Військовий архів Нової Запорізької Січі нараховує приблизно 15 тисяч справ (одиниць збереження).

І ще про одного українського історика – Олександра Лазаревського (1834–1902) – вихідця зі старовинного козацького роду з Чернігівщини. Він мав п'ятьох братів. Усі вони приятелювали з Т. Шевченком, який сказав про них: “Прекрасні брати Лазаревські, шість братів як один”. 1855 року закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. У 1861–1902 роках служив переважно в судових установах Чернігівщини. Реформу 1861 року схвалював і брав активну участь у її здійсненні. Автор близько 450 праць переважно з історії Лівобережної України XVII–XVIII століть. Поділяв погляди українських народників.

У Чернігові він натрапив на частину т. зв. “Рум’янцівського опису 1767 року”, якій обіймав 10 полків старої Гетьманщини й містив докладні відомості про козацьке, поміщицьке, міське землеволодіння, про рангові маєтності і т. д. Значна частина документів згоріла. А Лазаревському “дісталося” в архіві Чернігівського Статистичного Комітету – 148 фоліантів по 1000 (тисячі!) аркушів кожен! Тут – докладні описи Чернігівського, Ніжинського, Стародубського та інших полків. Це ж 148 тисяч аркушів!

На основі цих матеріалів О. Лазаревський написав фундаментальні дослідження, зокрема роботу “Малороссийские посполитые крестьяне, 1648–1783”, присвячену історії українського селянства. Серед інших робіт: “Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии”, “Очерки малороссийских фамилий”, “Люди Старой Малороссии”, “Описание Старой Малороссии” (у чотирьох томах) і т. д.

І нарешті, про двох російських істориків – Василя Ключевського та Костянтина Бестужева-Рюміна. Для того щоб зібрати матеріал для магістерської дисертації на тему “Древнерусские жития свя-

тых как исторический источник", яку Ключевський захистив 1872 року, він, окрім опублікованих документів та матеріалів, опрацював понад 5000 (п'ять тисяч) житій святих, переважну більшість яких ще не було опубліковано. І переконливо довів, що цей вид джерел – малодостовірний. Для написання докторської дисертації "Боярская дума древней Руси. Опыт истории правительственного учреждения в связи с историей общества", над якою він працював десять років (1872–1882), залучено надзвичайно широке коло джерел, а саме: архіви Міністерства юстиції, Міністерства закордонних справ, Троїце-Сергієвого монастиря; рукописи Синодальної бібліотеки, ПСРЛ, "Акты исторические" (5 томів), "Акты Археографической комиссии", "Древняя Российская вивлиофика" (десятки томів), "Полное собрание законов Российской империи" (десятки томів), Сказания іноземців про Російську державу, праці А. Курбського, Г. Котошихіна, А. Налічника, І. Болтіна, М. Карамзіна, В. Татіщева та багатьох інших. То хто краще за нього знов російську історію? Недарма його учень М. Богословський, про якого я вже згадував, у своїх спогадах про Ключевського, писав, що той "*не излагал русскую историю, а размышилял о ней*".

І ще один яскравий приклад із цього ряду. Відомий російський історик, професор, а згодом академік Петербурзького університету К. М. Бестужев-Рюмін (1829–1897) 1868 року захищав магістерську дисертацію на тему: "О составе русских летописей до конца XIV века", присвячену "Повести временных лет" та південно-руським літописним зводам. Дослідник висловив нову для свого часу думку про те, що руські літописи – творіння не одного автора, а літописні зводи, складені з різних джерел. Вказана дисертація –ного роду підсумок дослідження цього питання до О. О. Шахматова. Вона була настільки актуальною, виконана на такому високому науковому рівні й мала таке велике практичне значення, що Вчена рада Петербурзького університету присудила авторові відразу науковий ступінь доктора історії (без захисту магістерської дисертації).

В. О. Ключевський, прекрасний знавець давньоруських літописів, який, так би мовити, десятки років ковтав архівну пилку, у статті, присвяченій пам'яті К. Бестужева-Рюміна, говорячи про цю дисертацію, писав: "Этим трудом он укреп-

тил в нашей исторической литературе прием, который при умелом обращении с ним приносит плодотворные результаты – это тонкий критический разбор составных частей памятника и их часто трудноуловимого происхождения. Я называл бы этот прием, как он был выработан Бестужевым-Рюминым на изучении древнейших летописных сводов, – химическим анализом исторического источника". Від себе додам – одержати таку похвалу від Ключевського було великою честью для вченого дореволюційної Росії!

До речі, матеріали, які я подав вище, відомі студентам історичного факультету Ужгородського національного університету з лекційного курсу "Історіографія".

МІЙ НАУКОВИЙ “АРСЕНАЛ” І ДОСВІД – МІЙ ULTIMA RATIO

Тепер трохи про власний досвід як науковця. За сорок років роботи в Ужгородському університеті, починаючи з 1968 року, я працював у 26 архівах і рукописних відділах бібліотек 15-ти міст колишнього СРСР і Польщі. У Санкт-Петербурзі – 3 архіви, Москві – 4, Києві – 4, Львові – 3, Krakovі – 2 і т. д., не кажучи вже про державні обласні архіви України. Лише для написання кандидатської та докторської дисертацій я використав матеріали 108 архівних фондів, 218 описів, понад 850 справ (одиниць збереження). Крім того, в моїх монографіях та статтях, які опубліковані після захисту дисертацій, використано документи, що зберігаються у 41-му фонді, 130 описах, у майже 500 справах.

Щоб мати хоч би приблизне уявлення про те, скільки довелося “перелопатити” документів, скажу таке: лише в ЦДІА Росії у Санкт-Петербурзі я опрацював документи десяти фондів (25 описів). А це – сотні справ, про що скажу згодом. Але найбільше я працював у ЦДІА України у Львові, оскільки обидві мої дисертації стосувалися історії західноукраїнських земель (Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття).

Так-от, у вказаному архіві я опрацював документи, що зберігаються у 16-ти фондах, а саме: Фонд 52 (Міська рада Львова); Ф. 129 (Львівський Ставропігійський інститут); Ф. 146 (Галицьке намісництво); Ф. 152 (Крайовий суд у Львові); Ф. 165 (Крайовий комітет); Ф. 191 (Крайове управління відродження господарства Галичини); Ф. 248 (Львівське залізничне управління); Ф. 286 (Промисловий банк у Львові); Ф. 288 (АТ деревообробної промисловості “Ойкос” у Львові); Ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка у

Львові); Ф. 348 (Львівська “Просвіта”); Ф. 386 (Осип Маковей); Ф. 401 (Літературно-науковий вісник – ЛНВ); Ф. 434 (Крайовий банк королівства Галичини і Лодомерії); Ф. 514 (Театральне товариство “Українська бесіда” у Львові); Ф. 663 (Михайло Павлик).

Унікальними за багатством і різноманітністю джерел є Фонд 146 (Галицьке намісництво), в якому зосереджено переважну більшість документів про соціально-економічні відносини в Галичині: 176 описів і близько 190 тис. справ, в якому я опрацював 19 описів, а також Фонд 309 (НТШ), в якому я опрацював усі описи і сотні справ, у яких містилися надзвичайно цінні документи з історії Закарпаття другої половини ХІХ – початку ХХ століть (до 1939 року).

Доводилося перечитувати десятки тисяч аркушів рукописів. На жаль, як це буває у практиці науковців, далеко не завжди знаходиш те, що потрібно, що шукаєш. Наприклад, опрацьовуючи матеріали НТШ (справи 956–971, тобто 16 справ – приблизно 1500 аркушів), я лише у дев'ятій справі виявив листи Г. Стрипського до В. Гнатюка. У справах 2264–2271 під загальною назвою “Листи до В. Гнатюка. 1897–1913” – понад 500 аркушів (листи різних осіб до Гнатюка) – лише у справі 2270 я виявив листи Ю. Жатковича до В. Гнатюка. І то лише частину. Інша частина зберігається в рукописному відділі Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові. А всього з рукописної спадщини Юрія Жатковича, яка зберігається у Львові та Києві, я опрацював і підготував до друку в оригіналі, тобто в рукописах, 353 сторінки – 218 сторінок у Львові і 135 сторінок у Києві. Це при такому нерозбірливому почерку, який був у Жатковича!

А скільки часу потрачено для опрацювання надзвичайно цінних для моєї кандидатської дисертації щорічних звітів губернаторів Правобережної України за 1850–1900 роки! Це Фонд 1263 (Комітет міністрів); Фонд 1281 (Рада міністрів внутрішніх справ); Фонд 1284 (Департамент загальних справ міністерства внутрішніх справ). Річ у тому, що, починаючи з 1804 року і аж до Першої світової війни, кожен губернатор Росії щороку посылав на ім'я царя “Всеподданнейший отчет”, в якому містилася докладна характеристика економічного стану губернії. У звітах волинського, подільського, бессарабського, і частково київського, губернаторів – понад 60 таких звітів (кожен звіт – 120–150 сторінок рукопису над-

звичайно красивим, каліграфічним почерком на кремовому папері), містилися відомості про економічні зв'язки західноукраїнських земель з Наддніпрянщиною та Росією, оскільки Волинська, Подільська і Бессарабська губернії межували зі Східною Галичиною та Північною Буковиною, і на цьому прикордонні стояли великі митниці: Радзивилів, Волочиськ, Ісаківці, Гусятин, Новоселиця.

Про громадсько-політичні зв'язки західноукраїнських земель із Наддніпрянщиною та Росією я знаходив матеріали, що зберігалися в ЦДАЖР у Москві (фонди Департаменту поліції), а також у звітах генерал-губернаторів, що надсилалися цареві один раз на три роки. Це – лише мізерна частка того, що було опрацьовано мною.

Бувалий старатель знає добре, скільки потрібно перебрати породи, шоб, нарешті, знайти те, заради чого затрачено стільки часу і праці – малесеньку крупинку золота. А хіба вже не такими частими були випадки, коли натрапляє на справи (згідно з описами) із багатообіцяючою назвою. А коли замовиш справу і почнеш опрацьовувати документи, то виявляється, що вони нічого спільногого не тільки з вашою темою, але й навіть із назвою справи не мають! Отож – час змарновано! А доводилося іноді гортати сотні сторінок з надією: а може... Однак я керувався мудрим принципом: від'ємний результат – теж результат, і в майбутньому вже не замовляв аналогічного типу справи.

Практично всі архівні документи: й ті, що зберігаються в рукописних відділах наукових бібліотек, і опрацьовані мною – рукописи. Українською, російською, польською, німецькою, частково – угорською мовами. Такі тексти не прочитаєш аби як!

А скільки документів та матеріалів не використано мною в обох дисертаціях та публікаціях, а лежать у мосму домашньому архіві й чекають свого часу. За ними – теж праця і праця!

Можливо, єдиним від'ємним наслідком мосї тривалої роботи в архівах з документами було те, що я практично перестав читати історичні романі. Мені здавалося просто несерйозним вникати в ті сюжети, які породила фантазія письменника. Особливо – посереднього. На мою думку, це бліді тіні подій, які насправді зафіксовані в документах, опрацьованих мною! І мені здавалося великою розкішшю і великим марнотратством витрачати дорогоцінний час на

читання цих байок. Тим більше, що класичні історичні романи я вже прочитав раніше, у студентські роки. І з великою користю для себе.

За цей час мною опрацьовано сотні томів офіційної статистики Росії, Австро-Угорщини, польських видань другої половини XIX – початку XX століття. Щодо останніх, то зауважу таке: один мій колега сумнівається в існуванні таких видань, адже не існувало Польщі як держави. Він помилляється: 1875 року у Львові при виділі крайовому створено статистичне бюро на чолі з Тадеушем Рутовським (1850–1918), економістом-статистиком, громадським діячем, депутатом галицького сейму та австрійського парламенту, деякий час президентом міста Львова.

Зішлюся на авторитет Івана Франка, який досконало знатав не тільки польську, але й австрійську статистику, матеріали якої широко використовував у своїх наукових студіях, писав рецензії на ці видання. Так, наприклад, у статті “Галицьке краснавство” (1892), говорячи про вагомі внески Т.Рутовського в розвиток крайової статистики, писав, що той “показав себе як добрий знавець відносин у краї, відданий статистиці, сумлінний і невтомний працівник”*. Бюро опублікувало надзвичайно цінні в науковому плані статистичні матеріали з історії та економіки Східної та Західної Галичини, Львова, Krakova та інших міст Галичини. Дай боже нам такі видання! Лише у докторській дисертації я використав сотні томів цих збірників (75 позицій із 535) і на основі цих видань склав понад 150 узагальнюючих таблиць, яких до цих пір у такому вигляді не існувало в природі. З них у докторській дисертації – 100 таблиць.

Тут наведу лише кілька таких видань, у кожному томі яких – в середньому близько тисячі сторінок. Отож:

1. Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1850–1915 гг. – СПб., 1851–1917. (Щорічник).

2. Magyar statistikai közlemények. Új sorozat. 1–52 kötet. A Magyar kir. közlöny statistikai hivatal. – Budapest, 1892–1914.

3. Ungarisches Statistisches Jahrbuch. Neue Folge. Amtliche Übersetzung aus dem ungarischen Originale. 1–26. Band. – Budapest, 1894–1925.

* Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К., 1986. – Т. 46. кн. 2. – С. 121.

4. Österreichische Statistik herausgegeben von der k. k. statistischen Centralkommission. 32–83. Band. – Wien, 1892–1907.
5. Mitteilungen des statistischen Landamtes des Herzogthum Bukowina. I–XVII. Heft. – Czernowitz, 1892–1913.
6. Podręcznik statystyki Galicji. Rok V–IX. – Lwów, 1898–1913.
7. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. Rok VI–XXV. – Lwów, 1880–1914. (Кожен “рік” складається з кількох “зошитів”).
8. Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie. – T. I–14. – Lwów, 1892–1914.
9. Dziennik Lwowski. Rok I–IX. – Lwów, 1906–1914.

До цього списку належало б долучити матеріали офіційної австрійської статистики про переписи населення 1880, 1890, 1900, 1910 років. Це фоліанти про кількість населення в усіх містах і селах Австрії, зокрема у Східній Галичині та Буковині. Окремо відносилися матеріали промислових переписів 1902, 1910 і 1913 років в Австрії та відповідних регіонах, які входили до неї. Я не включив у цей список щорічні звіти торгово-промислових палат у Бродах, Львові та Чернівцях за 1850–1914 роки польською та німецькою мовами. Матеріалів торгово-промислової палати у Дебрецені я не залучав. Усе це – мізерна частка опрацьованого мною статистично-го матеріалу, названого вище. У цьому “Списку” – дев’ять позицій, а в докторській дисертації, повторюсь, – 75 позицій.

Опрацьовані мною статистичні дані дозволили (вперше) висвітлити чимало важливих питань, а саме: кількість міст і містечок на західноукраїнських землях, динаміку чисельності міського і сільського населення, його етнічний склад та соціальну структуру, статеву та вікову структуру населення, темпи природного та механічного приросту городян, розподіл працюючого населення між галузями господарства (структурою зайнятості), співвідношення фабрично-заводської та ремісничо-кустарної промисловості за галузями промисловості. Вони також дали можливість визначити типи промислових підприємств за кількістю зайнятих там людей, розміри експортно-імпортної торгівлі Росії лісоматеріалами, зерном, худобою та іншими товарами через Радзивілівську, Гусятинську, Ісаковецьку, Волочиську й Новоселицьку митниці (вони стояли на австро-російському прикордонні, тобто поблизу

зу Східної Галичини й Північної Буковини) – за 1850–1914 роки, а також багато інших питань, які практично до цього часу не висвітлювалися в українській історіографії.

На основі вищезгаданих статистичних збірників я опублікував статті, частина яких стосується тільки Закарпаття, а саме: Про соціальну структуру та національний склад промислового населення міст на західноукраїнських землях в епоху імперіалізму // УДК. – 1988. – № 10. – С. 94–104; Німецькомовне населення в демографічних процесах Закарпаття доби капіталізму // Carpatica – Карпатика. – Ужгород, 1995. – Вип. 4. – С. 33–47; Динаміка чисельності і національний склад міського населення Закарпаття в другій половині XIX – на початку ХХ ст. // Молодь – Україні. Наук. зап. УжДУ. – Ужгород, 1997. – Том 10. – С. 22–45; Етнічна структура міського населення Закарпаття наприкінці XIX – на початку ХХ ст. // Carpatica – Карпатика. – Ужгород, 1999. – Вип. 6. – С. 83–94; Документи ЦДІА України у Львові як джерело до вивчення торговельних зв’язків міст Східної Галичини з містами Наддніпрянської України та Росії в другій половині XIX ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Історія”. – Ужгород, 2006. – Вип. 17. – С. 133–160; Національний склад міського населення Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття в другій половині XIX – на початку ХХ ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Історія”. – Ужгород, 2007. – Вип. 19. – С. 14–29, та інші.

Багатолітній досвід роботи в архівах, рукописних віddілах бібліотек із сотнями томів опублікованої офіційної статистики Росії, Австро-Угорщини виробили в мене якесь особливе відчуття: коли читаю чергову фальсифікацію з історії західноукраїнських земель взагалі і Закарпаття – зокрема, то кажу собі: обережно! Я не пам'ятаю деталей, але підсвідомо, повторюся, лише на основі власного наукового досвіду, відчуваю, що тут щось негаразд, що тут щось не так! Я знаю епоху, її специфіку, знаю суть проблеми. Знаю, що цього не може бути. Особливо це відчуття посилюється, а потім переростає у впевненість, якщо Автор не посилається на джерела, не наводить тексти документів із вказівкою, де вони зберігаються, не коментує їх. Тут спрацьовує підсвідома пам'ять, і мій “комп'ютер” подає сигнал про те, що це неправильно. Я вірю

лиш правдивим, неупередженим, максимально об'єктивним, перевіреним часом документам.

Мої симпатії завжди на боці правди, якою б вона не була. До цього мене спонукають моє селянське виховання, яке не дозволяло мені "хитатися разом з лінією партії", мій життєвий досвід, мій світогляд. Я – правофіл і кривдофоб. Я йду від фактів до концепції, а не навпаки, коли підбирають факти під штучно створену концепцію.

Цілком резонним буде запитання, коли я встигав усе це робити. Відповідаю: я часто бував на ФПК у Львові, у лютому–травні 1970 року – в Москві на ФПК при МДУ. Тоді три місяці я активно працював в архівах та бібліотеках Москви, бо треба віддати належне організаторам ФПК: вільного часу для такої праці було достатньо, а місяць я провів у Ленінграді, де також працював в архівах і бібліотеках міста, зібравши багато цікавого і цінного матеріалу, яким користуюся й досі*. Раціонально використав два роки докторантури; поїздки зі студентами в Москву і Ленінград, де вони проходили архівно-музейну практику. 1989 року я працював місяць у Krakowі. Нерідко їздив до архіву під час чергової профспілкової відпустки. Усе це я робив із великим задоволенням, адже дізнавався багато такого, що ніде не було опубліковано.

Я взяв собі за правило, якого завжди неухильно дотримувався, приїжджуючи, наприклад, до Львова, – кілька перших тижнів працювати тільки з описами в архівах та в бібліографічних відділах бібліотек, виписуючи все, що мене цікавило. Опрацювавши практично всі ці довідкові матеріали, я мав повне уявлення, що с в даному архіві чи бібліотеці, і це дозволяло мені потім замовляти тільки те, що мене цікавило. За цей час у мосму домашньому архіві набрався добрий десяток товстих зошитів великого формату з докладним описом справ архівних фондів чи повними даними про публікацію у бібліотеці – шифр, кількість томів і т. д. Цими домашніми описами послуговуюся й тепер.

Ці факти з мосії наукової біографії студентам практично невідомі. Та й не тільки їм...

* Цьому відрядженню я завдячує свою науковому керівникові, професорові І.Г. Шульзі, який давав про молодих науковців. Це була Людина з великої літери. З гордістю називаю себе його учнем (О.М.).

МАЄМО ТЕ, ЩО МАЄМО

Після цього логічно трохи зупинитися на нашій народній освіті, в якій я працюю майже п'ятдесят років. З них – сім років у школі. Я пройшов усі щаблі освітянської кар'єри: вчитель, директор школи, викладач, старший викладач, доцент, професор. Додаю сюди ще п'ять років навчання на історичному факультеті УжДУ, яке дало мені не тільки диплом про вищу освіту, але й уявлення про вищу освіту періоду “хрущовської відлиги”, що дозволяє мені порівнювати її з вищою освітою кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Казатиму про все це з позиції “шістдесятника”, часу інтенсивної праці над собою, селянським сином, над розширенням свого кругозору, часу гострого почуття власної гідності, часу прагнення до знань, часу, коли в нас, студентів, домінувало мудре селянське виховання, почуття міри – якщо робиш, то роби тільки добре, максимально добре, або зовсім не роби, почуття здорового колективізму, того колективізму, який не дозволяв перетворитися в натовп. Знову ж таки – здорового селянського співожиття: у кімнатах гуртожитку жило по 12–18 чоловік! І це була неабияка розкіш – жити в гуртожитку!

Дуже позитивним, на мою думку, було те, що студенти, наприклад, моого курсу, представляли практично всі області України й були переважно вихідцями із села. Частина студентів прийшла на істфак, відслуживши в армії або ж маючи трудовий стаж.

Тоді “двійка” на іспиті була справжньою незвичайною подією не тільки на курсі, але й на всьому факультеті! Було неймовірно соромно продемонструвати свою недолугість перед однокурсниками, викладачами, батьками. При цьому й питання стипендії якось відступало на задній план. Навіть за корпоративної солідарності однокурсників існував якийсь негласний осуд двічника! А тепер

– це звичне явище! Якась суцільна моральна атрофія. Немає здорового почуття власної гідності.

Що ж масмо тепер? На курсі – студенти практично тільки із Закарпаття, зокрема з Ужгорода та Мукачева. Після школи – відразу у вищий навчальний заклад. І у вчораших учнів, а сьогоднішніх студентів ще чисто дитяча психологія: їм дастесь, що вони просто механічно поміняли приміщення для навчання. І для переважної більшості цих "неофітів" лекція досвідченого доцента або професора – це урок історії, що його проводить учитель Іван Іванович, сусід, який іноді чаркував з його "предком".

Я починаю читати нормативний курс "Археографія" на другому курсі істфаку. І за останні роки ловлю себе на думці, що переді мною учні 8-го класу. Вони зосереджені, уважні, намагаються конспектувати, але відчуваю: переважна їх більшість не готова слухати лекції зі спеціальних предметів, які читають тільки на історичному факультеті. Та й що гріха тайти: навіть звичайний, традиційний предмет – історія якоїсь країни – їм дастесь з великими труднощами. Я знаю достеменно про це з розмов зі своїми колегами, із заслуховування питань, які виносяться на засідання кафедри, вченої ради факультету. Важко повірити, але студентка другого курсу не може визначити століття, в якому відбувалися певні події, інший студент того ж курсу не знає, в якому році Наполеон напав на Росію. А вже про сложені з літератури класичної, вітчизняної чи зарубіжної – і не питайте...

Про які знання студентів може йти мова, якщо колишній учень із "середньою" освітою і знаннями, нижчими від середніх, до того ж не привчений у дома і в школі до систематичної, вдумливої праці над книгою, при вступі до вищого навчального закладу складає фактично один іспит? Згадайте: 1861 року майбутній талановитий російський історик В. Ключевський при вступі до Московського університету складав щонайменше 14 (четирнадцять!) іспитів, про що йшлося вище.

Нерідко спостерігається таке: окрім тямуші і працьовиті студенти добре володіють матеріалом. Але, на жаль, вони не бачать усієї "картини" подій, явища, не бачать причинно-наслідкових зв'язків, динаміки, не вміють виділити головне, дуже часто приймають привід за справжню причину події. Вони – літописці. При написанні курсових та дипломних робіт не бачу "творчої

лабораторії” студента. Хоч би найвної. А у значної частини студентів при подачі мною нового матеріалу про історичні погляди, концепцію якогось історика не виникає жодної асоціації, жодних роздумів. Бо все це для них – уперше. А вперше тому, що вони до вступу до вишу дуже мало читали. Мос покоління студентів, повторююсь, не тільки багато читало, але й думало, розмірковувало над прочитаним, зіставляло факти. Словом, виробляло свою власну думку про ту чи іншу подію, особу, явище.

Згадуючи часи нашого студентства, зазначу, що тоді не було телевізорів, комп’ютерів, мобільників. Тому все це компенсувалося живим спілкуванням, інтенсивним читанням книг. Погоджується із тим, що ера Гуттсберга минула, настала ера Білла Гейтса, про що я писав у своїй статті*. Але, спитаю вас: де ж позитивний вплив усього цього “залізяччя”?!! Його немає! Словниковий запас, який формувався й поповнювався постійно завдяки інтенсивному читанню (“Чтение – вот истинное учение”. О. Пушкін), був багатим, різноманітним. А що тепер? Одні вигуки. Часом на іспиті аж школа студента, який, обливаючись потом від хвилювання, не може зв’язати логічно кілька речень, щоб висловити свою й до того скромну думку.

Висловлюються думки, що спад інтересу студентства до знань – загальносвітова тенденція. Можливо. Але, зізнаюсь, мене це не радує і не заспокоює. За час роботи в університеті через мої руки “пройшло” близько чотирьох тисяч студентів. Є що порівняти...

Життєвий і професійний досвід дозволяє мені зробити такий висновок: *першою і головною причиною* того, що учні, а потім студенти погано вчаться, є виховання дитини в сім’ї. Я свідомо обминаю, абстрагуюся від ряду факторів нашого сьогодення, але скажу: частими є випадки, коли в сім’ї дитину не привчають до розуміння того, що *потрібно працювати*, а в нашому випадку – *вчитися. Багато читати!* І зрозуміти просту істину: усе діється тільки щоденно, важкою працею. Ще з часів сивої давнини відомо: все, що дістается легко, без затрати необхідної енергії, даруйте, “на шару”, – не ціниться, породжує ейфорію вседоступності, вседозволеності і... безвідповідальності.

*Див.: Мазурок Олег. “Ісходища мудрості” (До Дня бібліотек) // Ужгород. - 2007. - 28 вересня.

Іноді чути: ось батьки на заробітках, а дитину нікому виховувати. Знову ж таки, досвід вказує, що, на жаль, власне такі, не привчені до щоденного труду, діти ростуть у досить заможних сім'ях. Отож, річ не в матеріальних статках чи нестатках. І ось такий новоспечений студент, можливо, й добрий за натурую, просто не розуміє, що від нього вимагають, адже він привчений, що все само собою вирішується. Це – вже вдача. Як це так: 12 років у школі не працював, а тут – вимагають??!

Друга причина – навчання і виховання у школі, роль школи. Знову не вдається в подробиці, хоча знаю проблеми школи непогано: сам працював, а тепер двоє дітей вчителюють. Рівень зарплати не завжди є визначальним у ставленні вчителя до своїх святих обов'язків. Згадаймо слова академіка Д.С.Лихачова про роль Школи і Педагогів у вихованні молодої людини (див. с. 16–17). Я торкнуся тут лише однієї проблеми, проблеми “медалей”. Розумію, що це все стало притчею во язицех. А все ж таки. Ці медалі, видані в останні десятиріччя, називаю “одноразовими”, оскільки вони демонструються лише після закінчення школи під час “останнього лзвоника”. І все. Їхня реальна вартість при вступі до вишу практично дорівнює нулю. Адже за цією “медаллю” переважно – жодних знань. Я десятки років був головою предметної комісії з історії при вступі до Ужгородського національного університету. Історію тоді не складали тільки ті, хто вступав на природничі факультети. Такось, доводилося багато разів пересвідчуватися, що це – чистісінької води “ліппа”. Іспити тоді були усними.

Щоб далеко не ходити для підтвердження моєї думки про “одноразовість” медалей, наведу такий приклад. 2007 року в школах міста Ужгорода видано 95 золотих і 41 срібну медаль. Разом – 136 медалей! Згадаймо “старі добре часи” 50–60-х років ХХ ст. Тоді стільки медалей не одержали учні-випускники усіх середніх шкіл Закарпаття! І що ж? Того ж таки 2007 року на історичний факультет Ужгородського національного університету подали заяви 44 медалісти. Під час вступних іспитів лише 12 чоловік підтвердили медалі, або 27,3% від поданих заяв. Та й це ще не все. Першу екзаменаційну сесію подолав аж... один медаліст із 12, тобто 8,3% від тих, хто вступив. Якщо ж брати до уваги, що вступало

44 медалісти, то, таким чином, фактично лише один студент, або 2,3%, підтверджує справжню вартість медалі. До речі, це випускниця Ужгородської гімназії. Як бачимо, є над чим задуматися... Що дасть система незалежного зовнішнього тестування – побачимо.

І ще один фактор, який, на мою думку, негативно впливає на рівень знань учнів і студентів, – постійне реформування освіти. На кожному шаблі своєї професійної кар'єри, від учителя до професора, я, як і десятки тисяч освітян, був свідком і учасником “удосконалення” освіти. Постійно! У мене, та й не тільки в мене, склалось таке враження, що часто “реформаторами” ставали особи, які ніколи не працювали в школі або у вищому навчальному закладі. Але кожен із них хотів залишити по собі слід у цій галузі. А чи пам'ятaste, щоби хтось із цих “реформаторів” добився того, щоб учителі нарешті одержували більш-менш пристойну зарплату?

А хіба не дивно, що чим більше “удосконалювалася” система освіти, тим мізернішими ставали знання учнів та студентів. І якщо реформування здійснювалося в арифметичній прогресії, то знання учнів і студентів падали в геометричній прогресії! Чим не результативність?! Отож, виходить, що замість того, щоб учителі виховувати учнів і студентів, – освігяни весь час “на марші”.

Як продовження сюжету про реформування освіти – кілька своїх міркувань з приводу так званої “болонської системи”. Хочемо ми цього чи ні, але “процес пішов”. Як викладач, який має певний досвід читання предмета “Історіографія”, тобто історії історичної думки в Україні та Росії, не можу собі уявити, як цей матеріал можна вмістити в прокрустове ложе “так” або “ні”, коли мова йде не про подісву історію, тобто описання якихось подій в історії певної країни, а про *погляди* історика на ці події.

У живому спілкуванні зі студентом на іспиті я маю змогу з'ясувати не тільки ступінь його підготовки з предмета, який він складає, але і його загальний розвиток, уміння логічно мислити, правильно побудувати свою відповідь, висловити свої власні міркування з даного питання, робити висновки, хоч би вони були неправильними або наївними, і т. д.

А як я, наприклад, за допомогою тестів з'ясую зі студентами розуміння такого питання: Михайло Грушевський і Василь Клю-

чевський – “відрубник” і “обrusитель” (терміни, вживані М. Драгомановим щодо українських та російських істориків) – багато уваги приділяли історії Київської Русі. Останній навіть виділив цей час в окремий, перший період російської історії: “Русь Днепровская, городовая, торговая”. Але ж трактування цього періоду історії обома дослідниками – *діаметрально протилежне!* То для того, щоб розписати усе це, потрібно написати практично фундаментальне дослідження, оскільки це питання має принципове значення.

Або інший приклад. Як маю у “тесті” пояснити, а студент зуміє відповісти на таке питання: чому український історик, перший ректор Київського університету Михайло Максимович (1804–1873), якому, без сумніву, не були чужими українські національні ідеї, говорячи про часи царя Миколи I, писав: “*Под державою Миколи I Россия пізнала всю повноту внутрішньої і зовнішньої величини*”. В той же час російський історик Сергій Соловйов (1820–1879), теж “обrusитель”, ректор Московського університету (1871–1877) і автор фундаментального дослідження “История России с древнейших времен” у 29-ти томах, у своїх спогадах “Мои записки для детей моих, а если можно, для других” про того самого Миколу I писав так: “*Но кто же был этот Цезарь? Это была воплощенная реакция всему, что шевелилось в Европе с конца прошлого века... Деспот по природе, имея инстинктивное отвращение от всякого движения, от всякого выражения индивидуальной свободы и самостоятельности, Николай любил только бездушное движение войсковых масс по команде*”.

І знову ж таки, той самий Максимович у листі до свого колеги, професора Московського університету, історика Михайла Погодіна (1800–1877), теж “обrusителя”, на прохання того “для користі науки та істини” погодитися “зі скандинавством Русі”, відповів: “*Душою радий, та не можу. Перше тому, що скандинавське походження русів я вважаю не истиною, а вигадкою німецької вченості, яку посадили за почесний стіл*”.

І, даруйте, ще один приклад. Як розкладу на полицях “так” або “ні” відомості з наукової біографії Миколи Костомарова (1817–1885) за умови, що студент обов’язково повинен знати не тільки біографію вченого, його історичні погляди, але й епоху, тло, на фоні яких відбувалися події, формувався світогляд історика, в якому стані перебувала тоді історична наука тощо?

Так-от, після арешту навесні 1847 року як члена Кирило-Мефодіївського товариства йому винесли вирок: річне ув'язнення в Петропавлівській фортеці, а потім – заслання на 9 років у Саратов. Перебуваючи у Петропавлівці, він одержував необхідну йому літературу, додаткове харчування. За час, проведений у фортеці, одержав заробітну плату ад'юнкт-професора плюс 600 крб. вихідних. Шеф жандармів у рекомендаційному листі Саратовському губернатору писав: “*Прошу бути до нього ласкавим, людина з позитивними якостями, але помиляється і циро розкається*”. Перебуваючи в Саратові, Костомаров регулярно одержував наукову літературу, яку йому посылав із Москви український історик і археограф Осип Бодянський. Після невдалого періоду викладання у Петербурзькому університеті (1859–1861) він став членом-редактором Петербурзької археографічної комісії з річним окладом 3000 крб., що становило ставку професора і чин генерала, ордени.

Припустимо, вгадає студент, що “Історія України-Русі” М. Грушевського складається з 10 томів (13 книг), праця С. Соловйова – з 29 томів, “Курс русской истории” В. Ключевського – із 5 томів (86 лекцій). Ну і що? А як у кількох словах охарактеризувати трактування кожним із них історії України та Росії? І ці тести з’являються саме тоді, коли відбувається “олюднення”, “психологізація” історії!

Як на мене, то, очевидно, це не так важко зробити математикам, фізикам, хімікам. Наприклад, написав професор гіантську формулу чи теорему, нашпигувавши її свідомо зробленими помилками в найрізноманітніших варіантах, і нехай студент шукає ці помилки. Там справді потрібні грунтовні знання, щоб виявити помилку. Там потрібне логічне абстрактне мислення, знання законів і т. д. А що історик? За таких умов він повинен просто вибудріти хронологічні дати, прізвища, деякі варіанти подій. Не залишать: якоюсь мірою це тренус пам’ять. А як же тоді з тренуванням мислення, вмінням робити певні висновки і узагальнення? В. Г. Бслінський з цього приводу сказав так: “*Знание фактов только потому драгоценно, что в фактах скрываются идеи. Факты без идей – сор для голов и памяти*”. І як результат тестів – нова, згубна тенденція серед студентів, яка тривожить нас, викладачів, – боротьба за “бал”, а не за знання. За “бал” будь-якою ціною! Тепер його величність бал – править бал!

МАКІТРА МОЄЇ БАБУСІ ГАНДЗІ

Вважаю, що буде логічним, якщо скажу кілька слів про рівень підготовки тих випускників історичного факультету, які "пішли в науку". Знову застереження: це мої особисті міркування. Мої роздуми з приводу цього – це не бажання когось образити або принизити, і тому тим, хто зі мною не згоден, не слід ставати в позу незаслужено ображеного науковця. Зовсім ні! Мені просто боляче спостерігати з відстані свого життєвого досвіду викладача і науковця, як поступово руйнується історична наука, як вона, маючи, без сумніву, значні досягнення, зводиться практично нанівець. Як молоде покоління істориків не хоче серйозно працювати над собою. У значній його частини, як на мене, відсутнє почуття наукової гідності, почуття відповідальності за опубліковане.

Цілком розумію, що багатьом із них не під силу розробляти такі проблеми, які розроблялися раніше, про що я вже писав. Але ж хоч би те, що вони досліджують, виконувалося на належному науковому рівні, а не абияк.

Дозволю собі знову зазирнути в минуле. Зрештою, це специфіка професії історика – вивчати минуле! Сказане мною нижче підтверджує мої ровесники-науковці. В СРСР існувала негласна традиція, якщо не сказати – неписаний закон, згідно з якою *доктором* історичних наук можна було стати не раніше 50-ти років. Вважаю, що це, при всій спірності цього питання, за великим рахунком – правильно. І ось чому: *доктор історичних наук* повинен бути зрілим дослідником суспільних явищ, явищ надзвичайно складних і часто неоднозначних, із великим життєвим досвідом, мудрим, виваженим науковцем. Він повинен бути своего роду "аксакалом" в історичній науці. Це у фізиці, хімії, біології та інших природничих науках можна зробити сенсаційне відкриття і в 25–30 років!

А історичний процес (минуле) – річ дуже складна. Зрозуміти його кавалерійським наскоком, молодечим запалом – неможливо, адже часто представники молодого покоління за деревами не бачать лісу. А життєвий досвід якраз дозволяє це зробити. Я вже не кажу про ерудицію дослідника, його кругозір. Може, навіть, – про інтуїцію. І, знову ж таки, інтуїція – результат багаторічної праці над документами... Зрештою, навіть наявність певної суми знань – ще не гарантія того, що дослідник на правильному шляху в тлумаченні явищ та подій, уміє виявити причинно-наслідкові зв'язки. Вже не кажу про чисто суб'єктивний момент у розв'язанні проблеми. А все-таки, досвід і ще раз досвід!

Сьогодні скаржиться на те, що важко публікуватися, що не можна відверто висловити свою думку, відстоювати свою позицію, що немає доступу до джерел, – означає лукавити, брати на душу великий гріх! Як не парадоксально, але саме всі ці позитивні фактори якраз і привели до того, що молоді “дослідники” нерідко публікують “одноденки”. А чому? А тому, що в них немає належної теоретичної підготовки, немає традиції та бажання працювати над документами, немає справжнього потягу до науки, немає отієї одержимості, яка властива справжнім дослідникам, немає еталону, взірця, щоб на них рівнятися, бажання тягнутися вгору. Зате є виправдання: а в нього ще гірше. Всі поспішають “оступенитися”, і не важливо як.

У нас тепер багато “теоретиків”, які “вперше в українській історіографії” розробляють “цю надзвичайно важливу проблему”. І знасте що? Чим більше таких “теоретиків”, тим, даруйте, злиденишою стає практика. Я згоден, що “вперше”, оскільки в “старі добри часи” такі “масштабні” теми ніхто не розробляв. Це вважалося б великою ганьбою.

Ще один показовий момент з “наукової” діяльності деяких молодих істориків: вони неодмінно прагнуть потрапити в архів, вважаючи, що архів – це сучасний супермаркет, в якому все розкладено на полицях і до ваших послуг дуже ввічливі продавці. Це – по-перше. А по-друге, вважається, що посилання на архівні матеріали – це свого роду “ханський ярлик”, який забезпечує вам вільне пересування на вашому шляху. Той із дослідників, який багато працював в архівах, погодиться зі мною в тому, що

вже минули часи, коли ось так, одним махом, можна було виявити щось суттєве, дуже важливє для науки, таке, що докорінно змінило би нашу оцінку якоїсь події. Для прикладу: пакт Молотова–Ріббентропа. Звичайно, це вже винятковий приклад. Але – унікальний! Переважна більшість матеріалів, що дослідник опрацьовує в архіві, лише ілюструє вже відомі в науці факти.

Але й це ще не все. Поважний і відповідальний дослідник спочатку максимально опрацьовує ті матеріали, які вже опубліковано, і лише після цього відправляється в архів. І ось тут наведу уривок зі спогадів цитованого вже мною академіка Дружиніна, якому не відмовиш у відсутності досвіду науковця вищої категорії. Він писав: “*Я всегда находил необходимым сначала вчитаться и вдуматься в опубликованные источники, а уже потом отправляться в архивы и поднимать неизданные фонды... Я считал и считаю, что большую ошибку делают молодые исследователи, которые спешат в архивы, не изучив имеющихся публикаций, и, открывая давно открытую Америку, напрасно тратят время и силы, вместо того, чтобы создать для себя прочную основу в дальнейших исследованиях. Приступить к архивным источникам имеет смысл только тогда, когда историк хорошо ориентирован и в характере соответствующей эпохи, и в развитии исторической мысли, и в имеющейся документации; только тогда исследователь знает, какие задачи выдвигает перед ним его тема, что именно он должен искать и в каком направлении он должен осмыслить новый, еще не тронутый материал. Если прежние публикации были неисправны или неполны, историк, вооруженный полученными знаниями, сумеет позднее сопоставить печатные тексты с оригинальными и обнаружить все дефекты, допущенные публикаторами*”.

А тепер разом поміркуймо над тим, чи готовий професорсько-викладацький корпус історичного факультету Ужгородського національного університету, від солдата до генерала, навіть залишивши резерви “збоку”, написати справді наукову історію Закарпаття, яка відповідала б вимогам сучасної історичної науки, враховуючи все те, що було сказано вище і що буде сказано далі.

Якщо не помиляюся, то в радянські часи в “Букварику” були такі слова (нагадаю лише перший рядок): “Все починається з

малого...”. Отож, і я почну “з малого”. А потім побачимо, у що перетворюється оте “мале” на ниві історичної науки.

Для початку, для інтриги, візьму за приклад дві статті, опубліковані випускниками історичного факультету нашого університету в одному з випусків “Карпатики”. Одну статтю присвячено словакам Закарпаття у 20-х роках ХХ ст., а другу – демографічним чинникам етнічних процесів на Закарпатті у 90-х роках ХХ ст. Обидві статті – частини кандидатських дисертацій, і обидві, як бачимо, присвячені Закарпаттю.

Ознайомлюючись із цими публікаціями, я звернув увагу, однак, що обидва автори, друкуючи таблиці (в першого автора – дві таблиці, а в другого – шість), не дотрималися головної вимоги при їх складанні, вимоги, яка існує вже сотні років, – не подали назви таблиць! Серед справжніх, відповідальних науковців це – надзвичайна подія. Це все одно, що пустити дитину в світ, не давши їй імені. Це – науковий “бомж”.

Про другу статтю я не говоритиму, оскільки проблемами, порушеними в ній, не займаюся. Зосереджу свою увагу на першій статті, вміщений на сторінках 133–142. Зізнаюся, я пробачив би обом авторам той ляпсус, який вони допустили, публікуючи таблиці без назв. Але коли я ознайомився зі статистичними даними, які містяться в першій статті, то вже, як науковець, я не міг не відреагувати на це належним чином. Роблю таке застереження: автор статті вміщує *две* таблиці (с. 133–134). У першій таблиці – результати переписів населення 1880–1910 рр., у другій – результати перепису населення 1921 року. Для зручності я об’єднав їх в одну, оскільки територія – одна й та ж.

Нижче подаю повністю, без найменших скорочень той текст статті, який супроводжує обидві таблиці і який, на думку автора, повинен пояснити питання про демографічні процеси на Закарпатті в час входження його до складу Чехословаччини, зокрема – кількість словаків у нашему краї. Дуже уважно прочитайте цей текст і ще уважніше вивчіть статистичні дані, що містяться у таблиці, яку також повністю передруковую (табл. 1). Отож, цитую.

“Проте із входженням Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу новоствореної Чехословачкої держави встано-

вити точну кількість словаків краю досить проблематично, бо тодішня офіційна статистика повінчала їх з чехами і називала чехословаками. Чеські політики виходили з відомої старої доктрини – “одна держава – один народ”. Матеріали переписів 1880, 1890, 1900 і 1910 рр. свідчать, що на Закарпатті проживала значна кількість словаків (див. табл. I), а чехи заносились у графу “та інші” і окремо в переписах не фігурували. Крім того, не слід забувати й того, що майже завжди престижніше належати до пануючого етносу, тому в часи угорських переписів частина змадяризованих словаків голосилася угорцями. Цьому сприяла також угорська політика мадяризації.

Таблиця I*

Округ, місто	Роки переписів	Чисельність (тис. чол.)				
		1880	1890	1900	1910	1921
Берегівський		2,7	1,7	0,9	1,4	27,0
Велико- Березнянський		36,7	17,9	15,4	13,2	35,2
Хустський		4,8	0,4	0,2	0,1	7,8
Іршавський		8,6	11,0	10,5	8,8	17,3
Мукачівський		12,4	9,6	8,4	8,9	12,8
Мукачево		9,1	4,8	3,2	2,4	71,4
Перечинський		56,3	35,1	34,0	27,6	41,4
Рахівський		1,5	1,5	0,8	0,5	17,6
Свалявський		6,6	15,9	9,2	8,9	24,7
Севлюшський		1,5	0,7	0,3	0,5	16,0
Тячівський		0,4	0,3	0,3	0,1	7,1
Ужгородський		117,3	127,6	112,8	97,3	111,5
Ужгород		147,2	166,6	81,3	72,1	255,4
Воловецький		0,2	0,2	0,2	0,1	5,0
Підкарпатська Русь		21,7	20,0	15,5	13,0	33,1

*Statisticky lexikon obci Podkarpatske Rusi. – Praha, 1928. – S. XV.

Можна стверджувати, що основну питому вагу "чехословацької" людності у 20-х рр. ХХ ст. на території Закарпаття складали словаки.

У 1921 р. чехословацький уряд провів свій перший перепис населення. Його результати дали таку картину розселення "чехословаків" на території Закарпаття (див. табл. 2).

Якщо порівняти таблиці 1 і 2, то побачимо, що на всій території Закарпаття на початок 20-х рр. ХХ ст. відбулося кількісне зростання "чехословаків", особливо у містах". Кінець цитати (с. 133).

Коли я глянув на ці таблиці, то в мене спочатку майнула думка, що це просто коректорський недогляд. Таке трапляється. Але коли я став уважно вивчати цифри, вміщені в таблицях, то не повірив своїм очам: я опрацював сотні, якщо не тисячі, таблиць українською, російською, польською, німецькою та угорською мовами. Серед них були досить складні, але я всі їх розумів, я бачив там логіку, взаємозв'язок, взаємообумовленість статистичних даних. Там усе сходилося. А тут – суцільна загадка. Ще раз уважно прочитайте дані, вміщені в таблиці, і самі в цьому переконастесь.

По-перше: із тексту автора, який передував таблицям і який я повністю передрукував, так і не зрозуміло, про що, власне, йдеться у таблицях, про кого? Адже в таблиці вказується лише кількість: "тисяч чоловік". Виходячи з назви статті, очевидно, мовиться про "словаків" у Підкарпатській Русі. Але, повторююсь, у назві таблиці цього немає, оскільки таблиця – без назви!

По-друге: автор подає матеріали переписів населення Закарпаття періоду Австро-Угорщини 1880, 1890, 1900 і 1910 років. Однак, як ви бачите, тут ідеться не про все Закарпаття того періоду, тобто чотири комітати, а лише про територію "Підкарпатської Русі", що не все одно!

По-третє: учень четвертого класу зуміє порахувати та дійти висновку, що в автора статті не все гаразд із математикою. Як же це так: у 1880 році в Ужгороді нарахувалося 147,2 тис. чол., а в Ужгородському окрузі – лише 117,3 тис. чол.? Та це ще не все: як видно з таблиці, того ж року у всій Підкарпатській Русі нарахувалося лише 21,7 тис. чол., тобто у 6,8 разів менше, ніж в Ужгороді! Ви

щось зрозуміли? А як відреагуєте на таке: у 1921 році в Ужгороді проживало 255,4 тис. чол., тобто вдвічі більше, аніж сьогодні?!

Не беруся судити про ступінь достовірності статистичних даних, наведених у джерелі, на яке посилається автор, але скажу з усією відповіальністю, знаючи матеріали угорської статистики, що ті цифри, які подані автором у таблиці стосовно результатів переписів населення Закарпаття у 1880–1910 роках, – це якась нісенітниця. Мої розрахунки, зроблені на основі угорської статистики, дозволили зробити такі висновки. 1880 року в Ужгороді проживало 11373 особи, 1890 року – 11793 особи, 1900 року – 13471 особа, і 1910 року – 15980 осіб. У Мукачеві відповідно проживало: 9644, 10531, 13640 і 16518 осіб. Я б міг послатися на свої публікації про національний склад населення Закарпаття, які базуються на матеріалах офіційної угорської статистики, опрацьованої мною, але, щоб уникнути найменших непорозумінь, посилаюся скрізь тільки на джерело: *Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 1–52 kötet. – Budapest, 1892–1914.* T. 1. – Budapest. – 1892. – С. 210–330; 339–569. T. 42. – Budapest, 1912. – С. 208–332; 809–840.

Підкреслюю: мова йде про всіх жителів названих міст, а не про представників якоїсь однієї національності! То порівняйте, будь ласка, дані офіційної угорської статистики, яким немас підстав не вірити, оскільки йдеться про загальну кількість горожан, а не про представників якоїсь нації, з тими даними, які містяться в таблиці автора статті. З даними, які, як я зрозумів, стосуються тільки *словаків*.

А тепер – відомості про кількість словаків на Закарпатті. Офіційна угорська статистика дозволяє зробити такі висновки: 1900 року на Закарпатті словацьку мову вживало 44428 осіб, або 5,9% усього населення краю, а 1910 року – 38027 осіб, або 4,5% відповідно. Якщо ж брати по комітатах, то одержимо таку картину (див. табл. 2).

Таблиця 2

Кількість населення Закарпаття в 1900 і 1910 рр.,
яке вживало словацьку мову (в абсолютних цифрах
і у % по відношенню до всього населення комітату)

Роки	Марамороський комітат		Березький комітат		Ужанський комітат		Угочанський комітат	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1900	545	0,2	991	0,5	42876	28,0	16	0,0
1910	503	0,1	1123	0,5	36364	22,4	37	0,0

Як видно з табл. 2, 95,6% усіх осіб краю, які вживали словацьку мову, зосереджувалося в Ужанському комітаті, де вони становили в середньому 25% усіх жителів цього комітату. Найменше їх жило в Угочанському комітаті – 16 і 37 осіб відповідно. Що ж стосується міст Закарпаття, то у 21 міському поселенні краю 1910 року проживало 144774 особи. З них словацьку мову вживали 2218 осіб, або лише 1,5% усіх городян. Найбільше їх проживало у Великому Березному – 300 осіб, у Перечині – 236 осіб, у Сваляві – 195 осіб, у Середньому – 134 особи. Щодо великих міст Закарпаття, то картина виглядала так: в Ужгороді того ж року нараховувалося 1219 словаків, у Мукачеві – 42 словаки, у Виноградові – 10, у Берегові – 55 і в Мараморош-Сигеті – 6 осіб. Отже, з усієї кількості словаків Закарпаття городнями були лише 5,8% від усієї їхньої кількості. Таким чином, у селах краю проживало понад 94% словаків.

Зіставляючи дані, наведені автором у його таблиці, з відомостями угорської статистики переписів населення у 1880–1910 роках, якій, повторююсь, немає підстав не вірити, і здійснивши надзвичайно складні математичні розрахунки, я зробив (завдяки авторові статті) сенсаційні висновки, до яких ще ніхто не приходив, а саме: 1880 року в Ужгороді “проживало” словаків у 13,4 раза більше, ніж було всіх жителів міста, 1890 року – в 14 разів, 1900 року – в 6,2 раза, і 1910 року – в 4,5 раза! Ці мої “відкриття” нащтовхують мене на думку, що, очевидно, вже тоді існували “нелегали”. Але якщо тепер це представники народів Сходу, то в ті роки це були наші сусіди, брати-слов’яни. Та одне питання:

де ж вони жили, бідолахи, якщо все населення Ужгорода було в кільканадцять разів меншим, аніж число "нелегалів"? Можливо, ховалися в навколошніх лісах, а на час переписів населення всі шкацдибали у варош, щоб зголоситися...

Як допитлива людина, що трохи розуміється на статистиці, спитаю відважного автора, посилаючись на його таблицю: як же так сталося і чому, що кількість "словаків", які "проживали" в Ужгороді, скоротилася зі 167 тис. чол. 1890 року до 81 тис. чол. 1900 року, або більше ніж удвічі, тобто на 86 тис. чол.? Це ж більше від усього населення Угочанського комітату 1900 року, де проживало 83,3 тис. осіб. Зник цілий комітат за десять років! Як корова язиком злизала! А ще я спитаю: як це так, що 1910 року в усіх містах Закарпаття проживало 144,8 тис. осіб, а лише в Ужгороді, згідно з даними автора, 1880 року – 147 тис. чол., 1890 року – 167 тис. чол.? І то лише "словаків"? Тут є над чим задуматися! Я маю на увазі не стільки цифри, як "метод" їхнього опрацювання автором статті.

Я дуже люблю статистику, багато років працював із нею, тому можу сказати: тут кавалерійським наскоком, та ще й у білих рукавичках нічого не зробиш, окрім ганьби собі. Тут потрібен, скажу вкотре, досвід, досвід і ще раз досвід! А він набувається тяжкою, іноді нудною тривалою працею. Статистика, якщо бути терплячим і дуже обережним у висновках, може розповісти вельми багато! Для мене вона – як звуки мелодії. А ноти не всяк уміє читати. Та й, прочитавши їх, не завжди відтвориш справжню мелодію, не сфальшивиш.

Насамкінець наведу слова К. Маркса з приводу значення статистики при вивчені демографічних процесів. Так, у статті "Населення, злочинність і пауперизм" він писав: *"Как бы не выглядели сухо эти выстроенные тесными колонками в официально напечатанном документе цифры, они в действительности дают большее ценного материала для истории общего развития нации, нежели тома исторической чепухи и политической болтовни. Первое, что привлекает наше внимание, – это таблицы численности населения"* (К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 13. – С. 513).

А тепер знову повернуся до таблиці, вміщений у статті. Припускаю, що всі ці "цифри" справді містяться у джерелі, на яке

посидається автор, тобто "Statisticky lexikon obci Podkarpatske Rusi". Але ж, даруйте, що це за "дослідник", який механічно, абсолютно бездумно передруковує цю нісенітнію, тим більше, що мова йде про національний склад населення Підкарпатської Русі. Дані про етнічну структуру населення широко використовували всі режими, щоб "довести" панівну роль правлячої нації. Тому в таких випадках потрібно бути надзвичайно уважним і обережним! Ось вам і "досвід" "дослідника"! Та вибачмо йому цього разу... Але хіба можна вибачити незнання ним чотирьох арифметичних дій? Хіба навіть поверховий погляд на цю "таблицю" не дозволяє зробити висновок, що тут же кінці з кінцями не сходяться!

Абстрагуюмось хоча б від питання про кількість "словаків". Нехай це будуть араби, японці, або ж навіть барани. То невже вас би не здивувала така велика їх кількість? Повернуся до перепису 1921 року. Переконаний, що того року в Ужгороді не було не тільки 255,4 тис. баранів, але й стільки тисяч горобців! Про кількість мух того року в нашому вароші нічого сказати не можу. А тут – чверть мільйона словаків! Є над чим задуматися! Я навіть не знаю, як усе це кваліфікувати: недогляд, некомпетентність, безвідповідальність, неповага до історичної науки і читача? Чи, може, все це, разом узяте?

Маленький, але показовий приклад роботи із цифрами. Німецький астроном І. Кеплер (1574–1630) 70 (сімдесят!) разів перевіряв свої обчислення, щоб уникнути помилок! Оце відповідальність!

Оскільки я навчав обох авторів згаданих статей, то мені належало б після цього вийти на людний майдан і, б'ючи себе кулаками в груди, волати на всі заставки, що у цьому значна частина моєї вини, як викладача, бо я нічому їх не навчив. Але я цього не зроблю. І ось чому. На лекціях і практичних заняттях з "Археографії" я докладно розповідав і демонстрував на практиці, з яких обов'язкових елементів повинна складатися кожна таблиця, а саме: порядкового номера в публікації; лаконічної, але максимально точної і вичерпної назви таблиці, щоб, прочитавши цю назву, читач зінав, про що мовиться; таблиця містить лише однотипні дані; кожна таблиця повинна мати легенду, на підставі

якої можна перевірити достовірність даних, що містяться у ній; і нарешті, глибокий і всебічний аналіз даних, що містяться в таблиці. От і все! Саме дотримання цих правил засвідчує науковий рівень дослідника, зміння робити власні висновки і узагальнення. Ця моя позиція стосується і наступних сюжетів, в яких я говоритиму про "дослідження" деяких випускників істфаку УжНУ.

Мені гірко писати про це тому, що обидва автори – колишні мої студенти, на іспиті з "Археографії", до речі, як і з інших предметів, які я читаю, одержали оцінки "відмінно". І цілком заслужено! Не дурний же сказав: не можна навчити – можна навчитися. Правда, за умови, що цього хочеш. Отож виходить: оцінка сама по собі, а практика – сама по собі! Тут напрошуститься така аналогія. Грибникновачок, потрапивши вперше в ліс, похапцем назбирав повен кошик грибів. Адже їх так багато. А виявилося – мухомори! Зате які гарні. Щоправда, отруйні... Отож, у всьому потрібен досвід. А досвід науковий – це виваженість, непоспішність, обережність у висновках, мудрість суджень, вдумливість у виборі та аналізі фактів, особливо статистичних даних. І – непоспіх! Слава прийде потім, а спочатку – справа, відповідальність! А в даному випадку – аби швидше опубліковувати і якнайбільше. Це – теж статистика! Чим мізерніший досвід – тим більше самовпевненості, самозакоханості, а звідси – безвідповідальності. Хіба наведені мною тут і далі приклади не підтверджують мою думку? Нарцизм – зла хвороба. Небезпечна хвороба!

А тепер ще один сюжет із цієї статті, який має більше лірико-комічний, ніж драматичний характер, порівняно з першим, але, однак, також з штрихом до портрета дослідника. Розповідаючи про господарську діяльність словаків, автор пише: "Серед місцевих словаків було поширене і так зване друтарство, ремонт металевого посуду. Ними займалися особи, які вміли швидко і без особливих технічних інструментів працювати з металом. Вони ходили по селах і пропонували свої послуги. Господарки дуже радили їх приходу, бо вони швидко і якісно латали металевий посуд". (С. 136). (Виділено мною. – О. М.).

Звертаю вашу увагу на виділені мною слова "металевий посуд". Нічого подібного! Насправді йдеться про ремонт посуду з

кераміки (глини) – горщиків, глечиків, макітер і т. д., тобто посуду, який “бився”. І про це я знав уже десь років у шість. Не пізніше, адже я ще тоді не ходив до школи. А було це так. Тут дозволю собі трохи спогадів дитинства. Батьки моого тата – баба Гандзя і дід Михайло – жили в сусідньому селі Варешині, а ми – в Потуржині на Холмщині. На великі свята я з батьками ходив у гості до баби Гандзі – високої, худої та дуже скрупою особи. Їхня сім'я була досить заможною. І ось під час нашого візиту баба Гандзя готувала гостину. Однією зі складових її частин була страва, яка готувалася так (тепер, очевидно, важко повірити в це) – вона брала в ліву руку макітру, зроблену з коричневої обпаленої глини, і макогоном розтирала в ній... *насіння коноплі!* Розтерте насіння ставало подібним до молока. Це називалося *матіркою*. Його додавали як приправу до якоїсь страви. На жаль, уже не пам'ятаю, до якої. Швидше за все – до білих пампушок або пирогів. Пам'ятаю лише, що це була справжня смакота. Тепер за таку “страву” можна загриміти до буцегарні – наркота! Але запам'ятаєш мені не цей момент, а та *макітра*, в якій готували матірку. Та навіть не макітра, а мереживо з тонкого дроту, яким вона була обплетена! Від частого користування макітрою дріт близьав! І була вона обплетена не будь-як, а з великою любов'ю і майстерністю. Ця сітка з тонкого дроту нагадує мені тепер волейбольну сітку, сітку на футбольних воротах, сітку гамака і т. д. Мій тато, людина надзвичайно допитлива і начитана, пояснив мені, що ця сітка для того, щоб макітра “не розбилася і служила довго”. А мені тоді здавалося, що оце мереживо з тонкого дроту – справжній витвір ремісничого мистецтва і що не воно слугить для того, “щоб макітра не розбилася”, а, напаки, макітра темно-коричневого кольору існує для того, щоб демонструвати своєрідне мистецтво дротаря. У ті часи – 30-40-ві роки ХХ ст. – навіть заможна сім'я не могла собі дозволити недбало ставитися до домашніх речей... Переконаний, що купівля на ярмарку такої макітри обговорювалася не тільки в сім'ї Мазурків, але й у сусідських хатах. Це була подія, бо все куплене – зароблене важкою селянською працею. Тоді “одноразових” виделок, скляночок чи тарілок не було. Тоді все було зроблено добротно і надовго. Ось такі ліричні спогади навіявили мені сюжет зі статті про

“друтарів”. Ці дротарі – мандрівні ремісники. Вони, крім того що обмотували дротом глиняний посуд, із цього ж матеріалу виготовляли ажурні вази для хліба, печива, цукерок, різні кошики, вази і т. д. У 1980-х роках словацьке телебачення навіть показувало художній фільм – мелодраму про дротарів: дядька (сільського філософа) та його племінника, які подалися в місто на заробітки, дивуючи городян своїм оригінальним мистецтвом. В угорській статистиці промисловості така категорія мандрівних ремісників називалася “Vándorípar”. До речі, ще в 50–60-х роках минулого століття в Ужгороді ходили майстри, які гостили ножі, ножиці, вставляли скло у вікна. Можливо, серед них були і дротарі.

А чи можете собі уявити “друтаря”, який “швидко і якісно ремонтус металевий посуд”? Наприклад, кастрюлю, сковорідку чи ще щось? Таких майстрів називали паяльщиками або лудильниками. Здавалося би, дрібниця, але чи це так? Все починається з малого...

Щодо старшого покоління істориків, до яких належу і я, то скажу таке. Вважається, що коли вивчавши іноземну мову до 20-ти років, то досконало володіш нею і розмовляш без акценту. Після цього позбутися акценту вже практично неможливо. Отож, за аналогією вважаю, що до певного періоду (віку) молодий історик, ще не заангажований на певних догмах, може відносно легко перебудувати свій світогляд, але вже після цього вікового порога марно від нього чекати, щоб він писав “без акценту”. Спрацьовує набутий умовний рефлекс, якого практично неможливо позбутися. Не вірю, що людина, яка брала участь у написанні “Нарисів історії Закарпаття”, зможе абсолютно по-новому розробляти історію нашого краю, тим більше враховуючи те, що надворі вже ХХІ століття і світова історична наука вже далеко попереду нас зі своєю історіософією та методологією. Тому вважаю, що досягти рівня вимог сучасної історіографії представникам старшого покоління – річ нездійсненна.

На це скажуть: росте ж молоде покоління істориків, яке вже розмовляє “без акценту”. Сумніваюсь. Чому? Та тому, що їх вчили ті, які розмовляють “з акцентом”. Це по-перше. А по-друге, як я вже казав, нова генерація істориків у переважній своїй більшості,

маю на увазі не тільки випускників історичного факультету Ужгородського національного університету, не звикла систематично працювати. Для чого їй зайвий клопіт, коли можна за найменшої затрати сил здобути науковий ступінь. Наведені мною вище приклади – яскраве свідчення цьому. До речі, до честі представників старшого покоління істориків, у переважній своїй більшості це були працелюби, яким ступені та звання давалися нелегко. А тепер чи не кожний третій чиновник, який свого часу цілком несподівано для себе закінчив вищий навчальний заклад (позаочно), вважає своїм святим обов'язком захистити хоч би кандидатську дисертацію. Теж “позаочно”. Створюється враження, що йде змагання між середніми школами, які “штампують” медалі, і вищими навчальними закладами, які “клепають” кандидатські дисертації…

Задумаймося над таким цікавим фактом: за час існування історичного факультету УжНУ лише з історії Закарпаття ХХ століття, а це вже площа, менша від чотирьох комітатів часів Австро-Угорщини, було захищено десятки, якщо не сотні кандидатських і докторських дисертацій*. А наукою історії Закарпаття ХХ століття так і немас! Чому ця кількість не переросла в якість? А не тому, часом, що наукою історія Закарпаття з погляду вимог сучасної історичної науки – це одне, а теми дисертацій, їх науковий рівень (не всіх, звичайно), – зовсім інше. Що гріха тайти, деякі з них – “одноденки”. Вони – для одержання звання, а не для розв'язання якоєсь важливої наукою проблеми з історії краю. І, на жаль, нерідко такі наукові парвінці вважають себе за рушіїв історичної науки якщо не в Україні, то, в усякому разі, в Ужгороді.

Такі “першовідкривачі”, попрацювавши півтора дня в архіві з друкованими текстами, а ще, не дай боже, якщо йдеться про архіви Будапешта, Братислави чи Праги, то вони, бідолахи, вже не можуть скласти собі ціни. Іноді створюється таке враження, читаючи публікації деяких із них, що вони відвідали архів, щоб

*Див.: Під покровительством музи Кліо. – Ужгород, 2005. – С. 200-213; Олашин М. В. Історичний факультет Ужгородського національного університету (1945-2007). – Ужгород, 2007. – С. 67-115.

лише написати в книзі реєстрації відвідувачів: "Тут був Вася". Ці новоспеченні кандидати і доценти чомусь нагадують мені випускників офіцерських училищ в роки війни – необстріляних лейтенантів у новенькій уніформі, в хромових чоботях і з непомірними амбіціями, які вважали, що вони все знають, усе можуть. Теоретично. Правда, тоді це були екстремальні умови. І тут мені на гадку спадає симпатичний персонаж із "Педагогічної поеми" Макаренка, портрет якого з такою любов'ю описав автор, – завгосп колонії, Калина Іванович. Часто у відповідь на всілякі проекти Макаренка він, мудра і досвідчена людина, незмінно казав: "Теоретично – то воно правильно, але практично – то воно, бач, зовсім по-іншому".

Тож попри всі мої симпатії до цих новоспечених лейтенантів, які щиро бажали прислужитися своєму народові, я б себе набагато безпечніше почував під керівництвом старшини з прокуреними вусами, вставними зубами, в кирзових чоботях, але обстріляного вояки, зі спокійною і непоквапною селянською мудрістю, і не просто мудрістю селянина, а селянина-плугата. Бо життєвий досвід – батько мудрості, виваженості, відповідальності. А ці самозакохані нарцисики не перестають мене дивувати своєю поведінкою, а тому мос ставлення до них – особливе, хоч не вважаю їх "пропащими людьми". У майбутньому все залежатиме від них самих, від їхнього виховання в найширшому розумінні цього слова, від усвідомлення ступеня своєї відповідальності перед історичною Наукою.

Щоб картина не виглядала так похмуро і пессимістично, скажу, що серед молодих науковців і викладачів нашого факультету с талановиті представники молодої генерації істориків. Це безсумнівно, і це тішить мене, як і моїх колег із великим педагогічним і науковим досвідом. Але ж талант – річ неоднозначна, річ, яка багато до чого зобов'язує! З цього приводу наведу вислів В. Ключевського із його статті про російського історика М. Погодіна: "*Талант сам по себе не большая заслуга, даже во-все не заслуга, дающая право на уважение и признательную па-мять людей. Это – дар божий, и как всякий дар, возлагающий на получателя большую ответственность, обязанным быть благо-*

дарным дародавцу, но вовсе не дающий право быть самодовольными или притягательным. Это дар сырой и тяжелый, который надо обработать напряженными, часто мучительными усилиями и оправдать полезными для человечества плодами, соответственными его качеству и размерам. Этот дар – часто тяжелая ноша, под которой носитель может изнемочь, если у него нет опоры в руках, нет соразмерной нравственной силы в сердце”.

Золоті слова, які не втратили своєї актуальності і в наш час! Дозволю собі тут два приклади з життя Талантів, які наводжу студентам як взірець працьовитості й відповідальності. Лев Толстой, словник якого нараховував 16 тис. слів (для порівняння – у Мопасана 3,5 тис. слів), 107 (сто сім!) разів переробляв повість “В пути”. Всесвітньо відома співачка Монсерат Кабальє розповідала таке. До вступу в консерваторію в Барселоні вона вже була відомою серед публіки. Коли вона стала студенткою консерваторії, їй, як і іншим, у перший рік навчання було заборонено... співати під загрозою виключення. Цілий рік по кілька годин на день вони вчилися... правильно дихати! Ось вам Талант і те, що за ним стоять!

ЙОГО ВЕЛИЧНІСТЬ СТАТУС

Тепер – ще кілька міркувань з приводу праць представників молодої генерації істориків: трьох кандидатських дисертаций, захищених на засіданні Спеціалізованої ради при історичному факультеті УжНУ, і статей, опублікованих у Науковому віснику УжНУ. З чисто етичних міркувань прізвищ Авторів не називаю, оскільки вважаю, що їхня вина в тих недоречностях, які є в їхніх дослідженнях, – мінімальна. Про це скажу докладно в кожному окремому випадку. Але ці публікації свідчать про те, яку зміну готовимо.

Свідомо йду на таку відверту розмову, адже, погодившись із тими положеннями, твердженнями, думками, які містяться в дисертаціях і статтях, я перестав би поважати себе як викладача і науковця. Разом з тим не вважаю, що моя думка – бездоганна. З нею можна погодитися, а можна й проігнорувати. Проте найлегше мої міркування можна пояснювати лише особистими мотивами і стати в горду позу несправедливо ображеного і незбагненого генія. Але це – хибний шлях, бо від цього проблема не зникне, помилки самі по собі не виправляться, а, навпаки, помножаться, адже такий “дослідник” і надалі творитиме гріх в історичній науці. Це – позиція страуса.

У липні 2007 року захищено кандидатську дисертацію на тему: “Міські поселення Північно-Східної Угорщини XI – першої чверті XVI ст.”. Оскільки дисертацію вже затверджено, можна спокійно трохи порозмірковувати над цією важливою проблемою. Тут говоритиму про підготовленість Автора дослідити цю тему, маючи на увазі передовсім: знання іноземних мов, розуміння специфіки об'єкта дослідження – середньовічне місто, примат міста, вміння

працювати з документами. Автореферат, з яким я докладно ознайомився, зокрема структура дисертації, свідчить про те, що Автор не готовий. Подамо “Зміст” роботи.

ВСТУП.

РОЗДІЛ 1. *Джерела та історіографія проблеми.*

РОЗДІЛ 2. *Проблема* виникнення міст і містечок.* (В якій історіографії? – О. М.).

РОЗДІЛ 3. *Господарсько-професійний профіль.* (Кого, чого? – О. М.).

РОЗДІЛ 4. *Правовий статус.* (Кого, чого? – О. М.).

ВИСНОВКИ.

Вірю, що для написання цієї дисертації Автор затратив багато часу та енергії і що в нього були найблагородніші наміри. Тому не вина його, а біда, що йому було запропоновано саме таку структуру роботи.

Висловлю свої міркування перш за все з приводу структури роботи й назви розділів. Так-ось, хоч трохи досвідчений дослідник добре знає, що під час роботи над дисертацією він опрацьовує передусім те, що вже опубліковано з цієї теми його попередника-ми, тобто розглядає історіографію проблеми, і лише після цього звертається до джерел – опублікованих і неопублікованих. Такою є логіка дослідження будь-якої теми. На жаль, в Автора дисертації все навпаки. Але це ще не великий гріх.

Кілька слів із приводу назви другого розділу: “*Проблема виникнення міст і містечок*”. Судячи з автореферату, тут ідеться про історію виникнення міських поселень. Але власне така назва цього розділу передбачала б іншу редакцію: “*Проблема виникнення міст і містечок... в такій-то історіографії*” (наприклад, українській, угорській, румунській і т. д.), де йшлося би про теорії виникнення міст. Тому, згідно з матеріалом цього розділу, його належало б назвати: “*Шляхи виникнення міст*”, або “*Фактори, що впливали на виникнення міст*”, або ж “*Передумови походження / виникнен-*

* “Проблема – складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв’язання, вивчення, дослідження”. Див.: Словник іншомовних слів. – К., 1975. – С. 547.

ія міст" і т. д. Такі формулювання – загальноприйняті в будь-якій історіографії. Але й це ще не найгірше.

Найгірше – не сама назва четвертого розділу “Правовий статус”, а його місце в структурі роботи! Це – класичний зразок того випадку, коли воза поставили перед ю-билою! Місце цього розділу – після того, як висвітлено питання про передумови виникнення міст, бо ж, даруйте, і про стому чоловікові зрозуміло, що міське життя в найширшому розумінні цього слова *повністю залежало від статусу міського поселення!* Уся історія середньовічного міста – це історія боротьби за привілеї! Чого тільки варте магдебурзьке право, яке склалося у XIII ст.! (Київ, Чернігів, Полтава та інші). А боротьба міст за володіння правом порто франко (Броди, Одеса та інші!). А чого вартий комунальний рух? Та навіщо нам далеко ходити – візьмемо, для прикладу, історію Мукачівського монастиря. Скільки часу та енергії витратив Базилович, скільки опрацював документів за 14 років, щоб тільки довести одну річ – автентичність грамоти Ф. Корятовича! Тобто – Статус монастиря!

Перейдемо до сьогодення. Наші заробітчани, виїжджаючи за кордон, перш за все дбають про свій статус! Від нього залежить усе життя та діяльність заробітчанина в країні перебування. Та й сам факт захисту Автором цієї дисертації – приклад прагнення (і цілком законного) змінити свій статус. То як можна спочатку розповідати про господарську діяльність міст, яка *по властю залежала від їхнього статусу*, а потім – про статус?

Ви бачили, щоб хлібороб спочатку засів поле, а потім починав його обробляти – орати, скородити і т. п.? З діда-прадіда відома ця технологія святого дійства: спочатку обробляють ґрунт, тобто створюють максимально сприятливі умови для того, щоб зернина, кинута в землю, зійшла. Хлібороб знов: *від умов, створених ним, залежить урожай*, а значить, життя родини. Це та-кож – статус! Статус хліборобської ниви! А чи задумувався Автор дисертації, чому населення наших гірських районів домагається того, щоб його віднесли до статусу гірських районів? Статус Косово-го, Абхазії, Південної Осетії; статус ВЕЗ (вільної економічної зони)

тощо. Ось воно, магічне слово “статус”. Пан статус! Навіть школярік розуміє, що і статус “нашої” кобили, – в залежності від того, де вона стоїть: перед возом або ж навпаки, – різний!

У цих моїх міркуваннях – нічого особистого! Можливо, я так уважно і прискіпливо (в хорошому розумінні слова) прочитав Автореферат, оскільки сам багато років працював над проблемою соціально-економічного розвитку міст Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття наприкінці XIX – на початку ХХ століття (до 1918 р.). І не на основі популярних публікацій, а на основі переважно документів – опублікованих і архівних. Отож, знаю, як належало б насамперед висвітлити дану тему, на що звернути увагу. Зізнаюсь, мені якось прикро, що така цікава, потрібна і актуальна тема так невдало реалізована. Хтось же керував дисертантом! Работу читали, обговорювали, рекомендували до захисту! Тому вина Автора – мінімальна. Дисертація засвідчила, що її автор не розумів, що він досліджує, що є предметом першочергової уваги, що є приматом міських поселень! Це – звичайнісінький наратив. То де ж тоді принцип історизму, причинно-наслідкових зв’язків, принцип детермінізму? Де розв’язання проблеми?

Ще раз скажу: тема заслуговує на всіляке схвалення. Але подивімося неупереджено, як вона була реалізована і чому саме так. Тут я торкнуся іншого боку цієї проблеми – проблеми рівня підготовки Автора. Як на мене, то він не був готовий розв’язати на належному рівні поставлену перед собою проблему, оскільки випускник історичного факультету УжНУ, як це не прикро мені сказати, – не має необхідних для цього знань належного рівня, а саме: знання іноземних мов, уміння працювати з документами; він не володіє методикою історичного дослідження.

Візьмемо хоч би знання латинської мови, без чого не можна братися до вивчення історії Закарпаття доби Середньовіччя. Я, очевидно, не дуже помилуюся, коли скажу, що далеко не кожний випускник гімназій Закарпаття 20–30-х років ХХ ст., в яких ґрунтовно вивчали латину, ризикнув би взятися за опрацювання текстів документів XV–XVI століття. Я мав честь слухати лекції одного з таких випускників – А. М. Іgnата, який досконало зновував латину і надзвичайно цікаво й доступно вчив нас, студентів першого

курсу історичного факультету, в 1956/1957 н. р. На іспиті з латині я одержав “відмінно”, але навіть із тим багажем знань цієї мови я не взявся би за переклад документів з латинської на українську. Тепер для студентів істфаку УжНУ на вивчення латинської мови відводиться 60 годин – весь навчальний рік на першому курсі. Тобто по одній парі на тиждень. Чи потрібні коментарі?*

А хіба не показово, що Лучка перекладали не історики, а філологи, і не просто філологи, а “латиністи”, насамперед Ю. М. Сак! Цей факт також не потребує роз’яснень.

Про складність роботи з документами іноземною мовою свідчить і такий приклад. Деякі праці Ю. Жатковича, що були опубліковані в угорськомовних журналах у 80–90-х роках XIX ст., на моє прохання перекладали на українську мову кандидати історичних наук, які добре володіють обома мовами. Проте не раз виникали труднощі, оскільки за цей час багато угорських слів вийшло з ужитку. Це – по-перше. А по-друге, літературний стиль того періоду, термінологія тощо відрізняються від сучасної угорської літературної мови. І це – кінець XIX ст.! А що вже казати про латиномовні, угорськомовні, німецькомовні тексти XV–XVI століть, за переклад яких береться людина, яка не володіє жодною із цих мов! Це ж треба бути таким відчайдухом, щоб вважати себе здатним працювати з такими документами! З такими знаннями латинської мови можна хіба що читати “Енеїду”, і то не Верглієву, а Котляревського, де текст можна читати на зразок: “Енеус ностер магнус панус в коморі шастав як циганус”.

Святі слова: “Менше знаєш – міцніше спиши”. Сумніви не рвуть душу. А згадайте спогади М. Дружиніна, які я навів раніше, про те, як, навчаючись в одній із московських гімназій, студенти ґрунтовно вивчали латинську та грецьку мови, двічі проходили курс стародавньої історії, в оригіналі читали Гомера, Овідія, Цезаря, Тіта Лівія, розглядали зображення пам’ятників античного мистецтва; згадайте, що абітурієнт Ключевський 1861

* До речі: у Київській Духовній Академії і Семінарії Української Православної Церкви, студентом якої є випускник історичного факультету Ужгородського національного університету, латинську мову вивчають двічі на тиждень протягом трьох (!) років (О. М.).

року при вступі на історико-філологічний факультет Московського університету серед чотирнадцяти іспитів складав: письмовий переклад з російської мови на латинську, диктант з грецької мови, диктант і переклад з німецької мови, усний переклад з французької мови. Ну як?

Чому я так докладно зупинився на аналізі цієї дисертації? Тому що вона, на мою думку, а особливо її структура, засвідчує науковий рівень медісвістики в нашому регіоні. То чи не на такому ж рівні напишуть наукову історію Закарпаття епохи Середньовіччя? Бо коли кажу тут про місто, то маю на увазі насамперед складність вивчення всієї історії нашого краю тих часів. Дивус легковажність, з якою беруться до розробки чи не найскладнішого періоду в історії регіону. І річ тут не тільки в Авторові дисертації, а може, й не стільки в ньому, як у тих, хто благословив цю роботу до захисту, не вказавши на кричущу ваду структури роботи. Як на мене, то четвертий розділ, власне – його місце в структурі дисертації, це – момент істини!

КУСТАР-ОДИНАК І ЙОГО “SCRIPTORIUS”

А ось ще один приклад. У березні 2008 року проходив захист кандидатської дисертації на тему: “Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991–2005 рр.”. Про наукову значимість теми не буду говорити, адже вона далека від моїх наукових інтересів. Однак скажу однозначно, що дисертант продемонстрував прекрасне володіння матеріалом, грунтовно, переконливо відповідав на численні запитання. Захист пройшов близькуче. Зізнаюся, що за час свого перебування у складі Спеціалізованої ради по захисту кандидатських та докторських дисертацій з історії, а це – щонайменше кільканадцять років, таких захистів було не так уже й багато. А тому я із задоволенням проголосував “за”.

Але, на жаль, під час захисту трапився невеликий конфуз, своєго роду ложка дъогтю в бочці меду. І цією “ложкою дъогтю” став “Автореферат”. Власне, не весь “Автореферат”, а окрема його частина. Я звернув увагу на те, що в “Авторефераті” міститься кілька просто-таки разючих недоречностей, і це мене дуже здивувало, оскільки, повторююся, дисертант захищався бездоганно.

Тепер уважно прочитайте і вдумайтесь в хронологічні та географічні рамки теми кандидатської дисертації, повну назву я подав вище. Так-от, для розв’язання цієї проблеми автор, як свідчить текст “Автореферату”, використав надзвичайно широкий діапазон методів і прийомів, який не може не викликати зацікавлення в уважного читача. Нижче подаю цей текст з “Автореферату” без будь-яких змін та скорочень.

“Методи дослідження. При написанні дисертаційної роботи автор керувався ідеїно-теоретичними засадами позитивістської історіографії. Такий підхід дав можливість уникнути суб’єктивних тверджень та висновків. Багатоплановість дослідження теми

спричинила необхідність поєднання інструментарію історії і теорії міжнародних відносин, країнознавства, економіки, політології, правознавства, геополітики. Розкриття теми стало можливим завдяки використанню загальнонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного методу. В історичних дисциплінах діалектичний метод найкраще реалізується через принцип історизму. Саме тому в дисертації віддано перевагу історичним методам дослідження: історико-генетичному, історико-порівняльному, історико-синтетичному, історико-діахронному, емпіричного аналізу та ін.

При вирішенні головної мети дисертаційного дослідження загальнонаукові методи поєднано з методом аналізу документів та методом кількісного аналізу. Їх поєднання з історичними методами забезпечило конкретно-історичний аналіз становлення, стану і перспектив українсько-чеського міждержавного співробітництва на рубежі ХХ–ХХІ ст. Сказане свідчить, що в дисертації переважають проблемно-хронологічні методи дослідження". (С. 2–3).

Як на мене, то цього “арсеналу” методів і прийомів вистачило б для вивчення історії всієї Європи з часів неандертальця, і якщо не до кінця світу, то, в усякому разі, до кінця Другої світової війни. Правда, за однієї умови: якби вдалося привести в логічний ряд цей каскад фраз та словосполучень. Мос застереження: кажу не про дисертацію, а про “Автореферат”. Тому мені здається, що я взяв би на себе великий гріх, приписавши авторство цієї абракадабри Авторові дисертації.

І що ж потім виявилося: у вищому навчальному закладі, де навчався дисертант, такі предмети, як “Історіографія”, “Теорія і методологія історії”, “Джерелознавство”, – не читалися. Отож, гадаю, щоб якось вийти із ситуації та підсилити теоретичну основу дисертації, йому “допомогли” консультанти, яким він, на жаль, повністю довірився і які його просто-напросто “підставили”. Словом, передали куті меду! Ось тільки не можу збагнути, на що розраховували ці “консультанти”? На таку ж некомпетентність членів Спеціалізованої ради, яка характеризує їх самих?

Уявіть собі, що ви сидите на захисті дисертації як член Спеціалізованої ради і в авторефераті читаєте: німці – це східні

слов'яни, українці – аборигени Південної Африки, шахтарі Донбасу, спускаючись у забій, одягають череси, традиційний зимовий одяг жителів Херсонщини – гуні, а на весіллях на Слобожанщині під звуки трембіт танцюють чардаш і коломийку. І ви схвально киваєте головою, і в захваті від того, як вас серед білого дня, як то кажуть, вводять в оману...

Як на мене, то основні риси й тенденції розвитку сучасної вітчизняної історіографії, яку представляє переважно молоде покоління істориків, вдало визначив і охарактеризував відомий український учений Володимир Кравченко. На його думку, сьогодні можна говорити про щонайменше три основні підходи до інтерпретації історії України: пострадянський державницько-національний, пов'язаний із сучасними державними структурами та методологією радянської історіографії другої половини ХХ ст.; нерадянський національно-державницький, що відображає інтереси й потреби національної свідомої громадськості та спирається на ідейні здобутки української історіографії першої половини – середини ХХ ст.; врешті, модерністський, поодинокі представники якого всіляко демонструють власну інтелектуальну незаангажованість, посднуючи її з орієнтацією на сучасну західну науку.

Розшифровуючи цю градацію, дослідник зазначає: “*При всій умовності наведеної вище характеристики треба мати на увазі, що, по-перше, далеко не всі історики в сучасній Україні заангажовані до процесів національного та державного будівництва, а, по-друге, – більшість із них взагалі мало цікавиться проблемами методології, старанно підкреслюючи власну “об’єктивність” апеляціями до наукових стандартів позитивістської історіографії, а при цьому еклектично посднюючи підходи різних наукових напрямів і шкіл з інстинктивною орієнтацією на сучасний канон. Таку практику, що походить з недавнього радянського минулого, можна пояснити передусім прагненням досягти певного соціального статусу шляхом захисту дисертації*”*.

* Кравченко Володимир. Україна, Імперія, Росія... Огляд сучасної української історіографії // Український гуманітарний огляд. – Випуск 10. Критика. – 2004. – С. 126.

Про цей випадок я написав у квітні 2008 року, а в червні цього ж року трапилося подібне. На захист було подано дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук на тему: "Протестантські громади Закарпаття 1945–1991 рр.". Авторка – випускниця історичного факультету Ужгородського національного університету. Надзвичайно відповідальна і працелюбна особа. Над дисертацією працювала багато років, зібравши й узагальнивши великий фактичний матеріал, що стосувався оголошеної теми. Вже той факт, що дисерантка не поспішала "захиститися", як це роблять деякі "дослідники", які ще не встигли оговтатися після студентської лави, викликає в мене велику повагу до неї.

Тема цікава, актуальна, потрібна. Після талановитих фальсифікацій запопадливого і плодовитого "релігієзнавця" з історії греко-католицької церкви на Закарпатті це дослідження, хоч і не таке масштабне за розміром порушених там проблем, виглядало, як на мене, свіжим струменем у дослідженні історії конфесій на Закарпатті в радянський період.

Захист проходив цікаво, динамічно, дисерантка грунтовно відповідала на всі питання членів Спеціалізованої ради, посилаючись переважно на архівні джерела, доступ до яких до певного часу був практично неможливий. Жвавим було і обговорення теми. Усе це свідчило про те, що порушені дисеранткою проблема є актуальною.

Але, на жаль, трапилося те саме, що трапилося на захисті дисертації про українсько-чеські зв'язки... І знову – в бочці меду ложка дъогтю. І знову – в авторсфераті.

Сторінку четверту "Автореферату" повністю присвячено методологічним принципам дослідження. З усього цього тексту – ¼ його змісту абсолютно обґрунтовані. Там переконливо і до місця йдеться про специфіку теми, специфіку конфесійних відносин на Закарпатті, розповідається про труднощі, які виникали при розробці даної теми і т. д. Це – бочка меду. Та, на жаль, вісім останніх рядків тексту – ложка дъогтю. Як було і в попередній дисертації. Майже повний збіг тексту. Цитую:

"У дисертаційному дослідженні використано сукупність загальнопнаукових і спеціальних методів. Із загальнопнауко-

вих: дедуктивний, індуктивний, аналізу і синтезу. Серед спеціальних методів ужито: історико-функціональний, історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, психологічний, емпіричного аналізу. Чільне місце відведено і методам математичної статистики, узагальнення, історіографічному, біографічному. З огляду на різноаспектне вивчення досліджуваної проблеми, взято на озброєння міждисциплінарний підхід і використано дані історії, країнознавства, релігієзнавства, статистики". Кінець цитати.

Зізнаюсь, в мене аж дух перехопило після того, як я прочитав усю цю, даруйте, абракадабру. При всьому мосму бажанні не можу собі уявити, як цей галасливий "інструментарій" з теорії і методології історії можна реально застосувати при розробці цієї, повторюся, справді актуальної, цікавої та потрібної, але, погодьтеся, "тендентної" теми – територія однієї області протягом менш ніж п'ятдесяти років! – зіставивши її з можливостями перерахованих методів і прийомів! Не кажу вже про "логіку" їхнього співжиття! Чи можете собі уявити, як "орудує" потужний трактор-гіант "Кировець" на городі площею в десять соток? Я – ні!

І знасте, чим більше читаю такі "шедеври" в авторефератах, тим більше в мене закрадається підозра, що деесь існує такий-собі підпільний "скрипторіум", в якому сидить невіглас, неграмотний, але нахабний кустар-одинак, який масово тиражує ось такі фільчині грамоти, адже ж вони як дві краплі води схожі одна на одну в різних авторефератах. У криміналістиці в таких випадках кажуть: один почерк. Мета цих псевдонаукових тирад – очмелити найвінчих читачів.

Уважний читач може мене запитати: а чому ж я зупинився саме на цих двох дисертаціях? А тому, що відразу впадає в око разючий дисонанс між змістом цих дисертацій, срудницю їхніх авторів, та рівнем захисту дисертацій, з одного боку, і окремими, підкреслюю – окремими, місцями авторефератів, тими, де мовиться про методологічні засади роботи, – з другого! Мені дуже прикро, що це трапилося у цікавих дисертаціях, виконаних, поза будь-яким сумнівом, самими дисертантами. Про це свідчив сам захист дисертацій! Як не дивно, але в посередніх або ж зовсім

"сірих" дисертаціях цього контрасту немас. Там усе виконано в одному ключі, в тому числі й сам захист.

І на завершення сюжетів про дисертації знову наведу цитату із дуже авторитетного видання, авторами якого є відомі спеціалісти з української історіографії. Ця цитата свідчить про те, що, на жаль, такі явища, про які йшлося вище, не є поодинокими в сучасній українській історичній науці. Ця думка належить відомому вченому Леоніду Зашкільняку: "Поряд з науковими дослідженнями, заснованими принаймні на позитивістських засадах історіописання XIX ст., з'явилися численні праці кон'юнктурного характеру з великом обсягом ненаукової термінології і майже повною відсутністю навіть позитивістського критицизму... Політичний чинник став чи не вирішальним в розвитку української історіографії, одночас створивши нові обмежувальні рамки для наукової творчості. Наслідком цього стало загрозливе зближення історичної науки з ненауковою публіцистикою, яке сильно підважусє авторитет української історіографії у світовому фаховому середовищі"*. Щоб уникнути будь-яких непорозумінь, підкressлюю: я адресую цю фразу не Авторам двох останніх дисертацій та їхнім дослідженням, а лише окремим місцям автoreфератів, про що я висловив свою думку вище.

* Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 5.

АТЛАНТИ І КАРІАТИДИ, АБО “ІСТОРІОГРАФІЧНА” “ШКОЛА БАЙКАРІВ”

До цих пір ішлося про дослідження в галузі історії. А тепер – кілька моїх міркувань про те, що ж робиться на ниві вивчення історії історичної науки – жанрі набагато складнішому.

Дуже тішить мене той факт, що в останній десятиріччя на історичному факультеті Ужгородського національного університету виходять наукові збірники, в яких публікуються праці найкращих студентів, а також вісники, де вміщено дослідження науковців нашого факультету. Останніх вийшло за цей час 20 випусків. Віддаю належне організаторам цих видань, і особливо тим, хто фактично готові їх до друку. Тематика їх різноманітна, і це тішить. Серед публікацій у віснику багато цікавих і потрібних досліджень. Але, на жаль, трапляються “дослідження”, які, скажу відверто, просто вражают своїм “науковим” рівнем, і я не можу зрозуміти, як вони потрапили на сторінки такого поважного видання. Маю на увазі в даному випадку “працю” аспірантки кафедри історії України другого року навчання під заголовком “Історія Закарпаття в німецькомовній історіографії” (Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Історія. – Випуск 19. – Ужгород, 2007. – С. 140–145).

Свідомо, з чисто етичних міркувань, не називаю прізвища Авторки статті, оскільки, на моє глибоке переконання, її вина в цьому мінімальна: як її скерували, так вона й рухається... в нікуди. В усякому разі, не в бік історичної науки. Біда Авторки в тому, що вона, очевидно, щиро повірила в непогрішність настанов людини, яка сама не знає, що таке науковий аналіз історіографічних

джерел і якими знаннями з теорії і методології історичної науки повинен володіти дослідник, який взявся вивчати історію історичної думки певного регіону.

Коли я уважно прочитав це справді оригінальне “дослідження” аспірантки, про яке скажу докладніше, в якому переказується зміст публікацій “німецькомовних” авторів по розділах та паградах, то зловив себе на думці, що я вже десь таке читав, десь уже натрапляв на такий “науковий” метод аналізу історіографічних джерел. І згадав: та це ж там, де мовиться, точніше, “аналізується” праця І. Базиловича про Федора Корятовича. Нижче подаю цей текст без найменших скорочень. Уважно прочитайте його і потім порівняйте з текстом (і “методом”) аспірантки. Отож, цитую.

“*Праця* (тобто праця І. Базиловича. – О. М.) складається з шести частин, які отримані у двох книжках. Кожна з частин має свою наскрізну нумерацію сторінок. Перша книжка з трьох частин була видана 1799 р., а друга, також з трьох частин, 1804 і 1805 рр. ...

Актуальні проблеми розглядаються і у другій книзі згаданої праці.

Весь 2-й параграф четвертої частини присвячено розгляду історії походження русинів, їх релігії, обрядів. І. Базилович наводить уривки з творів багатьох візантійських і римських авторів, в яких вони називають слов'ян “роси, руси, роксолани”. Найбільш вживаним був етнонім “Росс”, “Рус”, що означало воду або річку. Ім'я “слов'яни” походить від слова “слава” (“Gloria”). Займати слов'яни територію між річками Дніпро, Дон, Волга, звідки і розселилися в різні краї.

У 3-му параграфі І. Базилович намагається показати історію походження етноніма “русин”. На його думку, він походить від грецького слова “рітенес”, що означає “вільний”. Однак відамо, що ця теорія, як і десятки інших, ще й на сьогодні не має достовірних доказів на підтвердження справжнього походження етноніма “русин”.

* Тут і далі скрізь виділено мною – О. М.

У 5-му параграфі I. Базилович ще раз повертається до питання про заселення території історичного Закарпаття і всієї Паннонії. Це свідчить про те, яку велику увагу автор йому приділяв і яким воно було актуальним в кінці XVIII ст. Він пише: "Цей руський народ прийшов також в Угорщину і там правом зброї розмістив свої оселі на розлогих просторах і не вперше ввійшов до неї 886 року з мадярами, у яких було сім вождів Альм, Елевд, Кунд, Оунд, Тому, Губ і Тугут, об'єднавшись з мадярами начебто в одне плем'я, вступив в союз із знатними і між першими із нього обиралися старшини королівства, насправді, він заселив ці краї значно раніше, приходячи до них ще з королем Аттілою".

У 5-му параграфі другої глави знаходимо більш широку, ніж в першій книзі, характеристику зростання могутності Київської Русі. Автор на основі давньоруських літописів характеризує найголовніші події у державній і політичній діяльності Олега, Ігоря, Ольги, яка "була першою християнкою між русинами" і "освітила Русь вірою Христа", Святослава, який відзначився своїми військовими походами, розширенням і зміцненням державних кордонів.

У третій главі подаються цікаві відомості з історії таких слов'янських народів, як болгари, серби, хорвати, моравани, чехи.

Глави четверта і п'ята присвячені взаємовідносинам Київської Русі і Візантії. Опис походу Святослава на Болгарію свідчить про те, що I. Базилович добре знов давньоруські літописи, зокрема "Повість времінних літ".

Завершується виклад історії Київської Русі шостою главою, в якій розповідається про прийняття християнства.

*Після такої досить детальної характеристики основних етапів історичного розвитку давньоруської держави дослідник переходить до висвітлення історії Мукачівської спархії**. Кінець щитати.*

Звинувачуйте мене хоч у чому, думайте про мене що завгодно, але я ніколи не зрозумію, як це можна оцінювати внесок I. Базиловича в розвиток краївової історіографії, якщо я можу сказати про себе таке:

* Див.: Данилюк Дмитро. Історична наука на Закарпатті: Наукове видання. Тираж 1000 прим. – Ужгород, 1999. – С. 60, 64–65.

1. Абсолютно не знаю епохи, яку досліджує Базилович, тобто XIV–XV століття, не знаю історії князювання на Закарпатті Ф. Корятовича і всього, що пов'язане з ним, тобто не знаю об'єкта дослідження Базиловича. І не на основі, даруйте, побрехеньок, якими наповнена наша середньовічна історія (та не тільки вона), а на основі документів, як це зробив Базилович. І я маю знати цю історію хоч би на рівні Базиловича, адже як буду його хвалити або гудити, якщо знаю менше від свого візаві.

2. Абсолютно не знаю епохи, в якій жив і творив Базилович – друга половина XVIII – початок XIX століть. Бо не маю жодної публікації з історії цього періоду. Не знаю рівня історичної думки того часу, тобто історіографічної ситуації часів Базиловича.

3. Не читав не тільки документів, якими користувався Базилович, але й самої праці Базиловича, оскільки не володію латинською мовою.

4. Зовсім не володію науковим методом аналізу історіографічних джерел. А тому такий “аналіз” перетворюється в мене *на примітивний переказ книги, якої я, повторююсь, не читав*.

5. Не маю найменшого уявлення про основні принципи теорії і методології історичної науки.

6. Абсолютно ігнорую думку відомих дослідників історії Закарпаття О. Петрова і Є. Перфецького про внесок Базиловича в розробку історії регіону, тобто історіографічну ситуацію *навколо праці Базиловича*. Це тоді, коли мої знання порівняно з їхніми знаннями з цього предмета – ніщо.

Я перерахував основні вимоги, необхідні для того, щоб взятися за таку важливу і відповідальну справу, як оцінка наукової спадщини І. Базиловича. Та й не тільки його...

Взяти на себе таку місію – це все одно, що вирішити підкорити Еверест у шортах, кирзових чоботях на босу ногу, у біlosніжній сорочці з дуже строкатим галстуком-метеликом, у капелюсі, з кейсом у руках, але без рукавиць... Ви уявляєте собі реакцію спортсменів-професіоналів, які зібралися на Еверест, при вигляді цього “альпініста”? Усі б подумали, що знімається фільм-пародія про Джомолунгму. А безстрашні шерпи-проводники порозбігалися би з переляку. І результати вояжу нашого героя в гори неважко передбачити...

Тепер, сподіваюся, ви мене хоч трохи зрозуміли. Це вже добре.

На такому ж “науковому” рівні там же стверджується, що на Закарпатті вже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. існували не історичні з на н и я, а історична и а у к а, а І. Базилович був її фундатором*. Повіривши в таке твердження, ми повинні повіріти в те, що на Закарпатті (четири комітати) тоді існували всі необхідні умови для розвитку історичної науки, без яких наука – не наука, а саме: вищі навчальні заклади, в яких працювали відомі далеко за межами краю спеціалісти, готуючи висококваліфіковані кадри істориків; науково-дослідні інститути й установи, які розробляли важливі й актуальні проблеми історії Закарпаття; наукові товариства та комісії, членами яких були не тільки провідні вчені регіону, але й зарубіжних країн; різноманітною була історична періодика; функціонували десятки наукових бібліотек, потужна поліграфічна база – видавництва, завдяки яким місцеві археографи та джерелознавці регулярно публікували багатотомні зібрання історичних джерел, а в бібліотеках зберігалися десятки тисяч унікальних видань, які побачили світ за рубежем і надійшли у місцеві книгоріздані шляхом активного книгообміну; регулярно відбувалися симпозіуми істориків з участю провідних учених багатьох країн світу; повністю були впорядковані архіви, кожен з яких мав докладний “Путівник”; регулярно виходили галузеві бібліографічні покажчики; існувала поточна і ретроспективна бібліографія; вищі навчальні заклади краю пишалися своїми міжнародними науковими зв’язками, здійснювався активний обмін досвідом; давно були розроблені й широко застосовувалися методи наукової критики джерел; регулярно організовувалися археологічні, археографічні та етнографічні експедиції, результати яких завжди публікувалися у “Наукових вісниках”.

Місцеві історики-професіонали не обмежувалися лише вивченням історії Закарпаття. З-під їхнього пера вийшли фундаментальні дослідження з історії Угорської Русі, Угорщини, Австрії, Австро-Угорщини, країн Європи. Всі вони базувалися на солідному

* Данилюк Дмитро. Історична наука на Закарпатті. Наукове видання. Тираж 1000 прим. – Ужгород, 1999. – С. 58.

фундаменті історичних джерел: залучалися документи, які зберігалися в архівах Відня, Праги, Будапешта (з 1872 р.), Рима, Парижа, архівів Російської імперії. Ці дослідження стали надбанням історичної науки Європи й Америки і не втратили свого наукового значення до наших днів.

Усі ці складові частини історичної науки, якщо, таким чином, повірити авторові, функціонували і розвивалися в Закарпатті, яке наприкінці XVIII – на початку XIX століть нараховувало 288 тис. жителів і на території якого функціонували гіантські “мегаполіси”, де діяли перераховані вище установи та організації, без яких наука – не наука: Ужгород – 4198 осіб населення, Мукачеве – 3141 особа, Берегове – 2151 особа, Свалява – 3140 осіб, Хуст – 3190 осіб. Усього в 27 містах Закарпаття тоді проживало 51,3 тис. осіб*. Це приблизно одна третина населення сучасного Ужгорода.

Скажу відверто: коли читаю такі “дослідження” – то не смієшся. Я рेगочу. До сліз. Хоча треба було би плакати. І от що собі думаю: якщо Автор не поважає себе, то хоч би поважав читачів**. І знасте, що в усіх цих випадках впадає в око: люди охоче вірять цим легендам. І ніхто з науковців не реагує належним чином на таку писанину.

А тепер повертаємося до “opusu” аспірантки, опублікованого у “Віснику”, в якому йдеться про “праці” трьох “німецькомовних” авторів: Ганса Бальрайха, Ніколаса Коцауера та Акселя Шмідта. Уважаю: не буду *переказувати зміст статті*. Подамо нижче практично весь текст статті, зберігаючи повністю стиль Авторки. Упускаю лише ті місця, які аж ніяк не впливають на зміст статті і є другорядними. Такі купюри я позначив трьома крапками. І ще одне: зіставте, будь ласка, “метод аналізу” історіографічних джерел Авторкою статті з “аналізом” праці І. Базиловича, приклад якого

* Шульга І. Г. Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст. – Львів, 1965. – С. 17, 163, 166.

** Якщо вважаєте, що це єдиний гріх цієї публікації, то помиляєтесь. Це лише мізерна надводна частина айсберга того, що “нахарануджено” на площі в 345 сторінок цього “наукового видання”.

я навів вище. Вони подібні як дві краплі води. Отож, спочатку текст Авторки, а потім мої роздуми і міркування з цього приводу. Цитую.

“Поряд з вітчизняними дослідниками, історію Закарпаття ще в минулому столітті цікавились і зарубіжні вчені. Питання про те, як розвивались ці дослідження і який вплив вони мали на розвиток історичної науки стане темою нашого дослідження**. Зокрема, в даній статті зосередимо увагу на німецькомовній історіографії. Представники останньої зробили великий внесок у дослідження минулого Закарпаття. Та, на жаль, багато їх праць є недоступними для сучасного читача...”

...Більша частина дослідження буде присвячена наступним трьом працям, оригінали яких повністю або частково ми дослідили...

Чи не найбільш трунтовно історію Закарпаття досліджує наш земляк, уродженець Мукачівщини Ніколас Коцauer. Він автор обширної монографії “Карпатська Україна між двома світовими війнами” (*“Die Karpaten-Ukraine Zwischen den Weltkriegen”*)...

Монографія Н. Коцauer складається із вступу, 8-ми розділів, висновків, додатків і карт, списку літератури. Також на початку монографії подається коротка біографія автора. ...Н. Коцauer звертає також увагу на слабку джерельну базу даної проблеми і на труднощі, пов’язані з пошуком необхідних матеріалів, – “Документи мусили братися з газет 20–30-х років або з різноманітних публікацій з інших проблем, де у деяких пунктах також зачіпалась Карпатська Україна”...

Перший розділ монографії називається “Угорщина і націоналізм” (*“Die Ungarn und Nationalismus”*). Він займає 14 сторінок і складається з двох параграфів. Перший параграф – “Прогноз на мадярського режиму і русинський націоналізм” – висвітлює питання про розвиток національних рухів на Закарпатті...

Другий параграф первого розділу має назву “Карпатська Україна і Паризька мирна конференція”. Він присвячений аналізу процесу входження Закарпаття до ЧСР...

Другий розділ монографії має назву “Карпатська Україна і Чехословачка Республіка”. Він займає 20 сторінок і ділиться на 2 па-

раграфи. Розділ присвячений аналізу політично-правового становища Карпатської України у складі ЧСР. Вже перший параграф – "Розчарування русинських очікувань відносно адміністративного визначення", – красномовно свідчить про напрямок думок автора. Незважаючи на думку автора, що об'єднання з ЧСР було єдиним правильним кроком для Карпатської України у той час, Н. Коцяуер нещадно критикує недотримання автономних прав русинів з боку уряду ЧСР...

У другому параграфі цього розділу – "Політичні партії в Карпатській Україні", Н. Коцяуер детально аналізує політичне життя краю...

Третій розділ – "Мюнхен і наслідки", займає 40 сторінок і складається з 3 параграфів. Перший параграф – "Третя федерація чехів, словаків і русинів" – присвячений подіям, які передували Мюнхенській змові, а також самому Мюнхенському процесу і його наслідкам...

Другий параграф – "Присднання Карпатської України до Угорщини" – присвячений основним подіям окупації Угорщиною Карпатської України та деяким епізодам Другої світової війни...

Із загального змісту монографії окремо виділяється третій параграф даного розділу – "Становище німців у Карпатській Україні". У цьому параграфі Н. Коцяуер характеризує економічний, соціальний і політичний розвиток німецьких меншин на Закарпатті до і під час Другої світової війни. Дається аналіз основних політичних та культурних організацій німців краю та їх ролі в соціально-політичному житті Карпатської України.

Наступний розділ монографії – "Соціальна історія" займає 43 сторінки і присвячений аналізу всіх найбільших етнічних груп на Закарпатті...

Окремим підрозділом Н. Коцяуер виділяє проблему – "Населення у статистиці" (Die Bevölkerung im Spiegel der Statistik). Тут автор аналізує дані основних переписів населення, порівнюючи статистики угорського і чехословацького уряду...

П'ятий розділ монографії – "Економічні відносини". Він присвячений аналізу економічного розвитку Карпатської України між двома світовими війнами. Автор наводить статистичні відомості про посіви, кількість худоби тощо. До того ж він висвітлює

цікаві дані про постійне зростання панських маєтків і одночасне збідніння іншої половини народу...

Шостий розділ – “Освіта”. Н. Коцауер у цьому розділі аналізус станов розвитку освіти на Закарпатті. Спочатку автор дас комплексний аналіз політиці угорського уряду щодо освіти русинів...

Розділ сьомий – “Релігійні відносини”. У цьому розділі Н. Коцауер дас аналіз релігійному життю краю, конфесійним противіччям та ролі церкви в політичному і соціальному житті русинів. Автор звертає увагу на те, що релігія завжди відігравала велику роль в житті русинів...

Розділ восьмий – “Звичаї і забобонні рекомендації”. Тут автор описує традиції русинів, їх вірування та обряди. В кінці монографії автор подає кілька додатків, документів, карт та ілюстрацій.

Отже, як бачимо, Н. Коцауер грунтовано і всебічно аналізус історію Закарпаття в міжвоєнний період. Він торкається не лише економічних і політичних проблем, а й характеризує релігійне і культурне життя русинів. Ця монографія несе в собі велику джерельну цінність. В подальшому працю Н. Коцауера доцільно було б перекласти більш детально і видати переклад для широкого загалу". Кінець цитати.

Після “аналізу” публікації Коцауера Авторка “аналізус” “дослідження” Акселя Шмідта, який народився 1870 року в Тарту і в 1818–1924 роках був, як пише Авторка, генеральним секретарем “Німецько-українського товариства”. Що це було за товариство і де воно діяло – ні слова. Це товариство мало свій друкований орган “Україна”, на сторінках якого публікував свої статті Шмідт.

Далі цитую Авторку.

“Книжка А. Шмідта (88 сторінок – О. М.) “Україна. Країна майбутнього” є публіцистичним узагальненням опрацьованих автором статей, які друкувалися на сторінках часопису “Україна”... Монографія А. Шмідта складається з 3 окремих книг – “Минуле України”, “Сучасне України” та “Карпатська Україна”, які поділено на окремі 12 розділів. Перша книга – “Минуле України” охоплює період від Київської Русі і до кінця XIX ст. Друга книга – “Сучасне України” – це аналіз подій на Україні з 1900 по 1939 рік.

Головним предметом нашого (тобто Авторки статті. – О. М.) дослідження є третя книга – "Карпатська Україна". Це виклад історії Закарпаття з часів Київської Русі до 1939 року. Ця книга складається з 3 розділів – "Земля і люди", "Історія Карпатської України", "Найновіший етап розвитку".

Перший розділ написаний як узагальнюючий огляд території Карпатської України, її природи, економіки, соціального устрою...

У другому розділі автор дас грунтовний хронологічний аналіз історії краю...

Третій розділ – "Найновіший етап розвитку". Тут автор детально описує події як на міжнародній арені, так і в Чехословаччині, зокрема, на Закарпатті, які привели до того, що польський уряд у жовтні 1938 року погодився на створення автономного уряду у Підкарпатській Русі...

Праця А. Шмідта була однією із перших в зарубіжній історіографії присвячена Карпатській Україні. Історичне значення книги А. Шмідта є, безперечно, значним, оскільки у той час вона змальовувала українські землі в їх об'єктивному буденному вираженні, зі своїми проблемами і перспективами".

І нарешті, неперевершеним взірцем уміння Авторки досліджувати історіографічні джерела є "аналіз" праці Ганса Бальрайха. У названій статті, вміщений у "Віснику", Авторка розповідає про цю публікацію першою. За нею йде Н. Коцаур. Але я свідомо подаю цей сюжет останнім, щоб читачі мали повне уявлення про можливості Авторки досліджувати історіографічні проблеми. Загальновідома істина: "У хорошого вчителя учні переростають його". Повністю поділяю що тезу, порівнюючи "аналіз" праці І. Базиловича з "аналізом" праці Г. Бальрайха. Це місце статті передаю **п о в і с т ю**, без найменших скорочень! І без коментарів! Отож, цитую.

"Зокрема, варта уваги праця Ганса Бальрайха "Карпатська країна" (Karpatenrussland). У праці в основному мова йде про правовий статус входження Закарпаття на правах автономії до Чехословаччини. Монографія складається з 5 розділів і 21 параграфа – це, зокрема, наступні розділи:

1. "Шлях входження Закарпаття до Чехословаччини" (*Der Weg Karpatenrussland zur Tschechoslowakei*). Розділ присвячений основним правовим питанням процесу входження Закарпаття до Чехословаччини.

2. "Правове положення Закарпаття" (*Die rechtliche Lage Karpatenrussland*). Цей розділ присвячений правовому становищу Закарпаття на міжнародній арені в умовах наростання нацистської агресії.

3. "Державно-управлінська діяльність" (*Die Staats – und verwaltungsrechtliche Wirklichkeit*).

4. "Глумачення питання Закарпаття міжнародною комісією" (*Die Behandlung der Karpatenrussischen Frage durch der Volkerbung*).

5. "Перспектива" (*Ausblick*).

Монографія має багату документально-джерельну базу, тому її актуальність не втрачається і сьогодні. Саме ця книжка варта більш детального дослідження і повного перекладу на українську мову". (С. 140). Кінець цитати.

Стаття аспірантки закінчується такою глибокодумною сентенцією, чи то пак – "Висновками", які займають цілий абзац. Цитую.

"Якщо узагальнити, то всі вищезгадані праці є значним внеском у вітчизняну і зарубіжну історіографію. Завдяки згаданим авторам світ дізнався про історію нашого краю. Можна лише шкодувати, що багато з цих праць до цього часу не є перекладеними на українську мову і надалі лишаються недоступними широкому загалу читачів. Тому завданням майбутніх дослідників має стати докладний переклад всіх іншомовних праць про Закарпаття, аби з їх допомогою виробити об'єктивну, незаангажовану картину нашого минулого". Кінець цитати.

Якби бути до кінця послідовним, то належало б, на мою думку, виділити ВЕСЬ текст статті, оскільки там – що не фраза, то стилістична "перлина", що не "висновок" – то нове слово в "науці", що не переклає з німецької мови на українську – то справжнє диво польоту фантазії срудованого поліглота.

Але я не все виділив, а з виділеного мною не все коментуватиму. Нехай вдумливий читач сам попрацює із цим "ребусом".

Однак перш ніж висловити свої міркування з приводу цієї статті, щоб краще зрозуміти їхню сутність, скажу таке. При вивченні історії історичної думки в якійсь країні чи регіоні, при аналізі праць групи істориків з якоєю проблеми, а в даному випадку маємо справу саме з цим, ми завжди говоримо про вчених, істориків, бо, власне, їхні дослідження засвідчують рівень історичної науки на

даному етапі, свідчать про інтерес громадськості до тієї або іншої проблеми. Словом, маємо справу з конкретною особою – автором праці. Повторюсь: історичну науку завжди творили окремі особи, а тим більше – особистості! Вони створювали історичні школи, розробляли актуальні для свого часу проблеми, визначали напрями, течії в історичній науці, очолювали наукові товариства, археографічні комісії, редактували серійні збірники документів, історичні журнали, організовували археологічні та археографічні експедиції і т. д. І великий гріх – не помічати їх, генераторів ідей, гіпотез і т. п.

У зв'язку з цим на лекціях з “Історіографії” я завжди “змальовую” студентам портрет історика і кажу, на що перш за все належить звернути увагу, оцінюючи його внесок в розробку тієї або іншої проблеми, в історичну науку взагалі. Ця характеристика, безумовно, не може вважатися бездоганною або вичерпною. Проте студенти мають елементарне уявлення про особу історика, погляди якого вивчають.

Ось ці, на мій погляд, основні риси: обов'язково враховувати історіографічну ситуацію на той час; освіту історика; під чиєм впливом формувалися його погляди; до якої історичної школи, напряму, течії він належить; якою філософською (історіософською) схемою керується; його методологія, історичний метод; мотиви розробки проблеми; вперше порушив проблему, хоч би й не розв'язав її до кінця; розв'язав уж раніше кимсь порушену проблему; висунув нову концепцію на основі вже відомих фактів – концепцію науково правильну, або ж, навпаки, хибну, яка гальмує вивчення даної проблеми; вводить у науковий обіг нові джерела (ступінь їхньої наукової ваги, їхнього науково-критичного аналізу); вплив творчості цього історика на молоду генерацію дослідників; суспільний резонанс навколо праць ученої і т. д. Звертаю увагу студентів і на таке: архітектоніка дослідження, як реалізовано те, що було означено у “Вступі”, стиль викладу тощо. Нагадую вислів М. Ломоносова: “Туманно пишут о том, что туманно себе представляют”, а також вислів В. Ключевського, який, очевидно, знат цю фразу Ломоносова, але трохи її модернізував, сказавши: “Мудрено пишут только о том, чего сами не понимают”. Особисто я вчу своїх аспірантів: “Пишіть так, щоб вас зрозумів дурніший від вас, але не висміяв розумніший від вас”.

А тепер прочитайте статтю Авторки і знайдіть хоч одну рисочку, один штрих із “намальованого” мною портрета *історика* в осо-бах, праці яких переоповідає аспірантка. Їх там немає. Як немає їх і в цитованій мною вище “Історичній науці на Закарпатті” (“Науко-ве видання”). В усьому цьому проступає, висвічується кричущий непрофесіоналізм обох авторів. Якщо не сказати більше.

Отож – деякі мої міркування з приводу статті. Прочитавши в її заголовку слово “німецькомовних”, я був переконаний, що мова йтиме перш за все про відомих дослідників: Г. І. Бідермана (1831–1892), австрійського історика, автора цікавої праці “Die Ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte” (1862–1867), та Р. Ф. Кайдля (1866–1930), німецького історика та етно-графа, автора досліджень: “Die Huzulen” (1894); “Die Ethnographie der Huzulen” (1897) і “Geschichte der Deutschen in Karpatenländern” (3 томи. – 1906–1911). До речі, і Ю. Жаткович, і М. Грушевський, і Є. Перфецький дуже високо оцінили працю Бідермана, вважа-ючи, що вона практично перша започаткувала спробу наукового дослідження історії Угорської Русі.

І можете уявити собі моє розчарування, коли я прочитав прізвища до цих пір мені не відомих “науковців”. Та й не тільки мені... Отож, як на мене, першим великим і визначальним “тріхом” Авторки, який засвідчив рівень її підготовки до розробки теми з історіографії, був той, що вона взялася “аналізувати” праці непрофесійних істориків, людей, які в силу певних політичних обставин написали свої “дослідження”. А загальновідомо, що під українською історіографією належить розуміти не все історіописання, а лише фахове*.

Авторка обіцяла показати, “який вплив вони (праці німецько-мовних авторів. – О. М.) мали на розвиток історичної науки”, ... як ці “представники зробили вагомий внесок у дослідження мину-лого Закарпаття”.

Ви знайшли в її “писанні” хоч одне словечко про цей “вплив” або ж “вагомий внесок”? Я – ні! Для прикладу обмежуся лише

* Див.: Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія за редакцією Леоніда Зацікільняка. – Львів, 2004. – С. 4.

історію Закарпаття ХХ ст. Я не знайшов там відповіді на питання: то що ж нового міститься в “аналізованих” нею “дослідженнях”? Хіба до них ніхто про це не писав?! Я не займаєся спеціально історією Закарпаття 20–40-х років ХХ ст., але уважно слідкую за публікаціями на цю тему моїх колег, а їх десятки, і мені, зізнаюся, якось дуже прикро, що Авторка робить вигляд, ніби нічого до цього часу не опубліковано... Або ж вона й не чула про ці дослідження і в черговий раз “відкриває Америку”... Так не можна. А можливо, про цей “вплив” і “внесок” мова йтиме в наступному випуску “Вісника”. Це ж – інтрига. Як у детективному романі!

А чого варта тасмничо-загадкова фраза аспірантки про те, що вона “опрацювала” публікації німецькомовних авторів, “*оригінали яких повністю або частково ми дослідили...*”! (С. 140).

А тепер – про працю Н. Коцауера. Аж позаздриш послідовності Авторки і розумінню нею того, що вона досліджує. Там мовиться, що Коцауер “*звертас... увагу на слабку джерельну базу даної проблеми*”. Тому документи він брав із газет 20–30-х років або ж з інших публікацій. Немас заперечень, адже саме “дослідження” Коцауера – суцільна публіцистика. Однак Авторка доходить такого висновку: “*Ця монографія несе в собі велику джерельну цінність*”! Я вже не кажу про стиль! То де ж істина? Чому належить вірити?

Але це ще не весь “науковий арсенал” Авторки при “аналізі” писання Коцауера. На сторінці 143 вона повністю наводить *три таблиці*, що містяться в праці Коцауера, а саме: дані про кількість маєтків станом на 1930 рік на Закарпатті (площою від 0,1 до 500 га), таблицю про кількість конфесій та кількість вірників у них у тому ж таки 1930 році і, нарешті, “таблицю релігійного життя греко-католиків за 1935 і 1953 роки”.

Скажу відверто, я ще такого небачив, щоб у статті з *історіографії* подавалися таблиці з праць авторів, які аналізуються. Це справді ноу-хау! До того ж, таблиці – без порядкових номерів та назв! Це в археографії вважається великим гріхом, адже кожна таблиця повинна обов’язково мати порядковий номер у публікації та назву! І якби Авторка була “послідовною” у своєму ноу-хау, то їй належало б, розповідаючи про величезну наукову вагу праці Коцауера, помістити його фотографію, фотографію обійстя, в якому він на-

родився, і т. д. В усякому разі – зображення Мукачівського замку, адже він із Мукачівщини. Так читач повніше зрозумів би цінність дослідження Коцаусера. Але й це ще не все. Обов’язково належало б помістити у статті *великі кольорові портрети Авторки та її наукового керівника*, щоб православний люд знов своїх Атлантів і Каріатид, на міцних і надійних плечах яких тримається модерна вітчизняна історіографія. І якщо не на всеукраїнському рівні, то хоч би на рівні периферії!

Тепер кілька своїх міркувань з приводу “аналізу” Авторкою “монографії” Акселя Шмідта. Зізнаюсь, я люблю статистику, люблю цифри, які можуть розповісти набагато більше, ніж звичайний, а тим більше, сфальсифікований текст. Це – результат роботи над докторською дисертацією про соціально-економічний розвиток міст на західноукраїнських землях. Так-от, я виявив, як то кажуть, чисто спортивний інтерес, взяв у руки калькулятор і порахував параметри “монографії” А. Шмідта, яка, як пише Авторка, має *88 сторінок* і складається із *трьох книг*, які поділені на *12 розділів*. Підрахунки показали, що на одну таку “книгу” припадає *29 сторінок*, а на один розділ – *7 (сім) сторінок*! Чим не фундаментальне дослідження, якє варте пильної уваги сучасної української історіографії? А якщо врахувати, що цей опус Шмідта охоплює період від Київської Русі до 1939 року, то можна собі уявити “глибину” і “всебічність” наукової розробки автором історії Закарпаття та новизну порушених і розв’язаних ним проблем! І це при тому, що Авторка, перш ніж аналізувати це дослідження Шмідта, зізнається, що воно “*є публіцистичним узагальненням опрацьованих автором статей, які друкувалися на сторінках часопису “Україна”*”. Я свідомо оминаю питання про те, чого це раптом ці “дослідження” перекладаються на українську мову саме тепер... Кому це потрібно? Якщо вже на те пішло, то чому б не перекласти справді цікаву і варту уваги працю Бідермана?

Передача назв німецькомовних публікацій мовою оригіналу, тобто німецькою, а також їхнє цитування та переклад на українську мову (на превеликий жаль, як побачимо, далеко не бездоганний) – усе це, очевидно, на думку Авторки, повинно було посилити “науковий” рівень її статті. Чи й справді так сталося?

Дозволю собі кілька найяскравіших прикладів “досконалого” володіння Авторкою німецькою мовою. “Аналізуючи” працю Коцауера, зокрема розділ “Соціальна історія”, Авторка пише: “*Окремим підрозділом Н. Коцауер виділяє проблему – “Населення у статистиці”*” (*Die Bevölkerung im Spiegel den Statistik*). (С. 142). Кінець цитати. Не треба бути германістом, щоб цю просту назву перекласти так: “Населення у дзеркалі статистики”. А пані аспірантка дала нам фразу “Населення у статистиці”. Це щось на зразок: “Кілька в томаті”, “Карась у сметані”, або ж – “Вишня в шоколаді”. Якщо вже на те пішло, то, очевидно, краще б звучало “Статистика населення”, хоча існує загальноприйнята фраза – “Демографічні процеси у дзеркалі статистики”, яку й використав у даному випадку Коцауер стосовно свого об’єкта дослідження.

Із праці Г. Бальрайха. Цитую: “Зокрема, варта уваги праця Ганса Бальрайха “Карпатська країна” (*Karpatenrussland*)”. (С. 140). Знову ж таки, навіть елементарні знання німецької мови дозволяють перекласти назву цієї “праці” Бальрайха як “Карпатська Русь”, хоч дослівно вона звучить як “Карпатська Росія”. Проте Авторка, нічтоже сумнівається, переклала, як ми бачимо – “Карпатська країна”. Цікаво: ви чули про таку територію як “Карпатська країна”? Це ж як належить розуміти: територія, яка лежить у Карпатах? Але що це? Цей “неологізм” належить негайно зафіксувати у словнику історичної географії й кинути всі сили науковців на пошуки цієї території – “Карпатської країни”!

Гадаєте, що Авторка на цьому зупинилася? Та ні... Наступний абзац у неї звучить уже так: “Шлях входження Закарпаття до Чехословаччини” (*Der Weg Karpatenrussland zur Tschechoslowakei*). (С. 140). Так називається у Бальрайха перший розділ його публікації. Як бачимо, та ж назва “Karpatenrussland” тепер перекладається як “Закарпаття”. Справді, фантазії “дослідниці” немає меж! Тим більше, що така назва тоді не була прийнятою, що такої назви тоді не існувало.

І ще одна “перлина” перекладу з цієї ж праці. Авторка, передаючи “Зміст”, називас четвертий розділ так: “*Тлумачення питання Закарпаття міжнародною комісією*”. А в оригіналі так: “*Die*

Behandlung der Karpatenrussischen Frage durch der Volkerbung". (С. 140). Без коментарів!

Нарешті, ще один зразок ерудиції Авторки з історії Закарпаття. Я упустив цей текст свідомо в попередньому матеріалі. Тепер цитую дослівно те місце, де Авторка переказує зміст праці Коцауера: "Середньовіччя Н. Коцауер описує мало, згадує лише про політику Арпадів щодо Угорської Русі (тодішня назва Закарпаття). Він пише, що значення Угорської Русі у середньовічній Угорщині було дуже малим". (С. 141). І далі, говорячи про ХХ ст., Авторка пише: "Окремо автор (тобто Коцауер. – О. М.) виділяє настрої американських русинів, які все більше схилялись до об'єднання Угорської Русі з Чехословаччиною". (Там само).

Маленька довідка: угорська династія Арпадовичів правила з 1000 до 1301 року, а Чехословаччина як держава виникла в 20-х роках ХХ ст. Термін же "Угорська Русь" з'явився у 30-х роках XIX ст., і належить він російським ученим, які подорожували територіями, заселеними слов'янами, зокрема слов'янами, які жили на території Угорщини, яких вони називали "угорськими русскими". Відома, наприклад, стаття І. Срезневського "Русь Угорская", опублікована 1852 року після його подорожі цими територіями й, зокрема, після його відвідин власне Закарпаття в липні 1842 року.

Отож, термін "Угорська Русь" в часи Арпадовичів *ще не існував*, а в часи Чехословаччини – *важе не існував!* Але це ще не все. Під Угорською Руссю, повторююсь, російські вчені розуміли *всі комітати Угорщини*, в яких жили русини. А таких комітатів було вісім! Власне Закарпаття – складова частина Угорської Русі в тодішньому розумінні цього слова – займало лише чотири комітати Східної Угорщини! Таким чином, ототожнювати ці два поняття – неприпустимо. І знасте, в чому тут біда й вина Авторки? А в тому, що я ще 2006 року їй, тоді ще студентці істфаку, вказував на цю її помилку. Результат бачите самі. І ось після всього цього думаю собі: яким же потрібно бути відважним "дослідником", щоб із такими "знаннями" власне історії Закарпаття братися за оцінку праць тих, хто писав про наш край до Авторки статті, вміщеної в науковому віснику!

У статті кожна фраза, кожне слово “атестус” Авторку на предмет елементарної грамотності. Я не кажу вже про ерудицію!

Навіть із цього примітивного переказу змісту “праць” німецькомовних авторів я нічого не взяв для себе як читач, оскільки Авторка не бачить проблеми, не бачить, що нового міститься в даній публікації, що в ній головне, а що другорядне, яких висновків дійшов автор, які джерела (справжні джерела!) він залишив для розкриття теми, що нового вініс в її розробку і т. д. Не згадую навіть про ставлення Авторки до тих проблем, що порушені в публікаціях, що там правильно висвітлено, а що ні, й чому. Лише, повторюсь, примітивний переказ змісту праць. Що ж стосується праці Г. Бальрайха, то, як ми бачили, аспірантка ввела в наукову практику новий метод дослідження – передрукувала дослівно “Зміст” його праці й на тому вважала свою місію “дослідниці” завершеною!

Вважаю, що для написання статті такого рівня зовсім необов’язкова вища освіта, а тим більше – диплом магістра. Для цього цілком досить “середньої” освіти середньої школи, вміти читати й писати, також так-сяк переказувати прочитане, не вникаючи в суть справи і не висловлюючи про це власної думки. Остання – цілком зайва, непотрібна, оскільки вона – зайва складова частина “наукового мислення” дослідника.

Уявіть собі людину, яка ніколи в житті не була на стадіоні й мас дуже туманне уявлення про те, що таке футбол (волейбол, баскетбол), не бачить між ними жодної різниці: скрізь – м’яч, скрізь дві команди, і люди чомусь бігають як навіжені... Вона не знає найелементарніших правил гри, але взяла на себе роль судді! У зв’язку з цим я спитаю: що Авторка опублікувала з історії Закарпаття з тих проблем, про які йдеться в “аналізованих” нею працях, щоб із чистою совістю судити про достойнства та хиби своїх попередників?

Я також можу, застосовуючи цей “модерний” метод, “аналізувати” праці з найрізноманітніших галузей науки і техніки: від досліджень з космічної медицини до праць із сейсмології або ж “Книги про смачну і здорову їжу”. Усі свої “дослідження” ілюструватиму формулами, діаграмами, графіками, таблицями і

т. п., які вміщені в цих працях. Особливо, гадаю, вдячною в цьому плані буде моя “рецензія” на “Книгу про смачну і здорову їжу”, оскільки подам сотні рецептів приготування їжі з кухонь усіх народів світу! А чому б ні? Зате ж текст моого “дослідження” буде солідним за розмірами. Або ж переказуватиму зміст “Большої соціальної енциклопедії”! Ото буде “дослідження”!

А тепер – серйозно! Проілюструю свою думку про відповідальність того, хто аналізує праці своїх попередників. Знаю добре епоху XIX – середини ХХ століть в історії Закарпаття переважно на основі документів, про що я вже писав вище, володію методом аналізу історіографічних джерел (читаю курс “Історіографії”), маю достатній досвід наукової роботи, але не берусь, наприклад, оцінювати доробок тих істориків, які вивчають аграрні відносини на Закарпатті в другій половині XIX – на початку ХХ століть. Хоча, працюючи над проблемою соціально-економічного розвитку міст на західноукраїнських землях цього періоду, я вивчав питання про демографічні процеси в містах і селях Закарпаття, про міграційні процеси, зіставляв структуру зайнятості міського і сільського населення, темпи приросту населення міст і сільських поселень, національний склад населення і т. д., і т. п. Проте, повторюсь, не вважаю себе достатньо підготовленим, щоб належно оцінити праці “аграрників”, оскільки це було б щонайменше некоректно, по-дилетантськи... Який з мене аграрник! Я – урбаніст!

Авторка ж указаної статті сміливо береться оцінити внесок своїх попередників у розробку історії Закарпаття, якої сама не знає, що вона й продемонструвала у своєму “дослідженні”. Це ж, на мою думку, відверте глузування над історичною наукою. На жаль, на мос глибоке переконання, вона цього не розуміє. В цьому її біда. А вина в цьому – того, хто керує аспіранткою і так примітивно розуміє метод дослідження оголошеної теми, хто так безвідповідально просто “підставляє” недосвідчену дослідницю.

В уважного й допитливого читача може виникнути цілком законне питання: а чому це автор книжки так багато уваги приділив цій мізерній за змістом і розміром статті у “Віснику”? Відповідаю відверто, без лукавства: Авторка дуже образила мене! До того ж образила зразу в трьох *іностасях*: як викладача “Історіографії”, як

наукову, який має публікації з цієї проблеми, і, нарешті, як читача, який сподівався знайти на сторінках “Вісника” новий і цікавий матеріал з історії історичної науки. А що я там знайшов, ви бачили самі й дізналися про моє ставлення до цих “досліджень”. Та це – ще півбіди. Біда в тому, що цію відвертою халтурою вона обрала мій факультет, образила українську історіографію! А це вже тяжкий гріх! І після цього – щоб я спокійно спостерігав, як глумляться некомпетентні особи над вітчизняною науковою! Гріш ціна була б мені як викладачеві й науковцеві, якби я не відреагував належно на таке безчинство.

А тепер – передісторія цієї “історії” зі статтею у “Віснику”, і ви, сподіваюся, зрозумісте, в чому тут заковика. Словом, подаю “анатомію” цього випадку. Але перш ніж описати реальні події, дозволю собі спочатку просту аналогію, яка дасть можливість читачам краще зрозуміти суть справи.

Так-от, відбувається дегустація коньяків. Ви – дегустатор. Вам підносять спеціальний келих із рідиною, і ви, як професіонал, обережно берете на яzik кілька крапель, щоб визначити достойності напою. Якою буде ваша реакція, коли зрозумісте, що це не коньяк, а заварка чаю під колір коньяку? А що скажете після того, коли на ваше закономірне запитання поясните, що б це означало, вам запропонують не тільки визнати цей напій коньяком, але й оцінити його найвищим балом?! Тут, очевидно, все залежатиме від особи дегустатора…

А тепер – реальні події. На початку червня 2006 року мені було доручено, згідно з наказом декана істфаку, прорецензувати магістерську дипломну роботу на тему “Історія Закарпаття в українській історіографії кінця XIX – початку ХХ століття”. Тут ішлося про М. Грушевського, В. Гнатюка, С. Томашівського та інших, тобто тих істориків, які працювали у Львові.

Я з радістю згодився, оскільки сам працюю над цією проблемою, і мені було дуже цікаво, як же її реалізувала дипломниця. Проте, глянувши на “Зміст” роботи, спочатку просто не зрозумів ситуації. Мені здалося, що тут якась друкарська помилка. Потім, скажу відверто, майнула думка, що мене просто перевіряють на професіоналізм… Але коли перше враження минуло і я спокійно став оцінювати написане у “Змісті”, то зрозумів, що переді мною не

тільки не “коњак”, і навіть не “чай”, а якась бурда, настояна на бадиллі. І все це я повинен був прийняти за “коњак”. Оголошенні тема і зміст роботи виключали одне одного. Я зрозумів, що авторка не має найменшого уявлення і про специфіку виконання оголошеної теми – теми з історіографії! Не буду вдаватися в деталі, оскільки це – благодатний і повчальний сюжет для окремої та докладної розмови. Зазначу лише, що структура роботи – неперевершений взірець примітивізму, індикатор “ерудиції” авторки. І наукового керівника!

І що цікаве в цьому сюжеті, так це те, що на цьому опусі стояло аж три підписи наукового керівника, які засвідчували, що робота відповідає усім вимогам, які ставляться до робіт з історіографії: в кінці тексту роботи поряд із підписом дипломниці, під текстом “Відгуку” як наукового керівника, який всіляко вихваляє цей “кулінарний виріб”, і, нарешті, підпис під резолюцією про допуск роботи до захисту на Державній екзаменаційній комісії як зав. кафедри історії України!

Як ви вже догадалися, авторка магістерської роботи і Авторка статті у “Віснику” – одна й та ж особа. Тільки тоді вона була випускницею істфаку, а тепер – аспірантка кафедри історії України другого року навчання. Науковий керівник – той же!

Сподіваюся, що ви погодитеся зі мною в такому: спеціалістові немає потреби вислухати всю арію Радамеса з “Аїди” Д. Верді у мосму виконанні, щоб оцінити мої вокальні здібності. Отож і я, зіставивши і а з в у роботи та її “Зміст”, зрозумів, що це за шедевр переді мною. Проте цікавість взяла верх, і я прочитав уважно “Вступ” дипломної роботи. Ліпше б я його не читав! Бо зрозумів, що дипломниця, взявши, наприклад, оцінити внесок М. Грушевського в розробку історії Закарпаття, сама не знає найелементарнішого з історії краю. Я вже писав про цю ситуацію вище. Мені стало прикро, що вже тоді (2006 року) я зробив зауваження авторці дипломної роботи, що Територія Угорської Русі і територія Закарпаття – різні речі! І ось у статті у “Віснику” – та ж сама вражуюча помилка! Пам'ятаю, там замість “Березький комітат” (XIX ст.) було написано “Берегівський комітат” і т.д. Цей “Вступ” абсолютно не відповідав вимогам, які ставляться до цієї частини роботи з історіографії. А на факультеті ж є спеціальні “Методичні поради” щодо написання дипломних робіт з історіографії!

Ознайомившись із дипломною роботою, яку належало оцінити оцінкою “відмінно”, оскільки авторка йшла на червоний диплом, я опинився в ролі дегустатора, якому замість коньяку подали чай. Це було нижче мосії гідності, і я відмовився рецензувати цей “шедевр”. Я не цікавився, чим усе закінчилося, хто рецензував, але з того, що авторка таки одержала диплом з відзнакою, можна дійти висновку, що цей опус було оцінено на “відмінно”. Більше того, вона стала аспіранткою кафедри історії України.

І ось тут мені пригадався житейськи мудрий вислів із Талмуда: *“Проступок, вчинений девічі, ужже не здастися проступком”*. Свідченням справедливості цього вислову є той факт, що та ж сама особа вже сміливо продемонструвала своєї “наукові” здібності на сторінках наукового *“Вісника”!*! І я собі думаю: якщо її дипломну роботу читало кілька людей, то цю “оригінальну” статтю читатиме вся Україна! Можна тільки позаздрити Авторці та її науковому керівникові! А може, поспівчувати?

Скажу відверто і з повною відповідальністю: абсурдність і драматизм (трагізм) цієї ситуації полягає в тому, що ні Авторка, ні тим більше її науковий керівник *не усвідомлюють* того, що в історичній науці такого “жанру”, в якому написані дипломна робота і стаття у *“Віснику”*, – не існує. Бо це ж не історіографія. Це й не історія України (Закарпаття), не історична бібліографія. Це якийсь небачений мною досі мутант – дитя завзятої *впертості й воювничого невігластва!* Як тут не пригадати мудрі слова Григорія Сковороди: *“Дурний не той, хто не знає, а той, хто не хоче знати”*.

Не можу уявити собі, як цей “жанр” можна буде захищати як дисертацію на звання кандидата історичних наук!

Як би не видалося парадоксальним, але, оцінивши науковий рівень цієї публікації у *“Віснику”* і пам'ятаючи, що надворі ХХІ століття, вважаю, що І. Базилович краще вписався б у наш час зі своєю працею, ніж ця “стаття” – у XVIII століття (час Базиловича), оскільки, як на мене, вона написана на пічерному рівні. І. Базилович, якби його “переселити” в наше, ХХІ століття, стоїть набагато вище від Авторки цього “дослідження”, оскільки він сам опрацював сотні (!) документів, дав їм свою оцінку, опублікував їх, увівши, таким чином, у науковий обіг, за що ми повинні бути йому влячні

попри ті помилки, які він допустив. Але, як я вже писав вище, це були помилки не людини, а помилки часу! Його історичні погляди відповідали рівню історичної думки того часу. А на рівні якого часу стойть Авторка?

Мислю собі: рано чи пізно Авторці, якщо вона вчасно не зрозуміс абсурдність "методу" опрацювання історіографічних джерел, на засіданні Спеціалізованої ради із захисту дисертацій доведеться захищати це ноу-хау в історичній науці. А поки що констатую: склалася справді гармонійна *тріада*, в якій с "об'єкт дослідження" – непрофесійні історики; "дослідниця", яка не володіє елементарними навиками і знаннями з теорії і методології історії, і, нарешті, "метод" дослідження. Воїстину – по Савці світка!

Я знаю причини, можу пояснити, чому статтю написано на такому рівні, оскільки я вчив Авторку і, як уже писав вище, мав щастя ознайомитися з її дипломною роботою. Але я не можу зрозуміти психологію цього вчинку: як з такими "знаннями", з такою теоретичною підготовкою можна відважитися опублікувати *таке* у "Віснику"! Я довго розмірковував над цим... І цікаво ж знати! І ось моя версія "анатомії" цього вчинку. Судіть самі: її дипломну роботу, яку, кажу це з усією відповідальністю, не можна було допускати до захисту, оскільки вона абсолютно не відповідала вимогам, які ставляться до дипломних робіт з історіографії (а це – ще й магістерська робота!), оцінено оцінкою "відмінно". Як відомо, успіх завжди окриє юс, навіть якщо він досягнутий неправедним шляхом (для деякої категорії людей). То сама собою формується думка: чому б не повторити цей "експеримент". Таким чином, виникає і міцніє почуття вседозволеності, безкарності й безвідповідальності. Згадайте тут фразу із Талмуда!

Якщо хтось захоче мені заперечити стосовно наукового рівня дипломної роботи з історіографії, яку я відмовився рецензувати, то надішлімо її на зовнішнє рецензування відомим спеціалістам з української історіографії професорам Л. Зашкільняку у Львів, І. Колеснику та С. Стельмаху в Київ, В. Кравченку – в Харків. Але цього не слід робити хоч би з тих міркувань, що всі вони висміють нас, професорів, за наш рівень знань з вітчизняної історичної науки!

Спираючись на власний досвід, переконливо рекомендую тим, хто відважився вивчати історію історичної думки хоча б у мас-

штабах регіону, спочатку уважно прочитати й усвідомити те, що міститься в таких публікаціях (подаю найголовніші), і реально оцінити свої можливості. Отож:

1. Зашкільняк Л. О. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999.

2. Колесник І. І. Українська історіографія. XVIII – початок ХХ ст. – К., 2000.

3. Кравченко В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). – Харків, 1996.

4. Стельмах Сергій. Історична думка в Україні XIX – початку ХХ ст. – К., 1997.

5. Україна на порозі ХХІ століття: Актуальні питання історії. Збірник наукових праць. – К., 1999.

6. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. – Львів, 2004.

Сюди ж належать “Харківські історіографічні збірники”, які виходять з початку 1990-х років. А чого вартий “Український гуманітарний огляд” (УГО), який виходить у Києві, і т. д.!

Переконаний, що якби це зробили ті, які “досліджують” історію історичної думки Закарпаття, то мені тепер не довелося би про це писати і ми не смішили би науковий світ своїми “відкриттями”. В мене склалося таке враження, що ні Авторка статті у “Віснику”, ні її науковий керівник і не чули про ці видання, адже з їхніх “праць” цього не видно.

Свідченням того, яка велика увага приділяється в наш час умінню дослідника оцінити внесок у розробку якоїсь проблеми його попередником, є той факт, що в кандидатських і докторських дисертаціях з історії весь перший розділ присвячено висвітленню історіографії проблеми та аналізу джерельної бази дослідження. Дисертант повинен продемонструвати вміння самостійно, творчо і по-науковому оцінити праці тих, хто займався цієї проблемою раніше, і показати, що нового вносить в ін у розробку даної проблеми. Навіть у дипломних роботах випускників історичного факультету УжНУ цьому приділяється велика увага.

Як продовження моїх розмірковувань про стан розвитку історичної науки на сучасному етапі, я хотів би сказати таке. На історичному факультеті Ужгородського національного університету вже відносно давно існує “історична школа”. Віртуальна. Її створено на заздрість потятам (горобцям) і на сміх куркам. Безсумнівною заслугою глави цієї “школи” є те, що він, бідолаха, й не підозрює, що воно таке – “історична школа”. Тому-то й чекати від неї чогось особливого не доводиться. Але радість – неабияка! Вона вгамовує наші непомірні амбіції. Бо ж відомо, що хобі бувас різним: той колекціонус бляшанки з-під пива, той – марки, а той – сам собі славу рокотаху! Воїстину: “*Suum cuique*”!

Але я з тривогою помічаю, що тут формується реальна псевдонаукова “історіографічна” “школа байкарів ім’ярек”, подібної до якої немає в Україні. Вона має не тільки главу, але й школярів. Судячи з публікацій представників цієї “школи”, вона виробила певні принципи, якими неухильно керуються її учасники.

Чому “байкарів”? А тому, що її представники не тільки механічно переказують по розділах і параграфах чужий текст, широко вірячи в те, що це науковий аналіз історіографічних джерел, але й, м’яко кажучи, “трояхи” фантазують. Чого, наприклад, варта грандіозна ура-патріотична легенда про історичну науку на Закарпатті наприкінці XVIII – на початку XIX століть, про що я вже згадував? Генеза цієї “школи” стосується середини 1990-х років, коли на цю тему було захищено докторську дисертацію. Потім ця легенда вийшла тисячним тиражем під грифом “Наукове видання” і розповсюджувалася “по городам и весям” близького й далекого зарубіжжя. Після цього – пішло-пойшло... І тут мені знову пригадався житейськи мудрий вислів: “Проступок, вчинений двічі, уже не здається проступком”.

На підставі того, що опубліковано главою “школи” та його учнями, а читаю все це з великою цікавістю і з користю для себе, я сформулював основні принципи, якими керуються учасники “школи”. Але перш ніж перерахувати їх, я зроблю суттєве застереження: повірте, формулюю ці “основні риси” без будь-якого ехидства або ж бажання когось скривдити, але з певною частиною необразливої іронії. Іронія ж, на думку Віктора Гюго, – пер-

ший крок до свободи. То, скажіть мені, будь ласка, хто ж виступав проти свободи? І, крім того, "Cum granum salis", як сказав Пліній Старший. Це ж стосується й деяких інших сюжетів мосей розповіді. Ще раз підкреслю: це власна думка, навіяна ознайомленням із дослідженнями представників цієї "школи".

Цілком усвідомлюю, що мої "Основні риси" не претендують на вичерпність.

ОСНОВНІ риси учасників "історіографічної" "школи байкарів"

1. Повна відсутність уявлення про те, що таке історія історичної науки.

2. Повна відсутність найелементарніших знань з теорії і методології історичної науки.

3. Повна відсутність знань з джерелознавства, архівознавства, археографії та інших спеціальних історичних дисциплін.

4. Сповідування "принципу Сократа", але навпаки: "Чим менше знаю, тим більше знаю". Досягнення такого рівня, щоб упевнено можна було сказати: "Оскільки я нічого не знаю – значить, я знаю все!".

5. Повне ігнорування основних наукових принципів і методів аналізу історіографічних джерел.

6. Під аналізом історіографічних джерел розуміти лише *п е -
р е к а з у в а и н я* тексту праці свого попередника, присвяченої питанню, яке для тебе – *терра інкогніта*. Наш метод – *п а р а ф р а з а!*

7. Особливо високо ціниться такий "аналіз" тих історіографічних джерел, яких "школярик" не те що не читав, але й навіть не бачив. Це – справжній талант: аналізувати, оцінювати і виносити "вирок" тому, чого ти не читав!

8. Усі зауваження тямущих читачів з приводу таких "досліджень" розглядати виключно як намагання зашкодити заслуженому іміджу "школи", а тому – повне ігнорування цих зауважень і побажань! Особливо якщо вони йдуть від осіб, які розуміються на предметі, а тим більше, якщо вони "варяги".

9. Забороняється читати, а тим більше – осмислювати публікації в наукових збірниках, що виходять у Львові, Кисві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, присвячені проблемам теорії і

методології історичної науки. Ці видання входять в index librorum prohibitorum.

10. Чим абсурдніші наші висновки, наш “метод”, тим ціннішими вони с для нас. Оригінальнішими, а значить, неповторними.

11. Наше спасіння – периферійність, маргінальність. Ну і, звичайно, амбітність!

12. Начисто забути, що надворі XXI століття.

13. Основний девіз “школи”: “Я зробив як міг погано. Ти зроби ще гірше!” Пам’ятай: такому вдосконаленню немає меж!

14. Пам’ятайте: ми щасливі люди! Нас ніколи не мучать сумніви і не мучить сумління за написане. Наш девіз: Тільки вперед! Тобто – назад! *Et caetera, et caetera...*

ОСНОВНІ

*поради тим, хто читатиме публікації
представників “історіографічної” “школи байкарів”*

1. Перед тим як взятися за читання наших “досліджень”, – запасіться валідолом, бромом, валеріанкою! Але найкраще – хильніть добрячу дозу домашньої сливової: тоді вам не загрожують ніякі стреси. Саме такий стан дозволить вам спокійно сприйняти написане нами.

2. Не шукайте в текстах, які читатимете, здорового глузду. Його там немає. Не вірте словам про те, що хто шукає – той знайде.

3. Налаштуйтесь на те, що від публікації до публікації “науковий” рівень наших опусів все знижуватиметься і знижуватиметься. Але не в арифметичній, а в геометричній прогресії.

4. Не сподівайтесь, що ви або хтось інший зіб’є нас з нашого “путя”.

5. Не пробуйте повторити нас в наших “наукових” методах – не вийде! Це дано далеко не кожному писати так, як пішемо ми. *Et caetera, et caetera...*

Завершуочи сюжет про “статтю” у “Віснику”, скажу: борони вас боже вважати це дискусією або науковою полемікою, оскільки цим дуже образите мене! Дискутують рівні або приблизно рівні сторони. Я не дискутую з тими, хто в такому ключі “досліджує” історію історичної думки Закарпаття або ж

історіографію історії Закарпаття. Спитайте себе: ви будете дискутувати з тією стороною, яка твердо переконана, що заварка чаю (у кращому випадку!) – це конъяк вишого гатунку, і вимагає, щоб і ви мали таку ж думку?! Це ж як треба не поважати себе, щоб “дискутувати” на такому рівні! “Cum principia negante non est disputandum” (“З тим, хто не визнає основного, нема чого сперечатися”).

Усе, сказане вище, – мої роздуми і міркування, мої “думки вголос”.

А проте я закінчує свою оповідь про “дослідження” Авторки такими словами: враховуючи, що це п е р ш а публікація аспірантки, кажу: “Господи, прости її, бо не відала, що творить!” На цей раз!.. Але це не стосується ненаукового, вибачте, “наукового” керівника.

P. S. Коли цей текст уже було підготовано до публікації, вийшов черговий випуск Наукового вісника, в якому вміщено статтю тієї ж аспірантки кафедри історії України УжНУ, про “дослідження” якої я розмірковував вище. Стаття має назву “Роль І. Я. Франка у формуванні та розвитку наукових взаємин Закарпаття і Галичини” (Див.: Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Історія. – Випуск 20. – Ужгород, 2008. – С. 13–16). Правда, цю статтю вміщено вже не в розділі “Історіографія та джерелознавство”, а в розділі “Історія України”.

Я відносно спокійно прочитав цю “статтю” з двох причин. По-перше, я вже зновував, на що здатна Авторка. По-друге, я прочитав статтю після третьої пари та ще й після прийому академзаборгованості у студентів заочного відділення, а тому місця емоціям уже, практично, не було. Проте зізнаюсь, що, навіть знаючи “творчі” можливості Авторки, я не міг припустити, що доведеться читати таку мізерію! Згодом ви самі в цьому переконастesя.

Перш за все про “новизну” теми та її формулювання. Тема така “свіжа”, як позаторішній сніг. Вона “живе”, починаючи з 1956 року, про що скажу докладніше згодом. Забігаючи наперед, заявляю, що в цій “статті” немає жодних нових фактів, а тим більше – нових висновків! Авторка механічно понасмукувала із чужих публікацій неперевірені дані. З публі-

кацій сторічної давності й сумнівної якості. Із цитат (праць І. Франка та інших) вона повисмикувала лише те, що їй підходило. До того ж, багато фактів просто сфальсифікувала. А тому, перефразувавши трохи класика, скажу: фальсифікація сидить на фальсифікації і фальсифікацією поганяє. Це продемонструю ще не один раз. Зрештою, точніше буде так: це демонструє сама Авторка, а я лише озвучу ці “перлинини”.

У цій статті – ні найменшої спроби зрозуміти, вдуматися в те, що Авторка переписує, в КОГО і для ЧОГО, що НОВОГО містить ЦЯ інформація в дослідженні оголошеної теми. Я з усією відповідальністю науковця заявляю, що в усій цій “праці” аспірантки нічого сінько нового немає! Більше того, вона з чистим сумлінням все перепутала і відважно сфальсифікувала, образивши цим не тільки читача, але й світу пам’ять Івана Франка.

Нижче поділюся своїми міркуваннями лише з приводу незначної частини цього “дослідження” аспірантки, бо якби розмірковувати над кожним її пасажем, то вийшла б ціла монографія. І ще одне застереження: щоб зекономити час і обсяг книжки, я не посилюватимусь на джерела або свої публікації з цього питання, але гарантую достовірність моїх зауважень. У цитатах, взятих із вказаної статті аспірантки, – скрізь жирним шрифтом виділено мною.

Отож, перша цитата.

“Франко І. Я. відіграв важливу роль у формуванні та розширенні наукових взаємин Закарпаття і Галичини в кінці XIX століття…

Через В. Гнатюка І. Франко познайомлюється численні контактами з закарпатськими діячами, через яких поширює в краї україномовну літературу і отримує для своїх досліджень писемні джерела. Зокрема, І. Франко був особисто знайомий і листувався з Ю. Жатковичем. В архівах знайдено багато листів І. Франка до Ю. Жатковича…

Окрім зв'язків з Ю. Жатковичем, І. Франко контактував з А. Кралицьким, хоча особисто з ним не листувався. Всередині 90-х років Каменяр зустрічався з відомим закар-

натським письменником і журналістом Євгеном Фенциком...

Разом з В. Гнатюком і М. Павликом І. Франко дуже часто організовував поїздки галицьких дослідників на Закарпаття і навпаки. Деякі дослідники висловлюють думку, що І. Франко особисто побував на Закарпатті. Зокрема, так вважають Ю. Качій, Г. Божук, П. Лісовий, В. Товтін. У своїх працях вони наводять численні приклади про перебування І. Франка на території краю. Однак такі доводи не були чітко обґрунтовані. Проти тверджень вищезгаданих дослідників виступили вчені, що заперечили факт перебування І. Франка на Закарпатті. Зокрема, таке заперечення висловив О. С. Мазурок у своїй статті "Як народжуються легенди"...

Та хоча І. Франко і не побував особисто на території краю, його роль у налагодженні культурних і наукових контактів Закарпаття і Галичини була дуже важкою" [с. 13–14].

Ви із цього тексту щось зрозуміли? Я – ні! То чи був Іван Франко на Закарпатті, чи ні? Після цієї абракадабри так і хочеться сказати як геройня відомого й веселого водевілю: "У міня в голові такий вернісаж, що аж мерсі!" Так-от, спочатку про "перебування" Франка на Закарпатті, а потім – про інші "відкриття" аспірантки.

Десятки років, починаючи з 1956 року (100-річчя від дня народження Івана Франка), в нашому краї активно культивувалася легенда про "неодноразове перебування" Франка на Закарпатті. Я, починаючи з 1980 року, в багатьох своїх публікаціях, спираючись винятково на докази, довів безпідставність таких тверджень, додавши, що буду безмежно вдячний тому, хто спросить мою точку зору, але – спираючись також тільки на докази. Останній раз я писав про це в "Новинах Закарпаття" в серпні 2006 року.

Вас, очевидно, здивує, що мукачівський "краснавець" Василь Пагиря навіть після моїх публікацій спокійненько продовжує розповідати казочки про перебування Франка 1897 року у Скотарському, хоч перед тим я опублікував у "Новинах Закарпаття" спеціальну статтю під назвою "Чи був Іван Франко

у Скотарському?" ("Новини Закарпаття", 29 серпня 2006 року). До речі, згодом я надіслав Пагирі цей номер газети. Проте, здається, ця людина, окрім своїх власних "досліджень", нічого не читас.

Як бачите, аспірантка, подібно до Пагирі, який закінчив філологічний факультет УжДУ 1968 року (народжений 1923 року), спокійненько повторює легенду про перебування Франка на Закарпатті.

З приводу "зустрічі Каменяра з відомим закарпатським письменником і журналістом Євгеном Фенциком" скажу, що це – чергова легенда, автором якої була дочка Фенцика Ольга і в яку повірило багато прихильників таких легенд. Її повторила й аспірантка. Насправді все було по-іншому. Ольга Фенцик у своїй статті-спогаді "Чи був Євгеній Фенцик русофілом?", опублікованій 28 червня 1937 року в газеті "Земля і воля", яка виходила в Ужгороді, писала: "Пізніше в місяці жовтні 1895 року була я така щаслива, що могла привітати у себе в Скотарськім, як гостя, письменника і поета Івана Франка. Там стрінувся з ним мій батько, який також був моїм гостем".

Зазначу, що ці рядки Ольга Фенцик писала через 41 рік після описуваних подій. Це по-перше. По-друге, вона, всупереч правді, намагалася зобразити батька українофілом, оскільки в ті роки на Закарпатті це питання було дуже актуальним. Але всім відомо, що Є. Фенцик ніколи не був українофілом; варто почитати його публікації в редактованому ним "Листку". Насправді справа виглядала так: ідеться не про осінь 1895 року, а про літо 1896 року, і не про Скотарське, а про Порошково, де жив і працював тоді Фенцик. І особливо важливо, що там був не Іван Франко, а Володимир Гнатюк із Іваном Верхратським. Ця подія сталася під час третьої подорожі Гнатюка Закарпаттям.

Що ж до особистого знайомства Франка із Жатковичем і жлавого листування між ними, а також слів про те, що "в архівах знайдено багато листів І. Франка до Ю. Жатковича", то все це нехай буде на сумлінні аспірантки. Названі особи НІКОЛИ не зустрічалися. Це по-перше. По-друге: знайдено лише один лист Ю. Жатковича до І. Франка від 17 червня 1896

року, в якому він просить у Франка дозволу перекладати на угорську мову збірку "В поті чола", а також один лист І. Франка до Ю. Жатковича від 20 листопада 1904 року, в якому Каменяр вітає нашого земляка з 30-річним ювілеєм літературної діяльності. Власне, не оригінал, а чернетку цього листа. Обидва документи зберігаються у Відділі рукописів Інституту літератури в Києві. Свого часу я опублікував їхні тексти.

Про організацію Франком і Павликом "поїздок галицьких дослідників на Закарпаття і навпаки" я можу сказати лише одне: це засвідчує в аспірантки повну відсутність відповідальності за написане! Усе це – плід фантазії людини, яка абсолютно не володіє матеріалом з теми, яку "досліджує"!

Щодо "контактів" І.Франка з А.Кралицьким: у зібраний творів І. Франка у п'ятдесяти томах прізвище Кралицького згадується аж... три рази! А саме: у "Додатку" до статті "Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв." (Т. 32. – С. 354); у статті "Нарис історії української літератури до 1890 р." (Т. 41. – С. 313); в листі Франка до Драгоманова від 19 березня 1894 року, в якому йдеться про друк у журналі "Житє і слово" запису народної легенди "Відки взялася жаба?", а також казки "Фраїр на гусачих ногах" та народної легенди "Добра баба і чорт", що надіслав А. Кралицький на прохання Драгоманова (Т. 49. – С. 474, 750). *Оце її усі "контакти"!* I в цьому немає нічого дивного, оскільки Кралицький часто друкувався у галицьких виданнях.

Ще одна "знахідка" аспірантки. Щоб якось виправдати незугарну назву статті про зв'язки Франка із Закарпаттям, вона пише: "Варто звернути також увагу на публікацію І. Франком рукопису роману про Олександра Македонського "Александрія". Цей рукопис було знайдено в с. Стройнє, що на Свалявщині, і надіслав його Франкові Ю. Жаткович" [с. 14–15].

Лось як реально виглядає справа. "Александрія" – легендарна повість про життя О. Македонського, яка виникла в Єгипті, перекладена на грецьку мову у II–III століттях і в численних варіантах поширювалася і в Україні. Вона збереглася у перекла-

дах XVII–XVIII століть. Цю книжку, яка належала селянинові із Келечина Андрію Буцкові, Юрій Жаткович надіслав до Львова ще в жовтні 1898 року.

Надсилаючи В. Гнатюкові цей твір, Ю. Жаткович у листі до свого львівського колеги 12 жовтня 1898 року писав так: “*Туй посылаю Вам “Александерку”. Є се собственность Андрея Буцко, господаря во Келечині. Он, як его священник мині пише, не гоче продати сю книгу, и, за ото, як не будете еи уже потребовать, будьте ласкави, навернуты оту мині, обы я отослав назад власителеви. Книга ся, як пише Келечинский священник, из Галичины перейшла колись на Угорщину*”.

Іван Франко у “Додатку” до праці “Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.”, під назвою “Дві карпаторуські переробки “Александриї” з XVIII в.”, зазначав, що цей твір надіслав “нам о. Жаткович із Північної Угорщини в рукописі (180 карток малої 8-ки без початку і кінця), зладженім на початку XVIII в.”. Цим твором користувався і В. Гнатюк. Он як!

А ось вам ще один приклад “творчого” мислення аспірантки, яка претендус в майбутньому на те, щоб захистити кандидатську дисертацію з історіографії західноукраїнських земель. Це стосується її “інтерпретації” програмової статті І. Франка “Формальний і реальний націоналізм”, яка була відповіддю на розпочату 1889 року на сторінках журналів “Правда” і “Зоря” полеміки про ставлення української інтелігенції до російської літератури. Обидва часописи виражали позицію “народовців”. Вони звинувачували Франка в москоофільстві. Відомо ж, що Каменяр завжди відстоював ідею орієнтації на прогресивну російську науку й культуру і вважав себе “русофілом”. До речі, позицію Франка в цій полеміці підтримували М. Драгоманов і М. Павлик. А наша аспірантка, застосовуючи вже апробований спосіб фальсифікації фактів, посилаючись на цю статтю Франка, пише таке.

“*Про зв'язки закарпатської інтелігенції з Україною та Росією, та про розвиток народного життя й літератури краю в середині XIX століття I. Франко пише в статті “Формальний і реальний націоналізм”. Тут вчений характеризує культур-*

не життя краю, а також дас оцінку угоруській інтелігенції, яка відзначилася за межами Угорської Русі. Зокрема, Ю. Венелина, П. Балудянського, А. Бачинського, І. Земанчика та інших [с. 15]. Кінець цитати.

З усією відповідальністю заявляю: у вказаній статті Франка жодного разу не згадуються прізвища, перераховані у "статті" аспірантки! Жодного разу! До речі, Балудянського звали Михайлом. Увесь цей текст, наведений мною, – вже не фальсифікація, а рафінована, даруйте, брехня, з якою, як гласить народна мудрість, світ пройдеш, а назад не вернешся! А тому, перш ніж навести повністю той текст статті Франка, в якому він віdstоює думку про необхідність орієнтації громадськості не тільки Галичини, але й Угорської Русі на прогресивні сили Росії, я наведу уривок із безсмертної "Енеїди" Котляревського, який мені пригадався після прочитання чергового "відкриття" аспірантки. Цей сюжет я запам'ятав ще з програми української літератури середньої школи. Епізод "Еней у пеклі":

*Гай! Гай! та нігде правди діти,
Брехня ж наробить лиха більши;
Сиділи там скучні пійти,
Писарчуки поганих вірш.
Великій терпіли муки.
Ім зв'язані були і руки,
Мов у татар терпіли плін.
От так і наш брат попадеться.
Що пише, не осторежеться,
Який же встерпить його хрін!*

А тепер – що сказано у Франка.

"Дивно нам, що се говорить редакція органу політичного, котрій мусять бути відомі факти і обставини, а в числі їх і такі, що більша половина русинів-українців живе в Росії, безпосередньо приклесна до народу московського, що той народ московський утворив велику державу, до котрої так чи інак звертаються очі усієї Слов'янщини, що та держава обнімас з двох боків і Галицьку Русь, що той народ московський витворив життя ду-

ховне, літературне і наукове, котре також тисячними потоками ненастінно впливав і на Україну і на нас. Нацю далеко шукати! Візьмім примір Угорщини і нехай ред. "Правди" скаже по совісті: нема найменшої різниці, чи русини угорські пильніше звертають увагу на мадяр, чи на Росію! А все ж таки, доки ті русини звертали очі свої на Росію, у них проявлялось хоч яке-таке життя народне, були хоч які-такі писателі, газети, починається і рух народний, прокидалось і "народовство" серед молодіжі. А тепер, коли зв'язки з Росією порвалися, коли очі угорруської інтелігенції звернулись до Пешта – що там осталось?"

Оце й усе! Потрібні ще якісь коментарі?!

Аспірантка вперто і послідовно продовжує дотримуватися думки про те, що терміни "Закарпаття" і "Угорська Русь" – це синоніми, про що вона неодноразово пише у своєму "дослідженні". Більше того, вона, нічтоже сумнівається, навіть "виправляє" Івана Франка, який, як і інші дослідники того часу, ніколи не вживав термін "Закарпаття", а лише – "Угорська Русь". Так, наприклад, у статті "Стара Русь", у якій ішлося про мовні суперечки між народовцями і москвофілами, Франко писав, що ці суперечки "...переростають у дику ворожнечу, котра не лише завдає величезної шкоди розвиткові національної культури, мови й літератури у Галичині й Угорській Русі, але й насамперед роз'єднує народно-демократичні сили у цих землях в їх боротьбі за соціальні і національні права". Аспірантка, вірна своєму "методам", спокійненько написала: "...у Галичині й на Закарпатті" [с. 13]. Ну то що ви на це скажете?

У тій же статті (1906 рік), говорячи про поширення в Угорській Русі москвофільства, Франко зазначав, що не останню роль у цьому відіграла діяльність А. Добрянського. А тепер – увага! Цитую Франка, виділивши принципово важливий момент у характеристиці цього діяча Каменярем. Посилаючись на самих угорців, які назвали Добрянського "Другим Батиєм" (!), він пише таке.

"Не забуваймо, що рівночасно в Угорщині працював Адольф Добрянський, від 1849 р., повновластний цісарський комісар, назаний Мадярами другим Батиєм за його руйнувальну адміністрацію"

красм, для Угорської Руси гірший від Батия, бо здужав на довго вбити народну душу, відвернути загал інтелігенції від народної мови та народних інтересів і сим причинити ся до страшеннего спізнення всякої цивілізації в тій нещасній країні, а посередньо до зросту так ненависної їйому Мадярщини”.

Аспірантка ж, посилаючись на ту ж саму статтю, так цитує Івана Франка.

“Добрянський для Угорської Русі гірший від Батия, бо здужав надовго вбити народну душу, відвернути загал інтелігенції від народної мови та народних інтересів і сим спричинитися до страшенного спізнення всякої цивілізації в тій нещасній країні, а посередньо до зросту так ненависної їйому Мадярщини” [с. 16]. А на це що Ви скажете?

І на завершення свого оповідання-детективу подарую вам ще одну “перлину” з творчих пошуків аспірантки. Але перед тим, як прочитати цей текст, рекомендую випити столову ложку валеріанки. А ще краще – п’ять столових ложок оковитої. Виготовленої для домашнього вжитку, а не на продаж. І не закусуйте! Так вас швидше “розберс”, і ви уникнете стресу. Виконали мою пораду? А тепер уважно читайте. Як вже я писав вище, в тексті аспірантки про “перебування” чи “неперебування” Івана Франка на Закарпатті авторка заблукала у трьох соснах [с. 13–14]. Далі вона “ре-зумус” таким чином. “*До слова, ѿ сам І. Франко заперечував своє перебування на Закарпатті. У великому листі до М. Драгоманова від 12 лютого 1907 року вчений порушує питання про свою поїздку на Закарпаття і виключає її можливість*” [с. 14]. Вам не стало погано? Це ж треба: бідний Михайло Петрович уже 12 (дванадцять) років (!) лежав у могилі (помер 20 червня 1895 року в Софії, де й похований), але завдяки оригінальному талантові аспірантки продовжував листуватися з Іваном Франком! Це ж сюжет для Едгара По! Гадаю, що й Микола Гоголь взяв би цей сюжет для своїх “Вечеров на хуторе близ Диканьки”. Ось так!

Аспірантка у своєму “дослідженні” посилається на публікації Ю. Качія, В. Товтина, Г. Божук та їм подібних. Але в ній немас і згадки про В. Микитася та О. Мишаниця, які кваліфіковано, по-науковому вивчали питання про зацікавленість І. Франка письмо-

вими пам'ятками Угорської Русі. Тому вкотре питаю: ну скільки ж можна порнатися в темі, яку вже давно розроблено? До того ж, не володіючи ні методом наукового дослідження, ні новими джерелами, ні почуттям відповідальності за написане?

Вважаю, що саме тут доречним буде нагадати думку М. Чернишевського про ставлення освіченої людини до історії, про місце історії в житті людини. *“Можно не знать, – писав він, – не чувствовать влечения к изучению математики, греческого или латынского языков, химии, можно не знать тысячи наук, и все-таки быть образованным человеком; но не любить истории может только человек, совершенно неразвитый умственно”*.

Погоджуючись із цим твердженням класика, я разом з тим вважаю, що історію треба не тільки любити, але і знати, розуміти й поважати! Історію як минуле, як процес у часі та просторі, як вивчення цього процесу. Історик несе моральну відповідальність перед епохою, яку досліджує, яку реконструює; перед епохою, в якій живе і яку репрезентує; і, нарешті, перед епохою, яка настане. Відповідальність перед людьми, які жили, які живуть нині, а також перед прийдешніми поколіннями. Бо ж як прикро читати НЕПРАВДУ, народжену фальшивомонетниками в історії!

Мені соромно зінатися в тому, що ця особа колись слухала мої лекції з трьох нормативних курсів, присвячених власне історії історичної науки! Але з усією відповідальністю заявляю: я її такого не вчив!

А тепер відкрию для вас “страшну тасмницю”: “стаття”, про яку йде мова, – це фрагмент із магістерської роботи тодішньої студентки історичного факультету, яку я відмовився рецензувати, про що я писав вище. Це той “коњяк”, який я повинен був “продегустувати” й оцінити найвищим балом!

Гадаєте, що цей випадок якось впливнув на поведінку студентки? Навпаки! Вона оприлюднила цей “шедевр” у “Збірнику студентських наукових праць. Серія: ІСТОРІЯ. Актуальні питання історії: минуле і сучасність. – Випуск 1. – Ужгород, 2007”, під назвою: “Іван Франко – дослідник історії і культури Закарпаття” [с. 48–54]. Це – уривки з першого розділу магістерської роботи.

Зазначу, що ця стаття така ж безглазда, як і сама магістерська робота, але якщо остання ще відзначалася скромним польотом “фантазії” студентки, то “праця” у ВІСНИКУ – значний крок уперед на шляху фальсифікації історичних подій. У цьому є певна “логіка”: аспірантка може вже дозволити собі те, чого не сміла дозволити собі студентка! Якщо йти цим шляхом, то чого можна чекати від кандидатської дисертації! Ростемо ж ми, гей!

До слова. У збірнику студентських робіт зроблено слухне застереження: “Відповіальність за фактичний матеріал та цитування текстів несуть автори та їхні наукові керівники”. А у ВІСНИКУ такого застереження немає. Отож: “Гуляй, Васю!”

І знасте, що *найtragічніше* в цій КОМЕДІ, а може, *найкомічніше* в цій ТРАГЕДІЇ? А те, що “науковий керівник” аспірантки є керівником комплексної теми “Історія та історіографія західноукраїнських земель”, яка розробляється на кафедрі, яку він очолює. Він також читає нормативний курс “Історичне краснавство” для студентів другого курсу історичного факультету УжНУ, а також курс “Теорія та методика історичного краснавства”. Для МАГІСТРІВ! А насамкінець, він – заступник голови редакційної колегії ВІСНИКА, на сторінках якого публікуються “дослідження” його підопічної. Ну як?! Ех, і важкий же ти, калапе історичної “Науки”! То я запитую себе (і вас): невже такі “фахівці” в такому ключі писатимуть історію та історіографію Закарпаття, які відповідали б вимогам сучасної історичної НАУКИ?!

Після цих двох публікацій у ВІСНИКУ науковому керівникові аспірантки, спілкуючись зі своїми колегами, належало б позичити очі в сірка (і не в одного!), оскільки такі “дослідження” його підопічної кидають чорну-пречорну тінь на весь колектив кафедри історії України, якщо не на весь історичний факультет УжНУ. І кажу це тому, що серед членів цієї кафедри є досвідчені викладачі й тямущи науковці.

Після цього обом належало б усамітнитися в безлюдній пустелі (але поодинці) на трирічний термін – термін навчання в аспірантурі – й ревно замолювати свої тяжкі гріхи: за жорстоке багаторічне мордування історичної науки, за цинічне ставлення до ЧИТАЧА і зневагу до кращих традицій нашої альма-матер!

То після всього цього спитаю (спитаймо) себе, чи маємо моральне право сказати: “Прости їх, Господи, бо не відали, що творять”?

Із величезним нетерпінням чекаю на наступний випуск ВІСНИКА, щоб укотре побачити, яким “шедевром” наукової думки потішить нас аспірантка! З благословення компетентного, авторитетного та архівідповідального наукового керівника!

Вчинки цих “дослідників” дають мені моральне право, право науковця не тільки назвати їхні прізвища, але й назвати деякі речі своїми іменами. Тим більше, що я обіцяв у передмові це зробити. Це буде як у детективному фільмі: лише в останніх кадрах глядач дізнається, хто ж скоїв проступок. Хіба це не інтрига?

Так-от, науковий керівник аспірантки Світлік Нелі Михайлівни (дівоче прізвище – Капітан, під орудою якого вона виконала дипломну роботу, про котру я вже писав) – Д. Д. Данилюк. Його колишня аспірантка Кашка М. Ю., про науковий рівень дисертації якої я писав у “Передмові”, так охарактеризувала в “Авторефераті” свого наукового керівника: “*Його перу належить низка історичних праць, у яких досліджується процес зародження і етапи розвитку історичної науки на Закарпатті з кінця XVIII до середини ХХ ст. Автор виявив, проаналізував і увів у науковий обіг спадщину всіх закарпатських вчених, розкрив суть концепції історичного розвитку краю*”. [С. 9]. (Виділено мною. – О. М.). До речі, ця фраза Кашки М. Ю. – дослівно передана частина “Анотації” до “наукового видання” Д. Д. Данилюка про історичну науку на Закарпатті. Автором анотації є, зрозуміла реч, Д. Д. Данилюк. Похвалімо самі себе, інакше нас ніхто не похвалить!

Якщо ж захочете докладніше дізнатися про Д. Д. Данилюка, то відсилаю вас до нарису про кафедру історії України, де на 8-ми сторінках прізвище Д. Д. Данилюка згадується лише 17 (сімнадцять!) разів. Автор нарису – Д. Д. Данилюк*. А якщо цього замало, то читайте біографію Д. Д. Данилюка, автором якої є, природно, Д. Д. Данилюк. Там написано таке.

* Під покровительством музи Кліо. Історичному факультету Ужгородського національного університету – 60 років. – Ужгород, 2005. – С. 117–124.

“Наукові здобутки Д. Д. Данилюка узагальнено у його докторській дисертації “Розвиток історичної науки в Закарпатті” (з кінця XVIII – до середини ХХ ст.)”, яку він успішно захистив у грудні 1994 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Ужгородського державного університету.

З його іменем пов’язано виведення із забуття цілої плеяди відомих вчених, діячів нашого національного відродження і їх наукової спадщини на загальноукраїнський рівень. Він упорядник наукової спадщини Ю. І. Венеліна, І. С. Орлян, О. В. Духновича та ін. Він – автор понад 200 наукових праць, в т. ч. 12 окремих видань**. (Виділено мною. – О. М.).

І тут мені пригадалася східна мудрість: “Тільки до того все приходить вчасно, хто вміє чекати”. Я маю на увазі О. Духновича (помер 1865 року). Дочекався ж таки свого: аж на початку ХХІ ст. п. Данилюк “вивів його із забуття”. У зв’язку з цим я небезпідставно шлю свої докори закарпатським московофілам XIX – середини ХХ століть, представникам російської політичної еміграції на Закарпатті (20–40-ві роки ХХ ст.), особливо Ф. Арістову, науковцям зі Словаччини, батьківщини Духновича, особливо М. Ричалці та О. Рудловчак, які, виявляється, пальцем не поворухнули, щоб хоч трохи прилучитися до “виведення” Духновича із забуття. Не вірите? Тоді подивітесь, будь ласка, таке видання: Олександр Духнович (1803–1865): Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1996. Отож, О. Духнович таки дочекався…

То я собі думаю: при таких посадах і ЗВАННЯХ такі “тендітні” (то ще м’яко кажучи) ЗНАННЯ ОСНОВ джерело-знавства та археографії. Підкреслю: з ОСНОВ! А що вже казати про речі більш серйозні!

Хіба це не той випадок, коли: “Populus me sibilat, at mihi glaudo” (“Народ мене освистує, а сам собі плещу”). Насправді ж: “Fantum habeas, tautigae habearis” (“Скільки маєш, стільки коштуєш”).

Читаючи ці рядки, я собі подумав: а-таки правда, у кожного своя доля, своя Вершина, в кого – Еверест, у кого – Олімп, у кого

* Під покровительством музи Кліо. Історичному факультету Ужгородського національного університету – 60 років. – Ужгород, 2005. – С. 126.

— Голгофа, а в кого — Вавилонська вежа, яку він мурував власною руч з неабиякою запопадливістю все життя. Будував з архіміцного будівельного матеріалу — саману, замішаного на піску й полові, та розчину мильної піни. Це також дуже зручний і, найголовніше, — багатофункціональний матеріал. Хочеш — змазуй ним стики між вальками. Це — навічно. Хочеш — пускай різномільорові бульбашки, пестячи їхнім красивим виглядом хворобливу амбітність, вважаючи їх справжніми перлинами наймодернішої історичної науки. Тим більше, що вони неймовірно довговічні... А на вершині вежі — постамент із власних “опусів”, на якому гіантськими літерами — магічне слово “Ego”. Теж — із мильних бульбашок...

Ще додам: автор цих, наскільки скромно-коректних, настільки ж правдивих слів, виділених мною у цитаті, не тільки “виводить із забуття” О. Духновича со товарищи, але й надзвичайно активно виводить на широкий, тернистий і відповідальний шлях історичної Науки цілу плеяду дослідників — своїх аспірантів, яким належить продовжувати традиції, закладені їхнім науковим керівником, до того ж — на загальноукраїнський рівень. Ось Вам яскравий приклад такого “виведення”. Але спочатку ознайомлю вас із двома короткими сюжетами, які, на мою думку, цілком вписуються в ситуацію про “виведення”, про яку я розповідатиму. Перший сюжет — думка відомого українського історика І. Лисяка-Рудницького (1919–1984) з приводу суспільного і наукового значення досліджень з історіографії, а другий — український анекдот. Але не про тещу, а про... свекружу.

Іван Лисяк-Рудницький надавав великого значення дослідженням з історії історичної науки, зазначаючи, що “історіографічні дослідження можуть принести науці подвійну користь. По-перше, вони забезпечують проникливіше розуміння предмета, подаючи різні погляди попередніх дослідників. По-друге, вони роблять внесок в інтелектуальну теорію, оскільки ілюструють еволюцію історичної думки й суспільних ідеологій”*. До цього сюжету я ще повернуся.

* Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. — Київ: Основи, 1994. — Т. I. — С. 71.

А тепер – про свекруху. Звична картина: що б не робила молода невістка, свекруха була незадоволена і завжди казала: “Не так!” Невістці, яка справді прагнула робити все як належить, це набридло, й одного разу вона спітала свекруху: “Мамо, то як же?” Та, не задумуючись, відповіла: “Е, доню, я й сама не знаю як, але НЕ ТАК!”

Я це ось до чого. Вище йшлося про дипломну роботу Капітан Н. М., яку я відмовився рецензувати (прізвище тоді я не назав), і мос ставлення до неї. Там я обіцяв при нагоді докладніше зупинитися на цьому сюжеті, бо там я казав, фактично, лише “НЕ ТАК”, сподіваючись, що читачі мені повірять на слово. Тепер же, щоб не бути подібним до вередливої свекрухи, я скажу не тільки “НЕ ТАК”, але і “ЯК ТРЕБА”. Демонструватиму це лише на двох складових дипломної роботи: *назві теми та структурі роботи*. Не більше! Отож, *тема*:

“ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ”.

Науковий керівник проф. Данилюк Д. Д.

А ось структура цієї роботи (“Зміст”).

1. Вступ (с. 3–12).
2. Розділ I. Іван Франко як дослідник історії і культури Закарпаття (с. 13–37).
3. Розділ II. Володимир Гнатюк як етнограф Закарпаття (с. 38–66).
4. Розділ III. Проблеми історії Закарпаття у спадщині М. С. Грушевського, С. Томашівського, В. Лукича, І. Верхратського та І. Петрушевича (с. 67–105).
 - 5.1. Історія Закарпаття в монографічних дослідженнях М. С. Грушевського (с. 67–91).
 - 5.2. Місце історії Закарпаття в спадщині І. Петрушевича та В. Лукича (с. 91–96).
 - 5.3. Етнографічні та статистичні дослідження І. Верхратського та С. Томашівського (с. 96–101).
6. Висновки (с. 102–109).
7. Список використаних джерел та літератури (с. 110–119).
8. Додатки (с. 120–128).

Спочатку – “НЕ ТАК!”

1. З приводу хронологічних рамок теми. Там вказується: КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК ХХ століття. Якщо ж брати конкретно роки, то під “кінцем XIX століття” Авторка розуміє 1887 рік, коли були написані перші праці Франка і Лукича про Угорську Русь, а під “початком ХХ століття” – 1923 рік, коли з’явилася остання праця В. Гнатюка про цей регіон. То я собі думаю: до кінця XIX ст. залишилося “всього” тринадцять років, а “початок ХХ ст.” – перша четверть вказаного століття. Хіба це дрібниця? Якраз маленька деталь – штрих до “наукового” рівня всієї дипломної роботи. Але це ще не все. Хронологічні рамки праць про Угорську Русь визначені. Нехай і незугарно. *А де ж хронологічні рамки власне історії Угорської Русі, яку досліджували перераховані у “Змісті” науковці?* Це – стародавній період, чи пізнє середньовіччя, чи новий час? Отож-то...

2. Уважно придивімся до структури роботи. Це ж завдання для цілого колективу доцентів-професорів, і не на один рік! Вважаю, що ця примітивно-антинаукова структура з самого початку запрограмувала хибний шлях реалізації оголошеної теми, бо там закладено “науковий” принцип “історіографії” – *переказ змісту праць вказаних авторів, а не їхній історіографічний аналіз!* Як на мене, а я трохи знаю цю проблему, то цілком достатньо було б сформулювати тему так: “Володимир Гнатюк як історик та етнограф Угорської Русі”. І все. Це була б тема не тільки для дипломної роботи, але й для кандидатської дисертації! Про це я вже писав у “Передмові”. Але така цікава й актуальна тема вимагає творчого мислення, триваючої праці та відповідальності!

3. Вкотре (!) кажу: жоден із згаданих у “Змісті” дослідників ніколи не вживав термін “Закарпаття”, а лише – “Угорська Русь”. Чому саме так, я вже пояснював. Правда, М. Драгоманов у своєму “Передньому слові (до “Громади” 1878 р.)” вжив термін “Закарпатська Україна”*. Але він мав на увазі ВСЮ територію Північно-Східної Угорщини, на якій проживали русини, тобто ту ж Угорську Русь. Потім він уживав тільки термін “Угорська Русь”. Щоб не було жодних непорозумінь, зазначу, що у своїх публікаціях

* Див.: Драгоманов М. П. Вибране. – Київ, 1991. – С. 278.

уживаю, як правило, термін “Закарпаття”. Але завжди зазначаю, що мова йде про чотири комітати, тобто територію власне історичного Закарпаття.

4. Щодо розділу третього. *“Проблеми історії Закарпаття у спадщині* (виділено мною – О. М.) М. С. Грушевського, С. Томашівського, В. Лукича...” і т. д. Добре пам’ятаю, що, ознайомившись зі “Змістом” цієї дипломної роботи, яку я мав рецензувати 2006 року, “зірочкою” я помітив слово “СПАДЩИНА” і внизу сторінки написав: “М. Грушевський був заможною людиною”. Іронічно, звичайно. Здавалося би, дрібниця, але й вона свідчить про науковий рівень не тільки Авторки роботи, але і її керівника. Ми ж не пишемо: СПАДЩИНА І. Франка (Т. Шевченка). А пишемо: наукова спадщина Каменяра, поетична спадщина Кобзаря.

Я вже не кажу про те, як “вдало” деталізовано цей розділ – суцільні повторення. А гляньте на п. 5.3. *“Етнографічні та статистичні дослідження І. Верхратського та С. Томашівського”*. Де: у Канаді, Німеччині або в Бразилії?

Підсумок “НЕ ТАК”. Даруйте, але вже вкотре мушу повторити, що *така структура роботи нічого спільногого з дослідженням історіографічного характеру не має*, оскільки вона передбачає механічний переказ змісту праць вказаних істориків: І. Франка, В. Гнатюка, М. Грушевського й т. д. Авторка, застосовуючи цей “оригінальний” метод “дослідження”, в кожному параграфі все починає спочатку, тобто, як кажуть, танцює від печі. Зрозуміла річ, що тут не побачите ні постаті дослідника, ні динаміки вивчення ним проблеми, ні, що найголовніше, власної думки Авторки дипломної роботи (зрештою, це стосується усіх публікацій аспірантки). При читанні цієї одноманітної сіриятини паморочиться в голові. Навіть якщо у вас заліznі нерви.

Ось бачите, скільки роздумів викликали в мене лише тема та структура дипломної роботи, про які я кажу: “НЕ ТАК!” А скільки роздумів викликав у мене “Вступ” до цієї роботи, який я, як уже згадувалося, прочитав на свою біду. Всю дипломну роботу написано в одному ключі – *простий переказ змісту праць істориків без найелементарнішої спроби їх проаналізувати*.

То чим це не “історіографічна” “школа байкарів”? Є глава “школи”, є учні, є оригінальні, я б навіть сказав – ексклюзивні, “методи” і “принципи”. Правда – антинаукові...

Досі було “НЕ ТАК!” А тепер скажу, що потрібно було зробити Авторці не тільки дипломної роботи, але й “публікацій” у “Віснику”, про які я висловився вище. Але в даному випадку мова йтиме винятково про дипломну роботу. Одразу роблю важливє застереження: подаю СВОЮ схему дипломного твору, і це у надзвичайні спрошеному вигляді, щоб будь-хто міг зрозуміти, про що йдеТЬся. Існують трохи інші схеми, про які скажу згодом.

Для прикладу візьму праці лише двох дослідників – І. Франка і М. Грушевського. Отож – моя тема: *“Історія Угорської Русі в працях І. Франка і М. Грушевського”*. Для її висвітлення я пропоную застосувати проблемно-хронологічний принцип. Ось ці проблеми, які, на мій погляд, повинні були би висвітлити названі дослідники:

1. Проблема автохтонності угорських русинів.
2. Князь Ф. Корятович і все, пов’язане з його діяльністю.
3. Запровадження унії 1649 року та її наслідки.
4. Реформи Марії-Терези та Йосифа II, їхні наслідки.
5. Революція 1848–1849 років та Угорська Русь.

І так далі.

На мою думку, це справді важливі, вузлові проблеми з історії Угорської Русі взагалі і Закарпаття зокрема. Ці проблеми, чи найменні частина з них, і досі не розв’язані, враховуючи специфіку регіону минувшини: українська історіографія трактує їх так, угорська – по-іншому, словацька чи румунська – ще по-іншому і т. д. Але це вже клопіт сучасної історіографії...

Та повернімося до нашого “ТАК!” Виходячи з вищевказаної схеми, Авторці треба було, аналізуючи, наприклад, праці І. Франка про Угорську Русь, перш за все з’ясувати (озвучити) ступінь розробки даної проблеми попередниками Франка і дати їм свою оцінку! Далі – з’ясувати причини, які спонукали Франка (чи Грушевського) торкатися цієї проблеми, тобто мотивацію дослідження. Наступне: Авторка повинна була сказати, які праці своїх попередників використав Франко і як він їх оцінив,

що взяв із них. Далі – які документи і матеріали залучив Франко для своєї праці: абсолютно нові, доти невідомі, чи вже введенні кимсь у науковий обіг. Яких висновків дійшов Франко в розробці даної проблеми: чи є ці висновки принципово новими у порівнянні з висновками його попередників, чи вони нічого не дають нового; як ці висновки Каменяра про автохтонність русинів витримали випробування часом і наскільки вони відповідають вимогам сучасної історіографії. І так далі, й тому подібне. В тому ж ключі Авторці належало досліджувати питання про князя Ф. Корятовича тощо. Нагадаю: я досить докладно зупинився на методі історіографічного дослідження, на оцінці внеску історика в розробку якоїсь проблеми, “малюючи” портрет історика, коли писав про статтю Аспірантки, в якій ішлося про “німецькомовну історіографію”*.

Тепер, сподіваюся, ви зрозуміли, чому 2006 року я відмовився “дегустувати” цей “коньянк”.

Таким чином, для того щоб реалізувати саме таку схему дослідження історії Угорської Русі, дипломниці, а потім аспірантці потрібно “лише” дві речі: досконале знання історії регіону, названого згодом Угорською Руссю (хоч би на рівні тих дослідників, про яких вона пиše), і володіння методом історіографічного аналізу джерел. А тепер, шановні читачі, прочитайте ще раз слова І. Лисяка-Рудницького про значимість історіографічних досліджень і порівняйте їх з тими, які публікують аспіранти та їхні наукові керівники.

А ось схема вивчення історії Угорської Русі, запропонована Юрієм Жатковичем у його цікавому дослідженні “Історія історіографії угорських русинів” (1890). Запам'ятайте: це перша праця історіографічного характеру, присвячена минувшині регіону! Перша! Потім з'явилися праці В. Францева (1900), Є. Перфецького (1914), Ю. Яворського (1928), О. Петрова (1930) і т. д. Надаю слово Ю. Жатковичу.

* Див.: Мазурок О. С. Атланти і Каріатиди районного масштабу: (Роздуми про те, Хто і Як досліджує історію та історіографію Закарпаття) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Історія. – Ужгород, 2008. – Випуск 21. – С. 202.

“На нашу думку, історія угро-русів тільки тоді і тільки за такої умови буде написана на належному рівні, коли одержимо переконливі відповіді на такі п'ять питань:

1. Чи с угро-руси автохтонами сучасної Угорщини, чи ні, а якщо ні, то коли і яким чином вони переселилися сюди?

2. Коли і з яких причин Федір Корятович переселився в Угорщину, яку роль він тут відіграв, якими були його сімейні відносини і, нарешті, як довго займав тут провідне місце?

3. В якому політичному становищі перебували тут угро-руси в період феодалізму?

4. Від кого і коли прийняли угро-руси християнство, коли вийшли з римо-католицької віри?

*5. Коли і ким засновано Мукачівське єпископство?”**

Як бачимо, принципової різниці між нашими схемами немає. Але важливе не це, а те, що майже 120 років тому Ю. Жаткович правильно зрозумів своє завдання як автора праці з історіографії й не переказував примітивно зміст публікацій своїх попередників А. Дейча, М. Андрелли, І. Базиловича, М. Лучкай, І. Дулішковича та інших. Він їх аналізував, вказуючи на позитивні риси їхніх праць, а також хиби та причини цих хиб! А знаєте, чому він це так робив? А тому, що добре знат історію угорських русинів, не гірше від своїх попередників і, таким чином, мав власну думку з приводу якоїсь проблеми. Не забувайте також, що Жаткович досконало володів латинською, угорською, німецькою мовами, не кажучи вже про слов'янські. І це притому, що не закінчував історичного факультету університету на початку ХХІ століття. За ним – Ужгородська гімназія (1876) і Ужгородська духовна семінарія (1881). Але Бог дав йому талант дослідника, неймовірну працьовитість і відповідальність за написане. Багато питань, порушеніх Ю. Жатковичем у згаданій праці, не розв'язано й досі.

Звичайно, праця Є. Перфецького “Обзор угрорусской историографии” (1914 рік) написана на значно вищому науковому і теоретичному рівні. Але два такі факти свідчать на користь Жаткови-

* Жаткович Юрій. Праці з історії Угорської Русі. – Ужгород, 2008. – С. 215.

ча. Перший – Є. Перфецький закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету (1912), у стінах якого одержав ґрунтовні фахові знання, зокрема знання з теорії та методології історії. Другий – Є. Перфецький в основу своєї праці поклав дослідження Жатковича (1912 року він гостював у Жатковича у Стройні, і той дав йому багато цінних порад, що стосувалися історіографії історії Угорської Русі). І, насамкінець, працю Ю. Жатковича було опубліковано в авторитетному журналі Угорського історичного товариства “Századok”, який виходить у Будапешті з 1867 року. Дослідження Ю. Жатковича, крім того, використав М. Грушевський у своїй праці “Історія України-Русі” в розділі “Історична література Угорської Русі”*. Хіба це не визнання авторитету автора та наукового рівня його дослідження! Хіба таке безкорисливе служіння науці та свому народу не може викликати у нашадків глибокої поваги до нашого славного земляка й бути взірцем для них? Та чи для всіх?

* Див.: Грушевський Михайло. Історія України-Русі. – К., 1992. – Т. II. – С. 581-582.

ЛІКНЕП ДЛЯ ПАНА ПРОФЕСОРА

У попередньому сюжеті йшлося про аспірантку. А хіба не викликає подиву той факт, що доктор історичних наук, професор не знає, яка різниця між джерелом *історичним* і джерелом *історіографічним*, не знає, яке місце в арсеналі вітчизняної історіографії посідають давньоруські літописи; замість “джерельна база” пише “джерелознавча база”, для нього таємниця: що означає *виявляти, опрацювати, підготувати до публікації та опублікувати* історіографічне джерело, тобто вперше ввести його в науковий обіг.

Та справді неперевершений зразок “ерудиції” в галузі історіографії та джерелознавства продемонстрував нам доктор історичних наук, професор, член Спеціалізованої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій з історії при історичному факультеті УжНУ, палкий любитель цитат і повчань інших.

А трапилося це в березні 2008 року під час захисту кандидатської дисертації. На мое коректне і цілком слухнє зауваження дисерантові про те, що вживтий ним термін “документальні джерела” є неправомірним, тавтологією, оскільки це – синоніми, це все одно, що сказати “солодкий цукор”, “солона сіль”, пан професор, не чекаючи на відповідь дисертанта, в черговий раз “вибухнули” з такою заповзятістю і пафосом, з яким він 1994 року захищав антинаукову тезу іншого дисертанта про те, що вже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на Закарпатті була історична наука. Отож, нічтоже сумніяється, професор видав фразу: “*Всякий документ с джерелом, але не всяке джерело с документом!*” Якби цей пафос – та на щось корисне, справді наукове!

Скажу відверто – я отстерів! Треба ж бути неабиякою “від важкою” людиною, щоб ось так, у такій поважній аудиторії.

так широко і відверто продемонструвати свою, м'яко кажучи, некомпетентність... А ця відважність пана професора пояснюється, як мені здається, дуже просто: він усе життя твердо і неухильно дотримувався думки, що існує лише два погляди: його і – неправильний.

Зізнаюся: мені було просто ніяково не тільки перед кількома-надцятьма докторами історичних наук, професорами – членами Спеціалізованої ради, частина яких приїхала з Києва, Львова, Тернополя, але й перед аспірантами-істориками, які прийшли на захист, колишніми моїми студентами, які добре знають, що таке історичне джерело, щонайменше з другого курсу. Але чи не найбільше мені було ніяково перед істориками, барельєфами яких бачимо в коридорі історичного факультету неподалік від аудиторії, у якій проходив захист дисертації, – від Геродота до Грушевського. В таких випадках прийнято казати, що вони перевертаються в гробах від почутого... Але мені здається, що вони сміються. А “батько історії” Геродот (п’яте століття до нашої ери), автор дев’ятитомної “Історії”, іронічно посміхається. Чому? Та тому, що вже в ті далекі часи, працюючи над своїм фундаментальним твором, насиченим величезним фактичним матеріалом, і не маючи звання доктора історії, професора, він розумів, що все те, що містить у собі якусь інформацію, – джерело! В тому числі й усні перекази. Більше того, він уже тоді, використавши неймовірну кількість найрізноманітніших джерел, започаткував, якщо так можна сказати, елементи їх наукової критики. Навіть студенти-історики знають його крилатий вислів: *“Я передаю все, що кажуть, але вірити всьому не зобов’язаний”*. Отож, під словом *“все”* він розумів джерела інформації.

Цю воїстину крилату фразу моого Візаві про джерело варто б, на мою думку, викарбувати золотими літерами в коридорі мосі альма-матер над барельєфами істориків зі світовими іменами й запросити їх на урочисте відкриття цього напису. Геродот, очевидно, не приїхав би: солідна віддала у часі й просторі. А от Сергій Соловйов та Михайло Грушевський – позитивісти і неабиякі “доки” в галузі джерелознавства та історіографії – приїхали б обов’язково, щоб подивуватися з рівня наших знань у цих галу-

зях науки й переконатися, що їхня праця на ниві історичної науки не була марною!

А тепер – невеличкий лікнеп для мого Візаві. Але спочатку – маленьке застереження: оскільки це не лекція з джерелознавства, а лише лапідарний урок лікнепу, то пообминаю окремі деталі й говоритиму лише про найголовніше. Так-от, слово “документ” походить від латинського *doceo* (доцео) – “вчу”, “повідомляю”. Звідси “доцент” – вчене звання викладача вищого навчального закладу, тобто людини, яка “вчить”. Для нас важливішим є друге значення: “повідомляю”, тобто про щось розповідаю, сповіщаю, свідчу і т. д. У російській мові термін “документ” з’явився у XVIII ст. і перекладався (тлумачився) як “письменное свидетельство”. Таким чином, документові падавалося тоді перш за все правове значення. Поняття документа як письмового джерела, що мало юридичну силу, збереглося й донині.

Проте в нормативних актах дореволюційної Росії XIX – початку ХХ століття з організації управління і діловодства термін “документ” практично не вживався. Замість нього поширеними були терміни: “дело”, “бумага”, “деловая бумага”, “акт”. Отже, якщо у XVIII ст. у визначенні документа підкреслювалося насамперед його правове значення, то у XIX ст. виділяється новий аспект – значення документа в управлінні. Документом вважалася інформація, зафіксована за формою і призначена для здійснення процесу управління. Тоді з’являються різні “Руководства” щодо складання документа.

У радянський час термін “деловая бумага” як синонім документа вживався в деяких законодавчих актах до початку 30-х років ХХ ст. Поступово вживався термін “службовий документ” або просто “документ”. Паралельно із цим існує термін “акт” – для позначення документів, що належать до сфери управління і права.

З плинном часу визначення документа розширюється. З’являється термін “історичні документи”. Так, у “Словаре современного русского литературного языка” (М.-Л., 1954. – Т. 3. – С. 921) сказано, що історичними документами вважаються “летописи, хроники, записки и т. п., свидетельствующие о каком-либо историческом событии, лице, эпохе и т. п.”.

Таким чином, у визначенні документа досить чітко можна виділити три аспекти: *правовий*, *управлінський*, *історичний*. Такі дефініції існують і сьогодні.

Зазначу, що загальноприйнятого визначення терміна “документ” не існує. Але для всіх визначенень домінуючим є один, який подаю студентам, оскільки це визначення лаконічне і відбиває суть справи, а саме: *все, що містить у собі якусь інформацію, є історичним джерелом (документом)*. Пам’ятаєте: від *досяг – вчу, повідомляю*. Після цього подаю дещо ширше визначення: *під історичним джерелом історична наука розуміє пам’ятки, які виникли в конкретних умовах суспільного розвитку, органічно пов’язані зі своїм часом, в яких так чи інакше фіксуються, відображаються реальні явища і факти дійсності*.

Немає загальноприйнятої класифікації історичних джерел. Проте більшість істориків сходяться на тому, що історичні джерела поділяються на *шість основних родів*. Серед них – речові, образотворчі, етнографічні і т. д. Історики мають справу переважно з письмовими джерелами.

Письмові джерела, а саме про них ітиме мова, поділяються на *две великі групи*, які, у свою чергу, поділяються на *підгрупи*, а також на *види та підвиди*.

Перша група письмових джерел – історичні залишки. Друга група – історична традиція, розповідні, наративні. Найвищий ступінь достовірності – це *историчні залишки*, які поділяються на *две підгрупи: публічно-правові* (Автор – держава) і *приватно-правові* (Автор – особа). Приклади публічно-правових джерел (документів): конституції, декларації, договори, укази, розпорядження, постанови, декрети і т. п. Наприклад, для періоду середньовічної історії України XV–XVII століть властиві такі документи: Статути Великого князівства Литовського, Законодавство Речі Посполитої, Законодавство Російської держави, Гетьманські універсалі. Сюди ж належать документи вищих державних установ вказаних держав – привілеї на торги, ярмарки, на магдебурзьке право і т. п. Друга підгрупа історичних залишків – *приватно-правові*: заяви, заповіти (духівниці), доручення, розписки, приватні договори і т. д., договори між державою і особою і т. п.

Історичні залишки – безпосереднє свідчення про історичний факт, подію. Це не розповідь, а вираз певного факту.

До другої групи джерел належать українські літописи, хроніки, хронографи, описи (записи) мандрівок, публіцистичні (полемічні) твори, листи, щоденники, спогади. Сюди належать також виступи дисертантів, опонентів, членів Спеціалізованої ради, які висловлюють свої думки про дисертацію, відгуки на автoreферат і т. д., і т. п. Сюди ж належать і реplіки та виступи пана професора з численними цитатами із класиків тощо. Звідси – специфіка їхнього виявлення та опрацювання.

Та повернімося до наших баранів. Зараз продемонструю класифікацію історичних джерел (документів), що належать до двох указаних мною груп, на прикладі моого опонента. Отож – *перша група*: диплом доктора історичних наук. Він містить у собі відомості про те, хто й коли видав диплом, кому він виданий, номер документа і підписи голови та секретаря ВАКу, печатку. Усе це – на гербовому бланку. Нічого зайвого! Тільки факти. Цей диплом засвідчує, що його власник – науковець вищої кваліфікації в галузі історії. Другий документ – атестат професора. Там – практично ті ж відомості. Атестат професора – вчене звання. Він засвідчує, що його власник не тільки науковець, але й досвідчений педагог, який передав свої знання і досвід молодому поколінню. Отож, повторююсь, диплом і атестат – це безпосереднє свідчення про історичний факт. Це не розповідь, а вираз стану певного факту.

А тепер про *джерело*, яке належить до *другої групи*, тобто до історичної традиції, наративу, розповіді. Так-от, яскравим зразком документа другої групи є слова відважного професора: “*Всякий документ є джерелом, але не всяке джерело є документом!*” З диплома доктора історичних наук і атестата професора ми ніколи не дізналися би про рівень його знань з основ історіографії, джерелознавства, археографії. А ось із його сенсаційної заяви – дізнаємося! *Таким чином, його “крилатого” фраза – архітінне джерело для визначення ступеня компетентності її Автора в цій галузі. Вона – також момент істини!*

Я хотів би знати, як прокоментував би мій Опонент тему магістерської дисертації Василя Ключевського на тему: “*Древнє-*

руssкие жития святых как исторический источник"? А що скажав би він про "Іліаду" та "Одіссею" Гомера, про скандинавські та ірландські саги? А якими джерелами користувався автор "Повісті времених літ"? Недарма О. Пушкін писав: "Сказка ложь, да в ней намек, добрым молодцам урок". Я переконливо раджу відважному професору хоч би познайомитися з унікальним виданням відомого російського дослідника античності О. Ф. Лоссва "Античная мифология с античными комментариями к ней" (М., 2005. – 1039 с.).

Цілком припускаю, і не вбачаю в цьому гріха, що доктор історичних наук, професор, який не займається проблемами історіографії, джерелознавства, археографії, може й не знати, коли в такій-то країні історичні знання перетворилися в науку, адже це справа складна, дискусійна, і однозначної відповіді іноді з цього приводу немас. Може він і не знати, до якого роду, групи чи виду належить саме цей документ (джерело). Але не знати, яка різниця між історичною наукою та історичними знаннями, не знати, що таке історичне джерело, то це вже, даруйте, "трохи" забагато...

Що скажете про доктора математичних наук, професора, який не знає чотирьох арифметичних дій і таблиці множення? Або ж, відповідно, хіміка, який не знає таблиці Менделєєва? Або ж дозволю собі чисто житейський приклад: що б ви подумали про людину, яка не тільки вважає себе неабияким знавцем грибів, але й говорить про це повсюдно, одного разу сказавши: "Шампіньйони – це гриби, а печериці – не гриби!" Це тоді, коли навіть "негрибник" знає, що печериці – не тільки гриби, але й ті ж самі шампіньйони.

Не треба бути енциклопедистом, щоб знати, що документ (джерело) – це основа основ творчої лабораторії історика. Ви бачили математика, який би обходився без цифр, хіміка, який би не працював з реактивами, фізика – з приладами і т. д. Адже науковий рівень історичного дослідження залежить великою мірою від джерельної бази, від уміння дослідника творчо, по-науковому опрацювати ці джерела. Недарма ж у Кисві функціонує Український інститут джерелознавства та археографії ім. М. Грушевського. Недарма ще в давнину історики керувалися золотим правилом: "Quod non est in actis, non est in mundo" ("Чого немас в документах, того немас в природі").

Зверніть увагу на таке: в усіх перерахованих мною випадках, від аспірантів до кандидатів у кандидати історичних наук і аж до докторів історичних наук, професорів, ішлося не про незнання ними конкретного матеріалу, який стосується обраної теми! Йшлося тільки про незнання ними загальновідомих, загальнонеобхідних, обов'язкових речей теоретичного характеру, без яких неможливо вивчати будь-яке конкретне питання історії. Практично всі вони продемонстрували відсутність елементарних знань з теорії та методології історичної науки.

Скажіть: можна випускати на трасу автомобіль з водієм, який не знає правил дорожнього руху, що є обов'язковим для всіх водіїв, незалежно від раси, національності, віросповідання, статі, марки автомобіля і т. д.? Ви сіли би в таке авто, довірили б своє життя такому "спецу"?

ЯКОЮ МАЄ БУТИ НАУКОВА “ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ” І ХТО Ж ЇЇ НАПИШЕ?

Протягом сорока років я досліджував не тільки історію Закарпаття, але й історію інших західноукраїнських земель – Східної Галичини та Північної Буковини, в чому безсумнівна заслуга моого науково-керівника професора І. Г. Шульги, який націлив мене розробляти цю проблему саме в такому варіанті. Отож я студіював історію нашого краю в контексті історії інших західноукраїнських земель. Більше того, оскільки мою кандидатську дисертацію було присвячено вивченням економічних і культурних зв’язків західноукраїнських земель із Наддніпрянщиною та Росією в другій половині XIX ст., то я досліджував історію Закарпаття в контексті історії Східної України (всієї України). У докторській дисертації один параграф було присвячено питанню про роль міст Закарпаття в економічних зв’язках з містами Наддніпрянщини та Росії наприкінці XIX – на початку ХХ століття. Тому я можу порівнювати, маю з чим порівнювати, зіставляти, проводити аналогії і т. д., адже ж наш край не жив ізольовано. Тому-то й доводилося мені працювати в архівах Санкт-Петербурга, Москви, Києва, Львова, Krakova і т. д. Отже, знаю історію Закарпаття на основі документів, а не на основі легенд, хоч якими б вони не були привабливими і “патріотичними”.

Я знаю, розумію, бачу історію Закарпаття зовсім по-іншому, аніж ті, хто писав її на основі газетних публікацій. Більше того, для мене історія Закарпаття – це не тільки історія чотирьох комітатів. Це – історія всієї людності краю, від русинів до угорців, румунів, словаків, німців, свреїв, циганів і т. д. Бо ж історію краю творили не лише русини. Та й “мої” Ю. Жаткович,

В. Гнатюк, М. Драгоманов, російські вчені писали про всю Угорську Русь, у тому числі і про Закарпаття. Таким чином, я трохи краще, ширше, об'ємніше бачу історію Закарпаття, аніж ті дослідники, які обмежувалися лише чотирма комітатами. Я краще знаю епоху, фон, на якому творилася історія краю.

Можливо, в когось сказане мною нижче викличе здивування, якщо не більше, в залежності від того, до якого "табору" він належить, але я абсолютно спокійно, по-науковому ставлюся до "проблеми русинства". Мене цікавлять не емоції, яких, на жаль, аж надто. Мене, як науковця, цікавлять переконливі факти і докази, які базувалися б на документах і були належним чином підкріплені ерудицією та неупередженістю автора, а не демонстрацією мистецтва обливати один одного брудом. Але, шкода, до сьогодні я не читав жодної публікації, в якій би грунтово, спокійно, виважено і аргументовано було сказано – "так" або "ні". Немає предметної фахової дискусії! Тільки емоції! Проте потрібна перевірена віками селянська мудрість – щоб не домінувала якась одна думка (позиція), а мала місце узгодженість усіх позицій.

Маючи певний життєвий і науковий досвід, не вірю суб'єктивним судженням (тверждженням) упереджених "науковців" про належність того або іншого письменника чи громадського діяча до "русинів" або "антирусинів", бо скільки "дослідників" – стільки ж і тверджень. Вірю лише документам, які виникли в ту епоху, про яку йдеться в дослідженнях. В мосму випадку – листам Ю. Жатковича до В. Гнатюка та його працям з історії Угорської Русі, а особливо "Етнографическому очерку угро-русских". До мене ніхто не використовував ці листи й цей "Очерк". А саме тут – ключ до розуміння позиції Юрія Жатковича в питанні про його етнічну належність.

Такі "писателі" страшенно бояться документів, адже ж довелося би спростовувати не мене, дослідника, який посилається на ці джерела, а на автора листів та "Очерка", тобто Ю. Жатковича.

Ще один приклад із цього ряду. Десятки років, починаючи з 1956 року (100-річчя від дня народження Івана Франка), в нашому краї активно культівувалася легенда про "неодноразове перебування" Франка на Закарпатті. Я, починаючи з 1980 року, в бага-

тъох своїх публікаціях в обласній пресі і в “Науковому віснику” Ужгородського національного університету, спираючись виключно на документи, довів безпідставність таких тверджень, додавши, що буду бозмежно вдячний тому, хто спростує мою думку, але – також спираючись тільки на документи. Останнього разу я писав у “Новинах Закарпаття” в серпні 2006 року таке:

“Але чи зменшилася від сказаного мною вище слава Івана Франка, загальновизнаного генія української науки, культури і суспільної думки? Чи, може, втратила від цього актуальність давно розроблювана дослідниками тема про його зв’язки із Закарпаттям? Зовсім ні! Якраз навпаки: широка можливість заполучення нових документів і матеріалів, справжня свобода слова і другу, зростаючий інтерес науковців до постаті Каменяра дозволяють дослідникам по-новому, без натяжок і домислів, без прикрашування або ж замовчування окремих аспектів цієї актуальної теми максимально повно, об’єктивно, аргументовано висловлювати свої міркування.

А чи зат湮арилася від цього історія Закарпаття – казкового краю, чи стала вона від цього біdnішою, нецікавою, сірою історією, яка не заслуговує на увагу вчених? Теж ні! Я глибоко переконаний, що історія цього регіону східнослов’янської землі сама по собі настільки цікава, самобутня, якщо хочете – романтична, але водночас і трагічна, повчальна (та, на превеликий жаль, ще й до сьогодні по-справжньому практично не вивчена), що немає абсолютно ніякої потреби додавати до неї усякі вигадки. Вони не тільки псують, але й, як на мене, ображжають непросту минувшину цього куточка української землі. Я не раз говорив і тут знову повторю: до історії свого народу (зрештою, як і до історії інших народів), так само, як і до історії своєї родини, власної біографії, належить ставитися з глибокою повагою, якою б неоднозначною вона не була. Бо це – справжня, а не вигадана історія. Найменша неправда у висвітленні минулого свого народу – неповага не тільки до цього народу, але й до самого себе.

Щиро радітиму, якщо буде аргументовано доведено помилковість моїх висновків. Від цього тільки виграє вітчизняне франкознавство”.

Та чи хтось спростував мої твердження? Ні! Навіть не було спроб з боку такого роду “дослідників” відреагувати хоч якось на мої публікації. А чому? Та тому, що ці “науковці” не мають у своєму розпорядженні жодних документів на користь цієї “легенди”, створеної людьми, які страждають на синдром меншовартості. Чи я б не хотів знайти документи, які свідчили би про те, що Іван Франко, якщо не кілька разів, як про це пишуть ура-патріоти, то хоча б раз побував на Закарпатті?! Ще й як би хотів! Але ж їх немає! Навпаки, наявні джерела незаперечно доводять: Франко тут ніколи не був!

І знову мукачівський “красзнавець” навіть після моїх публікацій спокійненько продовжує розповідати казочки, заявляючи, що Франко, наприклад, 1897 року був у Скотарському*, хоч я опублікував у “Новинах Закарпаття” спеціальну статтю під назвою “Чи бував Іван Франко у Скотарському?” (“Новини Закарпаття”, 29 серпня 2006 року). Якби це тільки одне таке “відкриття” цього “дописувача” У наступній своїй “статті” не боячись осуду читачів, він сповіщає, що “закарпатськими світочами бойківського краю”, тобто уродженцями Бойківщини, були О. Митрак, І. Сільвай, Є. Фенцик, Ю. Жаткович, Ф. Потушняк, П. Лінтур, М. Троян, Ю. Керекеш, Й. Жупан та інші**. Щоправда, автор цієї “локшини” дійсно народився на Бойківщині – в с. Щербовці на Воловеччині. Тому, очевидно, закортіло побути хоч би трохи “в колі великих”. Навіть таким неправедним шляхом. Нагадую читачам, що район розселення бойків на Закарпатті – це північна частина Міжгірського та Великоберезнянського районів, а також весь Воловецький район. (Див.: *Кирчю Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини. – Київ: Наукова думка, 1978. – С. 6.*). А тепер зазирніть у будь-яку енциклопедію з історії Закарпаття – і ви дізнаєтесь, де насправді народилися перераховані вище цим “дослідником” діячі науки і культури Закарпаття.

* Василь Пагиря. Село під Бескидом. – Мукачево: Карпатська весна, 2007. – С. 50.

** Василь Пагиря. Закарпатські світочі бойківського краю // Трибуна. – 2007. – 6 листопада. – С. 5.

І ви здивуєтесь ще більше, коли довідаєтесь, що всі ці писання людини, яка не має базової історичної освіти і яка, як на мене, нічого, крім своїх “досліджень”, не читає, на всі лади вихваляє дипломований історик Юрій Данилець. Так, говорячи про чергову публікацію Василя Пагирі, він пише: “*Василь Пагиря виконує завдання з відповідальністю перед нащадками*”*. (Виділено мною. – О. М.). Панегірики на адресу мукачівця є і в найновіших публікаціях Данильця**. Звичайно, він робить їх, згадуючи і свою участь у цих “дослідженнях”, чим засвідчує рівень своїх знань з історії Закарпаття та ступінь відповідальності за написане. І ось тут мені пригадується байка Крілова, в якій поет ще 1841 року писав:

*За что же, не боясь греха,
Кукушка хвалит Петуха?
За то, что хвалит он Кукушку.*

Ось ще один зразок, як “пишеться” історія Закарпаття! Така “писанина” не тільки засмічує поліції наших книгарень і, борони боже, бібліотек, але й пам’ять наївних читачів, формуючи їхнє уявлення про історію нашого краю!

Специфіка історії Закарпаття, якщо оминути окремі деталі, полягає в тому, що до 1918 року ця історія була спільною з історією багатьох народів, які населяли Австро-Угорщину. Та й терміна “Закарпаття” не існувало. Була Угорська Русь. Теж умовна назва. Після розпаду Австро-Угорщини етнічна картина в нашему краї докорінно не змінилася. Просто його територія тепер була розділена між Угорщиною, Чехословаччиною, Румунією. Ці держави існують і тепер (Чехія і Словаччина). На Закарпатті тепер проживають представники націй цих держав. І хоча тут створено максимально сприятливі умови для вільного розвитку національних меншин, все ж вони тяжіють до свого етнічного центру, адже в сусідніх державах живуть їхні родичі, які в силу певних політичних та історичних обставин покинули Закарпаття. Не забуваймо, що на

* Юрій Данилець. Про нові книги Василя Пагирі та Івана Мільчевича // Трибуна. – 2007. – 24 листопада.

** Юрій Данилець. Сторінки золотого фонду Карпатського краю // Трибуна. – 2008. – 6 липня. – С. 12 та ін.

Закарпатті мешкало багато євреїв, які тепер мають свою державу, мешкали німці (шваби). Уся ця полієтнічна маса до 1918 року співіснувала досить мирно. Це був єдиний природний організм, який формувався віками. І під впливом багатьох факторів. Тут формувався територіальний патріотизм незалежно від національної і конфесійної належності, політичних уподобань.

І ось тепер спробуйте, враховуючи ці та інші моменти, одним махом написати правдиву і аукову історію Закарпаття хоч би до 1918 року! Належить дуже обережно, тактовно, коректно, мудро, виважено, неупереджено говорити про минуле всіх цих народів! Лише на основі документів! Адже в названих мною державах ревно стежитимуть за тим, як цю історію будуть писати науковці Ужгородського національного університету!

Як на мене, то, знову дещо спростивши проблему, можу за-значити, що до 1918 року, а можливо, почасти й до 1944 року у співжитті цих народів за великим рахунком не спостерігалося якихось значних міжетнічних конфліктів. Навіть до 1991 року! Аж поки місцеві "політики" не вstromили в цю делікатну справу свої фіолетові носи (від перепою, непомірної зажерливості до грошей і сумнівної слави) і своїми безвідповідальними довгими язиками не зав'язали на Закарпатті оцей складний вузол міжнаціональних відносин. Повторю: до тих пір люди різних національностей і конфесій жили собі по-людськи. Не без проблем, звичайно. Але ж навіть в одній сім'ї не завжди все гаразд. А ось ця "геніальна" мстушня й породила проблему.

Ні для кого не секрет, що найскладніше, найделікатніше питання – питання стосунків русинів і угорців упродовж їхньої тривалої спільнотої історії на теренах сучасного Закарпаття. Це питання, якщо не проблема, й сьогодні перебуває під уважним поглядом наших сусідів – учених Угорщини. Адже кожна зі сторін боляче реагує на ті чи інші оцінки історичного минулого нашого краю у висловлюваннях сучасних дослідників і України, і Угорщини, зокрема тих, хто досліджує історію Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Я не беру до уваги думки та позиції галасунів від науки, яких достатньо з обох сторін. Відомо, що істина народжується в діалозі. Але це можливо лише тоді, коли сторони щиро прагнуть цього. Правда, не слід забувати і слова Гете: "*Іспус думка, що між двома поглядами лежить істина. Нічого подібного! Там лежить проблема!*"

Адже камінь спотикання – в питанні: хто прийшов на Закарпаття першим. Як на мене, то це – різновид “норманської теорії” в мініатюрі, або ж у регіональному звучанні. Адже ж відомо: “Prior tempore potior jure” (хто перший у часі, той перший у законі). В даному разі кожна зі сторін широко переконана, що існує тільки дві думки про це питання, і одна з них – та, що належить протилежній стороні, – неправильна. Вважаю, що для загального блага обох сторін не слід ставати в горду позу переможця, господаря, натомість варто пам’ятати мудру і вічну істину: краще маленький мир, ніж велика війна. І тут має спрацювати проста житейська мудрість: розумний виграє будь-яку війну, а мудрий її ніколи не почне! Тож будьмо мудрими!

Я порівнюю Закарпаття з Одесою і називаю його “Одесою в Карпатах”. Чому? Та через його географічне положення: воно лежало на перехресті шляхів. Тут та ж сама політнічна структура населення, та ж його рухливість. Скільки різних традицій, культур, звичаїв, мов, говірок, талановитих людей, взасмовливів і взасмозбагачень! Це ж просто унікальний регіон на карті України! Та замість того, щоб зберегти все те, що набувалося віками представниками різних національностей і конфесій, усе це штучно руйнується. Ну що ви хочете: один дипломований “журналіст”, аналізуючи результати перепису населення Закарпаття 2001 року і вказуючи на те, що питома вага українців серед усього населення краю помітно зросла в порівнянні з попереднім переписом населення, радісно сповіщає читацькому світові таку фразу: “Результати перепису завжди були безцінним джерелом для аналітиків, особливо, коли йдеться про такі історично складні регіони, як Закарпаття. Але, схоже, що цей край позбувається важкої спадщини минулих століть, і його характер стає дедалі яснішим і прогнозованішим”. (Газета “Старий Замок”, 6 лютого 2003 року. – С. 14.).

Вдумаймося в цю безглазду, немудру, безвідповіальну і дуже образливу для неукраїнців фразу! І після цього ми хочемо, щоб нас поважали, нам довіряли, з нами рахувалися, нас не боялися. У цивілізованому світі, якщо ти законослухняна, ділова людина, – живи собі на здоров’я, трудись на благо країни, в якій ти живеш, і своєї сім’ї. До того ж відповідальна, інтелігентна, вихова-

на людина ніколи не видасть такої “сенсації”. Юрости, очевидно, по-іншому кваліфікували б цей галасливий пасаж.

Цей же авторитетний “спеціаліст” з демографічних процесів на Закарпатті в іншій публікації спокійненько перейменував дочку І. Франка Ганну, яка в 1919–1939 рр. жила в с. Довге на Іршавщині, в Марії*. Оце знання історії краю, оце відповіальність! Зазначу, що це далеко не всі “перлини” в його публікаціях. Хіба це не зразок того, як “пишеться” історія Закарпаття?

Проблему міжнаціональних відносин, а отже, й історію різних народів, які проживали і проживають на Закарпатті, належить висвітлювати без гніву, войовничого “фобства”, національної винятковості, але й без принизливого для людської гідності рабського сервілізму.

Для мене класичним взірцем мудрого і виваженого описання міжнаціональних відносин на Закарпатті слугує праця Юрія Жатковича “Етнографический очерк угро-русских” – 26-й параграф. Сподіваюся, що освічені та незаангажовані читачі правильно зрозуміють і автора цих рядків, і Юрія Жатковича. Цитую.

“Русин, як знаєме, из мадьярами, из товтинами, из волохами и из поляками живе у сусідстві и так из сими народами сгодиться май бульше. Из сих народув русин май читавыми держать мадьярув, за сими себе, а за собов волохів и товтинув, а май ледякими держать полякув так, ож кедъ дакого похвалити гоче. ото каже: “такий, ги мадьяр”, а кедъ дакого усміяти или потупити гоче, ото му каже: “Ты товтине, ты поляку”.

Окремішнее и дуже забавног е ото оношеніе, у якум русин из жидами живе. Знаемое е діло, ож ота часть Угорицины, у котрув русине живуть, е истинное гніздо угорских жидув и ож на Угорской Руси суть не лиши вароши, но и прости села, у котрух бульше жидув живе, як християн. И так як жиди не под зад рук, но из гандлю живуть, то есть корчмы, бовти (лавки) держать и гроши датуть на пожет, за ото непрестанное діло мауть из народом.

Русин жида из цілои души ненавидить и мерзиться ним, и за ото не гоче віровати, ож и жида так сотворив Бог, як його и ож и жид таку безсмертну душу мас, як овун.

* Газета “Ужгород”, 2002 рік, 3 серпня. – С. 12.

Но як глубоко презирать и ненавидить русин жида, совсем не годен жити без жида, и у каждого ділі до жида іде не лиши за грушами, но и за порадов, так як русин ніякий важний поступок не чинить без поради жида.

Далі Ю. Жаткович розповідає про те, як євреї, даючи позичку русину, наживаються на цьому, тобто займаються лихварством. І пише: “Правда, ож закон против лихвы запретив сяки гешефти, лишь ото жаль, ож русин не може сим законам пользоватися и то по той простой причине, ож кромѣ жида никто му не поможет, кедъ у нужде е, и кобы дав право жида за великий поясет, може ож жид бы утратив право, но русин бы бульш не дустав и крейцарь ни ут одного жида и видимо бы треба му из голода или студени погинуты”*.

У цій фразі не знайдете ні почуття зневаги, зверхності або спроби когось образити, принизити. Там – саме життя! Це – своєрідна формула, яку належить розшифрувати, наповнивши цей сюжет історичними фактами, подіями і т. д. Тут не обмежишся “архівом”. То, спитаю, хто із сучасних дослідників історії Закарпаття розшифрує цю формулу, опише життя всіх закарпатців, а не лише закарпатських русинів, у такому ключі?

На завершення своїх роздумів і міркувань з приводу написання наукової історії Закарпаття скажу таке. На мою думку, власне українські історики повинні показати взірець справді науково-го підходу до висвітлення історії Закарпаття з найдавніших часів до наших днів, показати, в якому ключі належить розробляти цю важливу, актуальну, але непросту проблему.

Уважаю, що для реалізації цього завдання необхідні такі основні умови.

1. Досконале знання латинської, угорської та німецької мов тими, хто працюватиме над “історією”. Хоч би цих мов! Якщо хтось із “дослідників” володіє півтора десятком латинських слів, то це, м’яко кажучи, “трохи” замало.

2. Досконале володіння методом історичного дослідження на рівні сучасної історичної науки, не забуваючи, що надворі – ХХІ століття.

* Жаткович Юрій. Этнографический очерк устро-русских. – Ужгород, 2007. – С. 134–137.

3. Наявність тривалого практичного досвіду роботи з документами, зокрема з архівними. Досконале володіння методом наукової критики джерел.

4. Досконале знання епохи, яка досліджується. Але не на основі різних легенд та відвертих фальсифікацій, яких у нас аж забагато, а на основі опрацювання максимальної кількості найрізноманітніших джерел. До прикладу: І. Базилович лише для написання своєї праці, присвяченій практично одній проблемі, використав понад 120 документів!

5. Дуже помиляється той, хто вважає, що справжню, *наукову*, історію Закарпаття в *пайшишому* розумінні цього слова, а не лише *історію русинів Закарпаття*, можна написати на базі документів ДАЗО, хоч і тут, без усякого сумніву, зберігається багато цінних матеріалів з історії нашого краю. Наприклад, лише у фонді 151 – “Правління Мукачівської греко-католицької єпархії. (м. Ужгород)” – відклалося 58466 справ (одиниць збереження), зафікованих у 26 описах! Але це – крапля в морі!

6. Перестати думати, що історію Закарпаття можуть написати лише закарпатці. Це – хибна думка! Історія історичної науки знає безліч позитивних прикладів, коли історію якоїсь території або ж навіть держави писали “варяги”. Річ не в “прописці”, а в таланті та науковому рівні дослідника, його відповідальності.

7. Перебороти в собі стереотип мислення маргінала, усталеного та далекого від істини і науки уявлення про історичне минуле Закарпаття.

Я охоче зізнаюся в помилковості своїх тверджень, якщо буде переконливо доведено, що на сьогодні хоч би частково (вже не кажу – повністю!) реалізовано завдання, поставлені відомим російським ученим Петровим перед істориками історії Угорської Русі і які, в чому я глибоко переконаний, не втратили своєї актуальності й донині. Так-ось, ще в далекому тепер уже 1930 році Олексій Петров, прекрасний знавець історії Угорської Русі, вважав, що для наукового висвітлення історії Угорської Русі належить на самперед скласти реєсти, тобто докладні й систематизовані описи документів, які вичерпували б усе суттєве тих документів, що стосується як всієї Угорщини, так і окремих її комітатів, єпархій,

міст, дворянських родів тощо, тобто тих, які практично вже опубліковані в їхніх наукових монографіях; реєсти про поселення, які завжди були й залишилися руськими, або ж згодом стали руськими, або такі, які колись були руськими, але потім втратили свою народність. З цих реєстрів належить вибрати точні вказівки на час заснування окремих церков або хоч би час перших згадок про них, а також про їхні парафії. І ці вказівки належать доповнити даними, які збереглися в метриках, протоколах та в інших документах церков, а також у місцевих переказах.

Потрібно опрацювати описи Угорщини як місцевими жителями, так і іноземними мандрівниками, і вибрати буквально все, що стосується карпаторуської території. Крім етнографічних даних, даних соціально-економічного характеру, слід зробити спробу, застосовуючи регресивний метод, реконструювати зовнішній вигляд країни в різні епохи, вияснити межі полонин, залісненої і культивованої площі, стан гірських перевалів, проходів, доріг, бродів, глибину рік, ширину їх розливів, площи під болотами і т. д., одним словом, дати історичну географію Карпатської Русі. Інтерес становить питання про те, де і в які часи проходила межа засік.

Українською необхідно зібрати всі написані кирилицею дрібні пам'ятки від найдавніших часів до початку відродження Карпатської Русі, як ті, що вже опубліковані Петрушевичем, Кралицьким, Панькевичем та іншими дослідниками в карпаторуських, галицьких та інших виданнях, так і ті, які суть у приватних руках або лежать в архівах. На думку Петрова, велику користь у цьому плані можуть принести місцеві шанувальники науки, якщо вони візьмуться за систематичний збір цих дрібних пам'яток, які легко можуть бути втраченими, а саме: церковних метрик, протоколів церков, історій парафій, церковних візитатій, записів на церковних книгах і т. п., а також протоколів сільських общин, спогадів місцевих діячів, рукописних історій окремих поселень або округів. Особливу увагу належить звернути на старі “князівсько-шолтиські” грамоти, грамомати дрібних дворян-лібертинів, які суть у багатьох селянських сім'ях.

Однак цього недостатньо. Потрібно звернути особливу увагу на історію соціально-економічних відносин, оскільки в цій галузі, в галузі власне справжньої історії карпаторуського народу.

тобто селянства і сільського духовенства, до цих пір практично нічого не зроблено, хоч з цієї проблеми наявна величезна кількість документів – урбаріальні документи Марії-Терези і різного роду переписи податкового населення Угорщини. Щоправда, ці документи починаються лише з середини XVI ст., але їх вивчення дасть тверду основу для правильного розуміння і висвітлення скіпих відомостей більш ранньої епохи. Зате з середини XVI ст. і аж до кінця XVIII ст. кількість цих документів швидко зростає, і в дослідників немає підстав скаржитися на їхню відсутність.

Далі вчений перерахував різні розряди цих архіважливих історичних документів. Передовсім велику наукову цінність для дослідників історії Угорської Русі становлять документи, зв'язані з урбаріальною реформою Марії-Терези. Це, зокрема, звідні таблиці як із кожного комітату, так і з округів та великих доміній; відомості про платежі й повинності селян до урбаріальної реформи, таблиці, які містять у собі звідні дані переписів, що проводилися урядовими агентами під час підготовки проведення реформи, а також відповіді самих селян про їхні податки та повинності. Крім того, в таблицях з відомості про якість ґрунтів, кліматичні умови, про заробітки та побічні заняття селян і т. п.

Іншу важливу групу джерел становлять відповіді селян, нерідко написані народною мовою. Вони знайомлять дослідника з податками і повинностями селян, які базуються часто на звичаї, причому іноді дуже давньому. Цю категорію документів належить використати цілком і повністю. На них потрібно опиратися і від них відштовхуватися при вивченні переписів попереднього часу. Дослідникам належить обов'язково повністю опрацювати загальнодержавні переписи 1715 і 1720 років, оскільки в них, крім таблиць, які дають відомості про розміри наділів, платежів і повинностей різних категорій селян, знайдемо дані з історії поселень – їх заснувань та зникнень і т. д.

Заслуговують на пильну увагу науковців переписи комітатів, які проводилися адміністрацією самих комітатів з метою розподілу королівського податку – ровасу, прийнятого сеймом. Поряд з дворянами в ці переписи не заносилися й численні нижчі прошарки

дрібного дворянства, недворяни, які жили на дворянських землях, а також бідніша, неімуща частина податкового населення.

Нарешті, важливу групу джерел становлять описи на урбарії окремих доміній або їх частин, оскільки в них містяться ті елементи, які не охоплювалися загальнодержавними переписами: домініальне управління турбувалося про те, щоб від нього не було приховано будь-якого прибутку грошима, натурою або ж роботою кожного, хто жив на поміщицькій землі. До того ж, у цих переписах, які проводилися особами, близькими до народу, можна знайти багато різноманітних зауважень, характерних для становища цього народу.

Завершуючи перелік важливих проблем, які належить вирішити дослідникам, і перелік основних груп джерел, які дозволяють зробити це, Олексій Петров зазначає, що "...*обработка такого обильного материала представляет, несомненно, большие трудности. Кроме знакомства с общими сочинениями по истории социальной, экономической и хозяйственной, необходима осведомленность с историей податного населения в Угрин вообще, с системой податей, а также с обычными в Угрин в разную пору и в разных местах мерами, монетными единицами. О последних важно знать не только их отношение к нынешней валюте, но их покупную силу, их отношение к стоимости продуктов.*

В конце-концов, видно, что "жатва много". Должно надеяться, что найдутся и "делатели"?"¹⁶.

Отже, як бачимо, роботи – непочатий край!

Найвагомішим, найпереконливішим аргументом помилковості моєї думки буде поява справді наукової історії Закарпаття, яка відповідатиме усім вимогам історичної науки ХХІ століття.

Я з великою радістю і гордістю за автора (авторів) зустріну її появу і широко визнаю свою помилку. А поки що... Отож – щасті Боже!

Література

1. Перфецкий Е. Ю. Обзор угрорусской историографии. – Петроград, 1914. – С. 8.
2. Петров А. Л. Древнейшие грамоты по истории карпато-русской церкви и иерархии. – 1391–1498. – Прага, 1930. – С. 93.
3. Перфецкий Е. Ю. Обзор угрорусской историографии. – С. 11.
4. Там само. – С. 4.
5. Грушевський Михайло. Історія України-Руси. – К., 1992. – Т. 2. – С. 581.
6. Дорошенко Дмитро. Огляд української історіографії. – К., 1996. – С. 104.
7. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – К., 1970. – Т. 2. – С. 348.
8. Там само. – С. 346.
9. Перфецкий Е. Ю. Обзор угрорусской историографии. – С. 34.
10. Яворский Ю. А. Из истории научного исследования Закарпатской Руси. – Прага, 1928. – С. 4.
11. Олег Мазурок. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001. – С. 171.
12. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – Т. 2. – С. 278–279.
13. Перфецкий Е. Ю. Обзор угрорусской историографии. – С. 21.
14. Поп Иван. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород, 2006. – С. 216; Магочій Павло-Роберт. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1994. – С. 21.
15. Олашин М. В. Проблеми автохтонності населення Закарпаття, його етнічної та державної приналежності (IX–XIII ст.) у працях українських та російських істориків // Наук. зап. молодих учених Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1994. – Т. 2. – С. 11.
16. Петров А. Л. Задачи угрорусской историографии. – Прага, 1930. – С. XVIII.

ДОДАТОК

ФАЛЬШИВІ ПЕРЛИНИ*

У зв'язку з великими земляними роботами, які здійснювалися в 70-80-х роках і були пов'язані з будівництвом меліоративних систем, нафто- і газопроводів, шосейних доріг та інших новобудов, на Закарпатті склалися сприятливі умови для проведення широкомасштабних археологічних досліджень. Згідно із Законом про охорону і використання пам'яток історії та культури, фінансування дослідницьких робіт проводилося за рахунок тих організацій, які вели будівництво.

В основному три експедиції систематично здійснювали розкопки на нововідкритих пам'ятках, а саме: Закарпатська палеолітична експедиція Музею природи АН УРСР, експедиція Ужгородського державного університету та експедиція Ужгородської групи Інституту археології АН УРСР. Ними відкрито і частково досліджено понад двісті стоянок, поселень, городищ, могильників різних епох і культур, починаючи від давнього кам'яного віку і закінчуючи середньовіччям. Зовсім нові, до цього часу невідомі пам'ятки поповнили археологічну карту Закарпаття.

Протягом 70-80-х років здобуті археологічні матеріали в краї поступово публікувались у вітчизняній та зарубіжній археологічній літературі. У світ вийшли не тільки повідомлення, статті, але й монографії з тієї чи іншої проблеми стародавньої історії Закарпаття. Необхідність книги для широкого загалу, яка б проаналізувала і підсумувала результати польових досліджень в краї й на їхній основі відтворила стародавню історію регіону, безперечно, назрівала. І така книга на полицях книгарень області з'явилася

* Газета "Карпатський край". – 1992. – №№ 3, 6, 8, 15, 16.

під назвою “Древняя история Верхнего Потисья” (Львов, изда-
тельство “Сvit”, 1991). Авторами її є І. М. Гранчак, Е. А. Балагу-
рі, доктори історичних наук, професори, В. Г. Котигорошко, кандидат
історичних наук, П. Гаршфалві, професор Ніредьгазько-
го педінституту, П. Немет, доцент Ніредьгазького педінституту,
К. Куруц, старший науковий співробітник Саболч-Сатмарського
музею ім. А. Йоші.

Книга охоплює давню історію не тільки Закарпаття, але й су-
сідніх територій Румунії, Угорщини, Словаччини, які входять в
географічне поняття Верхнього Потисся.

Заслуговує на похвалу вдале зовнішнє оформлення книги ар-
хеологічними знахідками з терену краю, виконане художником
Е. Дацюк. Цього, однак, не можна сказати про її зміст, мову, досто-
вірність наукового апарату, об'єктивної оцінки зробленого інши-
ми дослідниками, правдивість даних на картах і таблицях тощо.

У зв'язку з тим, що автори пропонують монографію для ар-
хеологів, істориків, краєзнавців, викладачів і студентів історич-
них факультетів, ми не маємо права обійти увагою всі “перли-
ни”, якими “збагатили” читача автори рецензованої книги. Нам
пощастило, що в книзі вказані автори вступу, окремих розділів та
висновків, це дас змогу адресувати наші зауваження конкретно-
му авторові.

Шанований нами І. М. Гранчак у вступі заявив, що “до сих
пор нет целостного исследования истории и культуры населения
Верхнего Потисья, которое восполнило бы недостающие зве-
нья в воссоздании истории народов Восточной и Центральной
Европы”. Забігаючи вперед, дозволимо собі зауважити профе-
сорові, що і після виходу монографії “Древняя история Верхне-
го Потисья” історичні науці не надто пощастило, бо її запро-
поновано більше “сирого” археологічного матеріалу, ніж обіцяні
читачу палеоекономіка, етнокультурні та етносоціальні процеси,
взаємозв'язки і взаємопливи носіїв культур Карпатського арса-
лу і суміжних територій.

Авторами I розділу, як указано в змісті книги, є І. М. Гран-
чак та П. Гаршфалві. Розглядається фізико-географічна характе-
ристика регіону та подається нарис історії археологічних дослі-
дів.

джену. Як на нас, автори взяли на себе непосильну ношу – проаналізувати доробок кількох поколінь вітчизняних і зарубіжних археологів. Про це свідчить зміст розділу. На перший погляд, поверхневий аналіз звучить досить мелодійно, але глянеш глибше – розладнаний музичний інструмент. Тут є і перекручення прізвищ, наприклад, замість Ференц Пулські – Я. Пулковські (стор. 6), цей же автор в посиланні – Л. Пулські (стор. 21); Йосип Хампел, а не Я. Хампел; приписуються роботи дослідникам, які їх ніколи не писали, наприклад, Й. Хампелу – робота П. Рейнеке (посилання 73). Перераховується низка авторів, які не мали ніякого відношення до вивчення стародавньої історії Верхнього Потисся, а разом з тим замовчуються такі (Я. Міхай), які безпосередньо вивчали старожитності східної частини Закарпаття.

Розглядаючи стан дослідження археологічних пам'яток Верхнього Потисся в 20–40-х роках, автори чомусь посилаються на роботи А. Можоліч, що вийшли в 1957, 1967, 1973 рр. (посилання 97–99). Згадується автор П. Патаї, а посилання робиться на зовсім інших дослідників (посилання 120 – Ф. Томпа, 121 – Я. Віздал). Під цифрою 112 називається робота М. Рошки, яка не має ніякого відношення до Верхнього Потисся, а стосується Центральної Трансильванії. Нічим іншим, як поверхневою обізнаністю, можемо пояснити висновок, зроблений авторами на стор. 7, де перераховується ряд дослідників (Я. Бем, Я. Ейснер, В. Будінські-Крічка, Ф. Томпа, А. Можоліч, П. Патаї, М. Рошка, І. Нестор, Д. Попеску), що “в их работах по-новому, хотя и не всегда с достаточным научным обоснованием”, освіщені всі періоди древней части (?) Верхнего Потисья”. Звертаємо увагу читача, мова йде про вчених-археологів з європейським іменем! Цікаво, що скажуть про таку аматорську оцінку своїх робіт ті дослідники, які нині ще живуть?

На стор. 8 автори продовжують дивувати читача. Вони пишуть, що Я. Бем створив нарис давньої історії Верхнього Потисся, а посилаються на Й. Янковича (посилання 76, 77). Не погоджуємося із оцінкою І. Гранчака та П. Гаршфалві щодо книги:

* Тут і далі виділено авторами статті.

Й. Янковича “Подкарпатська Русь в предісторії” (в посиланні фігурує стаття Й. Янковича), за якою автор ніби не створив культурно-хронологічну класифікацію пам’яток Закарпаття. Якраз навпаки! Й. Янкович перший розробив таку культурно-хронологічну класифікацію. Складається враження, що автори мало знайомі зі змістом цієї книги.

Авторами II розділу є Е. А. Балагурі і К. Куруц. Вчені розпочинають розділ романтичним вступом, з якого читач дізнається, що “современные отроги Карпат в период существования питекантропа и синантропа омывались волнами моря, а в лесах росли пальмы и диаксонии”. Це щось нове в науці! Дотепер ми знали, що названі види дерев росли тут принаймні 10 мільйонів років тому, задовго до початку льодовикової епохи, тобто до появи у Верхньому Потиссі пітекантропів і синантропів (стор. 23). Вчитусмось далі: “В период палеолита в Европе произошли резкие климатические сдвиги. Значительную часть ее охватил ледник, четыре раза наступавший назад на север” (стор. 24). Але й це ще не все. На цій же сторінці читасмо: “С наступлением ледниковой эпохи климат Верхнего Потисся резко изменился, но ледник до Карпат не дошел даже в период самого мощного, Рисского, оледенения. Однако высокогорные массивы Карпат были покрыты ледником, что сказалось на природных условиях Тисо-Дунайского бассейна”. Так питаетесь, де правда? Чи дійшов льодовик до Карпат, чи ні? (стор. 24).

Неправдоподібним є також твердження авторів, що “Королевская стоянка свидетельствует об использовании для жилья скальных навесов, защищавших от холодных ветров. Вся жилая площадь была покрыта каменной вертикальной оградой” (стор. 27). Виникає запитання, а де ж вони жили? Дослідники-першовідкривачі й не здогадуються про своє “оригінальне” відкриття. Помилковим є твердження, що людина мустєрської доби на Закарпатті жила в печерах “Молочном Камне, в Великой Угле” (читай Великій Угольці). Звісно, мова йде про одну печеру Молочний Камінь, що знаходиться у Великій Угольці Тячівського району, датовану пізнім палеолітом. Не відповідають дійсності факти, що їх наводять автори, говорячи про знахідки в Берегові і

Великій Угольці (Молочний Камінь): багато кісток печерних ведмедів, зубрів, оленів, диких коней (стор. 30). Насправді тільки у Великій Угольці знайдено кістки печерного ведмедя.

Нічим іншим, ніж безвідповіданістю, слід пояснити маневру, коли при розгляді питання про існування примітивних майстерень з обробки каменю (Королеве, Тибава, Цейков) Е. А. Балагурі посилається чомусь не на першовідкривачів, а на свою загальну статтю “Исследования археологических памятников Закарпатья за годы Советской власти”, в якій, до речі, про це нічого не сказано. На цій же сторінці ще одна “перлина”: “По принятой в науке датировке эти геологические периоды относятся к 40–12 тыс. лет до н. э. Они состоят из археологических культур ориньяк, солюtre и мадлен”. Чи можуть геологічні періоди складатися з археологічних культур, таке запитання адресуємо авторам розділу…

Мезолітичні пам'ятки Верхнього Потисся, як вказують автори, ще слабо вивчені. Весь археологічний матеріал, що характеризує мезоліт, подається за результатами досліджень Л. Г. Мацкевого (відділ археології ІЧН АН УРСР), проведених у 70–80 рр. на Закарпатті. Автори зараховують мезолітичні пам'ятки Верхнього Потисся до “свілоської” (читай свідерської) культури. До речі, як нам відомо, основний дослідник мезоліту Закарпаття не зв'язує їх з цією культурою.

Характеризуючи мезоліт, автори не обійшлись без прикрай недоречностей. На стор. 30 мезоліт Верхнього Потисся ними датується XII–VI тисячоліттями до н. е., а на стор. 32, на якій підбиваються підсумки мезоліту, вже X–V тисячоліттями до н. е.

Багато уваги автори приділили неоліту. Тут подається загальна характеристика доби, розглядається історія дослідження, аналізується матеріальна і духовна культура, робиться спроба розв'язати проблему походження та датування неолітичних культур. Але, як видно, ця робота для них виявилася непідйомною. Поверхневе володіння археологічним матеріалом та етнокультурною ситуацією в регіоні стало причиною появи на папері непослідовності думок, плутанини в характеристиці неолітичних культур, їхнього походження, датування та подальшої історичної долі.

Щоб не бути голослівними, наведемо кілька прикладів. Згідно з твердженням Е. Балагурі і К. Куруц, місцеве неолітичне населення виникло то з невідомих генетичних коренів, то під впливом культурних імпульсів з Балкано-Егейського ареалу, то в результаті переростання мезолітичного в неолітичне населення з відтворюючими формами господарства (стор. 33). На стор. 34 неоліт датується 5000–1900 рр. до н. е., а коли мова йде про енеоліт, то наведене датування (IV–II тисячоліття до н. е.) перекриває попереднє (стор. 51). Нагадаємо авторам, що на основі нових даних неоліт Верхнього Потисся датується в рамках 5100–3700/3600 рр. до н. е., а енеоліт – 3600–2000/1900 рр. до н. е.

Характеризуючи пам'ятки раннього неоліту, автори в одному випадку відносять поселення Зайто і Шонкал до культури Кріш (стор. 37), в іншому – до групи Самош (стор. 45). При описі Старчево-Крішської кераміки автори посилаються на рис. 4, на якім, до речі, зображені зразки кераміки Полгарської культури. Подібна справа з пластикою. Антропоморфна пластика, знайдена на поселенні Кішмезе біля с. Рівне, приписується поселенню на Малій Горі біля с. Заставне.

Згідно з правилами наукової етики, на використані чужі таблиці та малюнки робляться посилання. Чомусь про це автори забули! Йдеться про таблиці і текстовий матеріал, запозичений у М. Ф. Потушняка.

За сучасними даними впродовж середнього неоліту в Потисі існували дві культури: культура алфелдської лінійної кераміки та культура мальованої кераміки. Змішування цих двох синхронічних культур, які, до речі, існували на двох різних територіях, приводить авторів до концептуальних помилок. У культурі алфелдської лінійної кераміки виділяються три етапи розвитку: ранній (Барца), середній (Тисодоб-Капушани), пізній (Б'юк). Культура мальованої кераміки, виділена М. Ф. Потушняком, теж пройшла три етапи розвитку: ранній (Рівне, Кончани, Шонкал), середній (Рашковці) та пізній (Дякове). Обидві культури датуються 4500–4000 рр. до н. е.

Згідно з відносною хронологічною періодизацією пам'ятки Тиської культури є раннім етапом Полгарської культури, а

пам'ятки Тисополгарської і Бодрогкерестурської груп представляють її фінальний етап.

Нечітко і неповно охарактеризована Полгарська культура, виділена С. Шішкою. Культура Полгар об'єднує кілька колишніх груп і культур доби пізнього неоліту та енеоліту. За сучасними даними вона представлена трьома періодами: перший період включає групи пізнього неоліту (Дрисине, Заставне, Берегове), другий – ранньоенеолітичний (Чічаровце, Чесхолом-Оборін), і третій, що включає середньо- і пізньоенеолітичні групи Тисополгар, Бодрогкерестур, Лажняни. Полгарська культура датується в рамках 4000–2700/2600 рр. до н. е.

Розділ III присвячено мідному віку, автором його є Е. А. Балагурі. Дослідження побудоване на застарілих матеріалах і концепціях. Автор дотримується думки, що мідний вік у Верхньому Потисці поділяється на два культурно-хронологічні періоди: перший представлений пам'ятками культури Тисополгар, другий – Бодрогкерестур (стор. 51–52). Через дві сторінки, забувши про те, що було сказано вище, автор на стор. 55–57 подає опис третьої культури – Баденської. Як бути читачу? Яким даним вірити? Існували дві чи три культурно-хронологічні групи?

Характеристика Баденської культури неповна. Назви місцевознаходжень не відповідають дійсності. Наприклад, поселення в с. Дідове (урочище Гомполог) не належить до Баденської культури. Відкриття на Закарпатті ранніх пам'яток Баденської культури, масно на увазі Болеразький тип (Вовчанське, урочище Бранутаг), дозволяє датувати час існування Баденської культури в межах 2700/2600–2000 рр. до н. е., а не як датує автор: 2150–1800 рр. до н. е. Це вже час існування культур Ніршег і Східнословачьких курганів.

Повним абсурдом є твердження Е. А. Балагурі про те, що пам'ятки "Лажнянської групи" вважаються перехідними між добами міді та ранньої бронзи. Хто так вважає, автор, звичайно, не говорить (стор. 55).

Не позбавлений розділ стилістично-термінологічних погрішностей. Наприклад, "Значительное количество погребений на могильниках указывает на их давность" (стор. 53); "Памятники

культуры Бодрогкерестур распространены в Восточной Венгрии, Восточной Словакии и Верхнем Потисье". У передмові всі названі території включені у Верхнє Потисся (стор. 3) та інше.

Автор IV розділу "Бронзовый век" теж Е. А. Балагурі.

Періодизація і хронологія, як кажуть, "святая святих" в археології. Нею і розпочинає автор розділ. Розбіжність цифр і дат зустрічає читача. То бронзовий вік охоплює період 1900–900 рр. до н. е., то він закінчується в 700, 800 рр. до н. е. (стор. 58). А шкатулка з "секретом" відчиняється просто. Шановний професор "забув" тільки пояснити, що представлений читачам поділ бронзового віку за періодизацією П. Рейнеке на ранній (1900–1700 рр. до н. е.), середній (1770–1380 рр. до н. е.) і пізній бронзовий вік (1380–1200 рр. до н. е.) з подальшим його вивченням зазнав значущих змін, уточнень і додатків.

Автор неправомірно зіставляє різні періоди доби бронзи з системою П. Рейнеке, і це вносить плутанину в хронологію культур бронзового віку. Досить сказати, наприклад, що період Бронзи А (за Рейнеке) не охоплює раннього бронзового віку, як його розуміють сучасні дослідники, а охоплює середній бронзовий вік, а звідси, природно, випливає, що період Бронзи В1 (за Рейнеке) є лише кінцевою фазою середнього бронзового віку, а не охоплює весь середній бронзовий вік. До чого це веде, щоб не бути голосливими, проілюструємо на матеріалах розділу.

На стор. 72 автор пише, що скарби культури Отomanь, яка відноситься до середнього бронзового віку і відповідає періодам Бронза В1 – Бронза В2 (сьогодні період Бронзи В2 включений дослідниками в період Бронзи С), належать до хайдушамшонсько-апайського або косідерського горизонтів і датуються періодами Бронза А – Бронза В1 і Бронза В1 – Бронза В2, тобто 1600–1400 рр. до н. е. Як бачимо, різниця велика як у відносній, так і абсолютній хронології. Але й це ще не все; якщо згадаємо, що перший з горизонтів дослідники датують тільки періодом Бронза А2, а другий – тільки періодом Бронза В1, то повний хаос у хронології, що панує в розділі, стає очевидним.

Не робить честі автору та непослідовність у твердженнях, що є характерною для розділу. Одні й ті самі пам'ятки відносяться

до різних культур, одні й ті самі культури на різних сторінках датуються по-різному. Так, наприклад, на стор. 72 скарби косідерського горизонту відносяться до культури Отomanь, а на стор. 81 вони вже належать Станівській культурі разом з бронзовими виробами опайського горизонту. Подібні погрішності є і в питаннях хронології окремих археологічних культур. Наприклад, на стор. 86 Станівська культура датується періодами Бронза С – Бронза Д (за Рейнеке), а на стор. 87 – Бронзою В2 – Бронзою Д, Бронзою В2 – Гальштат А, що відповідає XIV–XII ст. до н. е.

Не обійшлося в розділі без концептуальних помилок. Скажімо, Східнословашку курганну групу культури шнурової кераміки, яку дослідники відносять ще до енеоліту, автор хронологічно поставив в один ряд з культурою Ніршег. Тепер це вже застаріле твердження. У 1982 році хронологію культури Ніршег було перевігнуто, і її віднесено до кінця раннього періоду бронзового віку, тому що їй передували пам'ятки культури Мако. Звідси випливає, що культура Ніршег і культура Східнословашких курганів на Закарпатті співіснували не могли, а тим паче, як твердить автор, носії культури Східнословашких курганів не могли бути асимільовані носіями ніршегської культури (стор. 64, 67).

Подібне простежується в розділі і з культурами середнього та пізнього бронзового віку. Складається враження, що автор заплутався у назвах культур. Поселення і могильники, які характеризують одну культуру, він приписує іншій. Е. А. Балагурі характеризує Отomanь, Фюзешшобонь і Дюловаршанд як окремі культури. Натомість румунські та частково словацькі археологи зараховують їх до однієї Отomanської культури. Угорські дослідники відносять культуру Отomanь до раннього бронзового віку, а культури Фюзешшобонь і Дюловаршанд вважають за окремі культури середнього бронзового віку. Дуже оригінально робить автор, коли, перевраховуючи пам'ятки культури Отomanь, називає серед них такі, які є характерними для культури Фюзешшобонь (Медясо, Стреда над Бодрогом та інші).

Автор, як уже згадувалось, відніс Станівську культуру до пізнього бронзового віку, тоді як румунські (Т. Балер), угорські та німецькі дослідники на основі найновіших даних підтвердили її іс-

нування вже протягом усього середнього бронзового віку. Отже, датування Станівської культури часом, який пропонує автор, не відповідає нинішньому стану вивчення проблеми.

Кургани поховання з Чомонина Мукачівського району, про які згадує Е. А. Балагурі на стор. 79, не належать до Станівської культури, а складають окрему культурну групу Бронзи Д. На цей час культура Станове вже припиняє своє існування. Велика кількість бронзових скарбів цього часу, як показав аналіз посудин, в яких вони були заховані, не належали Станівській культурі (Т. Кеменець).

Починаючи з рубежу XII–XI ст. до н. е. і майже до VI ст. до н. е. у Верхньому Потисці існувала етнічна спільність, яка отримала назву культури Гава. Її у розділі присвячено достатньо матеріалів. Заслуговує на увагу характеристика укріплених поселень-городищ. Серед них виділяється Шелестівське городище. На думку Е. А. Балагурі, воно виникло дуже рано, і життя на ньому припинилося в IX–VIII ст. до н. е., тобто в результаті просування кіммерійців і лужичан. Як показали нові дослідження, ця теза спростовується певними матеріалами. Гавські городища на сусідніх територіях виникають якраз тоді, коли в Карпатському басейні появляються кочівники з південно-руських степів. Як кажуть, шила в мішку не втайш... Навмисне притягання знайденого нібито бронзового скарбу та поодиноких речей на Шелестівськуму городищі (XII ст. до н. е.) і датування ними городища виявилися безпідставними.

Аналіз розділу був би неповним, коли б ми не вказали читачам на велику кількість недоречностей, перекручень, помилкових тверджень та курйозних висновків. Розпочнемо з ілюстрацій – вагомої частини археологічної літератури. Як випливає з назви таблиці (рис. 10), автор зобразив вироби доби середньої бронзи культури Отomanь. Достатньо одного погляду спеціаліста, щоб визначити, що речі під цифрами 7–8, 17, 18 не мають ніякого відношення до названої культури, а до того ж ще на три й більше століття молодші від показаних на рисунку. Такою ж “хворобою” страждає й рисунок 13 – металічні вироби пізньої бронзи. Під цифрою 1 зображений меч з чашкоподібним руків'ям, який датується X–IX ст. до н. е.

Однак погрішності цим не закінчуються. Як відомо, розроблена типологія і хронологія фібул в археологічній науці відіграє неабияку роль. Але для автора це дрібниці. Як на нього, на могильнику у Великому Березному було нібито знайдено фібулу типу “пассаментери” (стор. 103), насправді ж знайдено зовсім інший тип – “Санта Лучія”. Помилково твердить автор, що фібули типу “паск’єри” поширилися у нас не в період Гальштат В (IX ст. до н. е.), а набагато раніше, у XII ст. до н. е. В Італії, на батьківщині, вони виникли у XIII ст. до н. е.

Не прикрашають розділ і ряд “перлин” такого змісту: на стор. 61 говориться, що малі поселення культури Ніршег “...невелики, их площасть составляет 200–500 кв. м”. Скільки господарств можна розмістити на такій площі? Чи не виникало таке питання у автора?.. На стор. 73 читаемо: “Очень разнообразен набор костяных изделий, которые делятся на роговые и костяные”; на стор. 72 – “На севере трансильванско-верхнетисские товары пересекались со среднеславацкими”, і т. д., не говорячи про науковий апарат, до якого слід підходити критично.

Загалом розділ перевантажений загальною інформацією та детальним описом, підкреслюючи – детальним описом, а не аналізом археологічних культур – Ніршег, Отомань, Станове, Гава. На жаль, автор не зумів використати цей багатий матеріал для відтворення історичної долі його творців.

“Ранніжелезний період” – так назвав В. Г. Котигорошко п’ятий розділ монографії. Цей період, на думку автора, поділяється на два “культурно-хронологических горизонта”: передскіфський і скіфський. В археологічній науці загальноприйнятим вважається термін “ранньозалізний або залізний вік”. В Центральній Європі, куди входить Верхнє Потисся, ранньозалізний вік поділяється на два періоди: гальштатський і латенський. Тому термінологія, вживана для пам’яток Східної Європи, яку автор так іщири сприйняв, не зовсім вдала для старожитностей верхів’я Тиси. Адже власне культура, в межах якої здійснився перехід від доби бронзи до раннього заліза в нашому регіоні, відома під назвою фракійського гальштату. В її межах виділено кілька локальних груп, в тому числі Голіградська в При-

карпатті, Молдавська в Прuto-Сиретському міжріччі та Гава у Верхньому Потиссі.

Довільне вживання термінології веде до перекручення історичного процесу. Одні й ті самі пам'ятки, які мають чітко визначені часові рамки, на думку Е. А. Балагурі, належать до бронзового віку, а за твердженням В. Г. Котигорошка, вони опинилися в "предскифском горизонте раннєжелезного періоду". Така доля спіткала могильники Великий Березний, Войнатина та інші, а також відомі гальштатські городища, переважна більшість яких виникла у VIII ст. до н. е., коли залізо почало вироблятися у масовій кількості. Переконливим підтвердженням цьому є знаходження залишків металургійного виробництва заліза на городищі Стремутра в Іршаві. Ці пам'ятки чомусь потрапили до бронзового віку!

Надзвичайно важливий період в історії фракійського населення Карпатської улоговини настав тоді, коли його розвиток було порушене проникненням окремих войовничих загонів іраномовних племен. У рецензований монографії він представлений тільки механічним перерахуванням окремих пам'яток і зауваженням про те, що незначна кількість пам'яток пояснюється зменшенням кількості населення "в связи с миграционными процессами, происходящими в конце бронзового века".

На жаль, археологічний матеріал не розглядається на широкому історичному фоні. Незважаючи на те що автор використав термін "скіфський горизонт" для позначення пізньогальштатського часу, роль скіфів в історичній долі населення досліджуваного регіону зовсім незрозуміла. Вона проявляється хіба що в назві. А між тим, скіфська проблема в Карпатській улоговині як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії залишається непересічною.

Концептуальну характеристику куштановицьких пам'яток сформульовано на підставі праць вітчизняних і зарубіжних авторів, однак окрім її положення і висновки приймаються без належного аналізу і, нерідко, подаються в перекрученому вигляді. Наведемо хоча б один приклад. Подібно до П. Юречка та Є. Мирошесвої, В. Г. Котигорошко специфікою східнословашьких пам'яток цього часу вважає наявність гончарського посуду, що не викликає сумніву. Неточність в іншому. Автор на цій основі ро-

бить висновок, що східнословашка область була зв'язана з групою Феріджіле, а не з куштановицькою. Дозволимо собі не погодитися з цим висновком. Гончарська кераміка – рідкість на могильнику Феріджіле, так само як і могильнику в Куштановицях. Про те, що автор не має елементарного уявлення про гетський могильник Феріджіле та про історико-культурну ситуацію в Карпатській улоговині, свідчить пояснення в підтексті на стор. 113: "Фериджиле – культурная группа второй половины VI – первой половины V вв. до н. э. на территории Трансильвании". До речі, на територіях Трансильванії була поширенна так звана семиградська або трансильванська група пам'яток пізньогальштатського часу, яка ідентифікується з історичними агафірсами, а група Феріджіле займає район Олтенії та Мултенії і узгоджується з гетами Геродота.

Не забезпечує текстових висновків ілюстративний матеріал (рис. 16, 17). Він завис у повітрі або зовсім не пов'язується з текстом розділу.

Даремно В. Г. Котигорошко намагається штучно притягти окремі пам'ятки Північно-Східної та Північно-Західної Румунії для характеристики Верхнього Потисся. Така спроба вносить тільки плутанину у відтворенні історичного процесу. Ці пам'ятки входять до складу поліетнічної культури Векерцуг, яка поділяється на кілька генетично неоднорідних груп. Причому, північно-східна група (включаючи могильники Петенхаза, Тарна) споріднена з куштановицькою і узгоджується з фракійським етносом, а південна приписується іраномовним сігінам. Їхнє виникнення було зв'язане, як вважають провідна частина дослідників, з експансією скіфів у Центральну Європу. Мабуть, під їхнім натиском припиняють існування укріплених городищ Арданове (тут, до речі, знайдено скіфський кинджал), Шелестове, Іршава. Ці події припадають десь на VI ст. до н. е., а можливо, на 513, 512 рр. до н. е., тобто на часи скіфо-перської війни. Про це свідчить значна кількість знахідок скіфського типу в Карпатському басейні, в тому числі й на Закарпатті; на жаль, про них автор не обговорився жодним словом.

Тенденційність в концептуальних питаннях приводить автора до порушення історичної періодизації. Чомусь ціла низ-

ка пам'яток, яка характеризує завершальну стадію куштановицької групи, у рецензований праці опинилася в латенській культурі, наприклад курган XI Куштановиця, Бобове та інші. Ці пам'ятки датуються IV–III ст. до н. е. і не становлять якогось винятку в історичному процесі населення внутрішньокарпатської дуги. Вони характеризують період співіснування місцевого фракійського населення з прийшлими кельтами. Намагання штучно притягти пізньокуштановицькі пам'ятки для характеристики латену Верхнього Потисся на сьогодні є анахронізмом. Ці питання не раз порушувались у наукових дискусіях. З приходом кельтів до Карпатської улоговини куштановицька група пам'яток припиняє своє існування, принаймні у II–I ст. до н. е. археологічно куштановицькі традиції ні в житловому, ні в поховальному ритуалі, ні в речовому інвентарі не простежуються.

Даремно автор намагається представити куштановицьку групу пам'яток як правооснову, на базі якої сформувалася культура населення першої половини I тисячоліття нашої ери. Археологічний матеріал цього не підтверджує, а писані джерела для з'ясування цієї проблеми відсутні.

Час IV ст. до н. е. для визначення наймолодших пам'яток куштановицької групи неправомірний, вони зникають з середини III ст. до н. е.

Таким чином, розділ про ранньозалізний вік – далеко не останнє слово археологічної науки і аж ніяк не відповідає гучній назві книги “Древняя история Верхнего Потисья”. З тексту можна лише здогадуватися про цю історію.

Автор VI розділу “Латенская культура” – В. Г. Котигорошко. Ранньозалізний вік в середині I тисячоліття до н. е. змінився наступним його етапом – пізнім залізним віком. Найбільш яскравою культурою, що представляла пізній залізний вік у Західній і Центральній Європі, була латенська культура. Враховуючи те, що в цей період в Європі існували й інші культури, розділ, як на нас, краще було б назвати “Пізній залізний вік” чи “Верхнє Потисся в добу пізнього заліза”, а не археологічним терміном “Латенская культура”, що включає в себе більш широке поняття.

Уже в першому абзаці стикаємось із прикрами неточностями, що свідчать про поверхневе знайомство автора з латенською

культурою. До читача доводиться, по-перше, що носії латенської культури – кельти – грецьким авторам стали відомі з V ст. до н. е., а не з VI ст. до н. е., як це загальновідомо, по-друге, що кельти в Карпатській улоговині з'являються в VI, а не, як свідчать пам'ятки, у V ст. до н. е. (Бучани, Ступава, Шопрон та інші). Помилковим є твердження В. Г. Котигорошка про те, що на сьогодні основною хронологічною схемою користуються тільки в Центральній Європі, тоді як у Швейцарії, Франції існують свої схеми.

На жаль, більшу частину розділу присвячено простому опису археологічного матеріалу. Щойно автор торкається відтворення історичних процесів, його думки нічим не підтверджуються і викликають сумнів.

Ряд помилок зв'язаний із недостатнім знанням автором першоджерел та літератури. На Галиці і Ловачці не було досліджені 24 напівземлянки, як пише автор (стор. 127). Т. Легоцький цифрами 1–24 позначив лише найважливіші місця знахідок матеріалу. Причому третину з них складають скарби, про які, як видно з тексту, автор не знає, бо праці Т. Легоцького в оригіналі не читав. На рис. 20 автор зобразив речі з Галиш і Ловачки, але чомусь під цифрою 15 зображене залізне чересло, яке походить з Заділу (Словаччина). На рис. 18 подається карта місць знахідок латенської культури Верхнього Потисся. Але гріші її ціна, якщо нею користуватися не можна. Там або відсутні цифри, або вони не прив'язані до місцевості, або розташовані на карті довільно.

Розділ VII отримав найменування "Культуры римского времени". Його присвячено важливому, бурхливому періоду історії Верхнього Потисся першої половини I тисячоліття нашої ери. Якщо дотримуватися історико-хронологічної періодизації, а перші розділи названі за нею, то краще було б назвати розділ "Культура першої половини I тисячоліття нашої ери".

Розділ починається викладом історії дослідження пам'яток першої половини I тисячоліття н. е. У ньому названі А. Йоші, Т. Легоцький, Я. Ейнер, Ф. Потушняк – дослідники, які плідно вивчили цей період. Перераховуються широкомасштабні польові роботи, які проводила експедиція УжДУ, словацькі, угорські та румунські

дослідники за останні 20–30 років. Однак і в цьому розділі навмисне замовчуються дослідження, які проводила Ужгородська група Інституту археології АН УРСР до 1985 року під час будівництва газопроводів Оренбург–Західний кордон та Уренгой–Ужгород. Мова йде про значні за розмірами польові дослідження пам'яток першої половини I тисячоліття н. е. в Ратівцях, Галочі, Баркасові Мукачівського району та інших місцях. На жаль, цих пунктів немає на карті пам'яток I–IV ст. н. е. (рис. 23). Однак ці матеріали зберігаються в Науковому архіві ІА АН України, частково опубліковані та доступні для використання. Питається, про яке сучасне висвітлення стану вивчення пам'яток першої половини I тисячоліття н. е. може йти мова, коли вони так безцеремонно замовчуються.

Хоча В. Г. Котигорошко й назвав розділ “Культури римского времени”, але, на жаль, весь археологічний матеріал – житла, майстерні, знаряддя праці, зброя, прикраси, монети тощо – подається разом, вкупі, виділяються тільки види, типи, групи пам'яток. Які конкретні пам'ятки належали носіям тієї чи іншої культури, читач тут не знайде. Подібно представлени й похованальні пам'ятки. В першій половині I тисячоліття на територіях Верхнього Потисся виділяються чотири групи похованських пам'яток і один “жертвенник”. Про що ж говорить такий різnobій похованських ритуалів? Чи він зв'язаний з еволюцією похованського ритуалу, чи появою нового етносу, чи зміною надбудовчих явищ?

Ще раніше, у своїй кандидатській дисертації, В. Г. Котигорошко до культури карпатських курганів зарахував усі пам'ятки першої половини I тисячоліття н. е., виявлені у Верхньому Потиссі. І в цьому розділі він підкреслює, що “культура населення римского времени Верхнего Потисся тождественна культуре карпатских курганов Прикарпатья” (стор. 167). Виправимо автора: подібна, але не тотожна. У формуванні культури карпатських курганів Закарпаття зовсім інша підоснова, інші компоненти, звідси, звичайно, і спорідність.

Як на нас, головною концептуальною помилкою В. Г. Котигорошко є те, що він занадто переоцінює роль носіїв дакійської культури, в той же час навмисно принижує роль носіїв пшеворської культури у зміні етнічного складу населення Верхнього Потисся у

II–IV ст. н. е. Ця зміна зв'язана з появою у регіоні праслов'янських груп. Щоб якимось чином виправдати свою концепцію, автор посилається на академіка Б. О. Рибакова, який у 80-х роках висловив думку, що Карпатські гори були південними кордонами праслов'ян, які вони не переходили до середини I тисячоліття н. е.

Проте є й інші думки. Т. Легойцький ще на початку ХХ ст. пам'ятки, виявлені в Сваляві та Арданові, прямо зв'язував з появою перших слов'янських груп на Закарпатті. В. Будінські-Крічка три десятиліття тому в пшеворських пам'ятках вбачав не тільки германський, але й слов'янський компонент. Відкриття за останнє десятиріччя ряду пам'яток пшеворської культури (Горяни, Ратівці, Пацканіве, Матісве, Солоніці та інші) – яскраве тому підтвердження.

Дуже сумнівно звучить підсумкова фраза В. Г. Котигорошка, що “падение дакийского господства в результате дако-римских войн приводит к формированию в Верхнем Потисье культуры карпатских курганов” (стор. 175). Нонсенс! Як відомо, падіння дакійського панування закінчилося на початку II ст. н. е., коли римлянами було засновано провінцію Дакію. Чи правомірно зв'язувати ці події з формуванням культури карпатських курганів, якщо курганину групу, відому під назвою Іза II, М. Ю. Смішко датував рубежем нашої ери, а автор розділу – I–II ст. н. е. (стор. 163). Виникає питання, належав цей могильник до культури карпатських курганів чи ні? Із тексту незрозуміло, як собі уявляє авор формування культури карпатських курганів після падіння дакійського панування, яким століттям вона закінчується – IV чи V. Пам'яток культури карпатських курганів V ст. не названо.

Мабуть, не вкладались у концепцію В. Г. Котигорошка пам'ятки V ст. інших етнокультурних груп. Не згадав автор про готське поховання в с. Косине, готський могильник біля с. Велика Бакта, який, до речі, сам розкопував, про багате поховання гепітського вождя поблизу Берегова.

Тільки легковажністю і безвідповідальністю можна пояснити вислів автора, що з середини V ст. н. е. “...Юго-Восточная Европа вновь превращается в арену ожесточенной борьбы за гегемонию, главным образом между германскими племенами”. В цю боротьбу автор включає також германське плем'я вандалів. Учням

середньої школи відомо, що в цей час вандали вже знаходилися в Північній Африці, звідки в 455 році напали на Рим, знищивши пам'ятки культури і мистецства "вічного міста".

Розділ VIII названий "Славяне и авары". Як на нас, ця назва не відповідає тій історичній ролі, яку відіграв кожний із названого етносу в регіоні у другій половині I тисячоліття н. е. Поки що аварські пам'ятки виявлені тільки на невеликій частині Східної Словаччини, що свідчить про обмежену територію, на яку поширювалось аварське панування у Верхньому Потиссі.

Дуже "оригінально" В. Г. Котигорошко ознайомив читача з історією дослідження давньослов'янських пам'яток Верхнього Потисся. Він просто її оминув, не назавши жодного з дослідників. Натомість переніс акцент на вчених, які займались або займаються загальнослов'янськими проблемами та проблемами інших регіонів (Б. О. Рибаков, П. М. Третьяков, І. П. Русанова, В. В. Седов, В. Д. Баран та інші).

Розглядаючи три концепції (у автора – теорії, стор. 181) заселення Верхнього Потисся, В. Г. Котигорошко пише: "Автор третьєй теорії М. Ю. Смішко считал предками славян Закарпатья носителей культуры карпатских курганов (II – начало V вв. н. э.). Заглянувши в монографию М. Ю. Смішка "Карпатські кургани I тисячоліття нашої ери", читасмо зовсім інше. У М. Ю. Смішка носії культуры карпатських курганів, плем'я карпів, на ранньому етапі зараховані до дакійської етнічної групи. На думку вченого, "проживаючи тривалий час у безпосередньому сусістві із слов'янськими племенами культуры полів поховань, вони, цілком імовірно, поступово асимілювалися" (стор. 151). Це дало право М. Ю. Смішку вважати носіїв культури карпатських курганів "безпосередніми предками літописних хорватів", а не, як пише В. Г. Котигорошко, "предками славян Закарпатья". Інша справа, що колишні носії культури карпатських курганів – карпи чи костобоки – протягом першої половини I тисячоліття н. е. ослов'янилися, і на цій же території у другій половині I тисячоліття н. е. появляється новий етнонім – хорвати. "Повість временних літ..." у перші століття існування Київської Русі вже зарахувє хорватів до східнослов'янських племен.

На яке об'єктивне висвітлення історії давніх слов'ян Верхнього Потисся претендує автор, якщо замовчусь ряд монографій, в яких питання матеріальної і духовної культури отримали набагато більш глибоке та об'єктивне висвітлення, ніж у рецензованій книзі (В. Будінські-Крічка. Краловський Хлмесь. Нітра, 1980. С. І. Пеняк. Давньослов'янські та давньоруські пам'ятки Закарпаття VI–XIII ст. Київ, 1980). Тому не дивно, що на карті нововідкритих пам'яток давніх слов'ян VII–IX ст. не знайшлося місця для таких розкопуваних поселень, як: Баркасове, Клячанове, Комарівці, Ратівці та інші.

Не згадані в тексті й не відображені на карті слов'янські пам'ятки IX–XI ст., що були досліджені в Північно-Східній Угорщині Іштваном Ерделі (околиця м. Вашарошнамень у комітаті Саболч-Сатмар). А їх чимало – 15 пунктів.

Обійшов мовчанням В. Г. Котигорошко відкриття в Галочі Ужгородського району експедицією Ужгородської групи Інституту археології АН УРСР в 1983 році перших у Верхньому Потисся напівземлянкових жител з класичною керамікою празького типу VI ст. н. е. З відкриттям пам'яток празької культури на Закарпатті було отримано достовірні джерела для визначення часу заселення слов'янами Верхнього Потисся та заповнено хронологічний розрив між пам'ятками першої і другої половини I тисячоліття н. е.

Якщо хтось подумав, що для В. Г. Котигорошка ці матеріали були недоступними, то глибоко помилляється. Маємо на увазі хоча бі дві публікації: 1) С. І. Пеняк, И. И. Попович, М. Ф. Потушняк. Раскопки в Закарпатье // Археологические открытия 1983 года. М., 1985. 2) С. И. Пеняк. Новые славянские памятники в Закарпатье // Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. Нітра, 1986. У цих книгах вміщені також статті В. Г. Котигорошка, на які він у рецензований книзі посилається. Отже, тенденційність тут не приховасш!

Загальноприйнятим є те, що висновки в колективних працях пишуться колективом авторів. Вчені рецензованої книги знахтували цим правилом. Вони доручили написання висновків П. Немету. До чого це нововведення призвело, покажемо на прикладах. Автори розділів пишуть одне, а автор висновків – зовсім інше. На стор. 199 П. Немет зазначає: "На протяжении каменного века (900–

18 тысячелетия до н. э.) Верхнее Потисье было местом жительства охотников, собирателей и рыболовов". Неваже ли автор висновків, ні автори розділів, до речі, є між ними і професійні археологи, не знають, що кам'яний вік включас палеоліт, мезоліт і неоліт і що кам'яний вік закінчується всередині IV тисячоліття до н. е.

Якщо порівняти зміст тексту на стор. 34, де йдеться про культурно-хронологічну періодизацію неоліту та енеоліту, і текст висновків, то закрадається думка, чи не навмисно заплутують шановні автори читача. Тут повна розбіжність даних і думок. На стор. 200 робиться висновок, що на початку бронзового віку виділяються дві самостійні археологічні культури: Ніршег і Східнословашьких курганів. Перша визначається як така, що входила до складу великої історико-культурної спільноті Зок, а друга – до іndoєвропейської етнокультурної спільноті. А до якої етнокультурної спільноті входила перша? Це ребус для читача. Даремно останній чекає у висновках відповіді на питання, які ж племена в добу середньої бронзи (XVII–XIV ст. до н. е.) проживали у Верхньому Потиссі – "стоящие на одном уровне развития, но различные по этническому составу" (стор. 200). Для якої мети пишуться такі висновки, що цілими абзацами повторюють текст із розділів: наприклад, на стор. 203 другий і третій абзаці висновків повністю повторюють другий і третій абзаці стор. 179; на стор. 204 раптово з'являються відомості про нові пам'ятки V ст. н. е., які у книзі обійдено мовчанням.

Отже, висновки монографії "Древняя история Верхнего Потисья" – це яскравий зразок того, як не потрібно писати одну з важливих структурних частин книги. Зрештою, й сама рецензована книга з її фактологічним і теоретичним наповненням не може претендувати на твір, що відбиває сучасний стан наших знань про стародавню історію Верхнього Потисся.

*С. Пеняк, І. Попович, М. Потушняк,
співробітники відділу археології ІСН АН України;
Й. Кобаль, завідувач сектора археології
Закарпатського краєзнавчого музею*

ФЕДОТ, ДА НЕ ТОТ*

В газете "Срібна Земля" от 4 ноября 1995 г. опубликована рецензия заместителя председателя ХДПУ, адвоката Виктора Бедя на книгу руководителя НИИ карпатоведения Н. Макары "Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.)" под заглавием "Кому потрібно перекручувати власну історію?"

Оговорюсь сразу: в целом я разделяю мнение автора рецензии. Но меня в равной степени удивил и рассмешил тот факт, что В. Бедь, критикуя монографию Н. Макары, берет, так сказать, в свидетели профессора И. Гранчака как объективного исследователя истории Закарпатья, а в данном случае еще и научного рецензента указанной книги Н. Макары.

Прежде всего замечу, что Бедь, цитируя отрывок из брошюры Гранчака, немножко слукавил. Во-первых, не сказал, что брошюра была опубликована в далеком 1985 году республиканским обществом "Знание" (серия "Історія. Теорія і політика КПРС"). А во-вторых, сознательно опустил весьма существенную деталь из цитаты, которая ярко характеризует позицию тогдашнего Гранчака в вопросе о средневековой истории Закарпатья. Полностью цитата выглядит так (выделено мной то, что опустил Бедь – С. Д.): "У X–XI ст. Закарпаття входило до складу могутньої держави східних слов'ян – Київської Русі, що стала колискою державності й культури трьох братніх народів – російського, українського і білоруського. Населення Закарпаття було частиною сидної давньоруської народності. Входження цієї території до складу

*Газета "Единство-Плюс". – 1995. – 25 ноября.

Київської Русі сприяло розвитку тут слов'янської культури, зміцненню ідеї сдності з Руссю як центром східного слов'янства". (І. М. Гранчак. Закарпаття в сім'ї народів СРСР. К., 1985. С. 5–6).

Но времена поменялись. И во "Введении" к "Нарисам історії Закарпаття" (т. 1, Ужгород, 1993 р.), соавтором которого является И. Гранчак, об этом периоде истории нашего края сказано уже следующее: "Важливою подією в історії Закарпаття було входження його в IX–XI ст. в активну сферу впливу могутньої Східно-Слов'янської держави – Русі, яка на той час мала високу матеріальну і духовну культуру" (С. 3). Уважаемый читатель! Ты, надеюсь, уже заметил "небольшую" разницу между первой и второй цитатами? Как следует из этого "Введения", Закарпатье уже не входило в состав могущественного государства восточных славян – Киевской Руси, а только входило в активную сферу влияния Руси (выделено мной – С. Д.). Это во-первых. А во-вторых, куда же девалась мысль Гранчака о том, что Киевская Русь – колыбель государственности и культуры трех братских народов – русского, украинского и белорусского? Ее нет! А почему? Да потому, что ветер уже дул с другой стороны, и флюгер, естественно, показывал новое направление.

Но это не все. С начала 90-х годов Гранчак примыкает к неорусинству, которое, как известно, проповедовало идеи сепаратизма. Как оценила его новую (в который раз) позицию здравомыслящая часть закарпатской интеллигенции, свидетельствует оригинальное и талантливое в этом жанре гротескно-сатирическое стихотворение И. Комарика "Гов русини! Гоп докупи!" ("Карпатська Україна", квітень 1990 р.), где Гранчаку посвящена целая строфа, отличающаяся точностью и хлесткостью определений.

После этого пыл профессора несколько поутих. Но ненадолго. В 1994–1995 гг. Гранчак – активный участник разного рода съездов и конференций т. н. "Асоціації корінного населення Закарпаття". Об идейной направленности этих собраний и их программах много писалось на страницах областной печати. В частности, об абсурдности и вредности идей, провозглашавшихся там, очень точно сказал молодой историк Сергей Федака в двух статьях, опубликованных на страницах "Срібної Землі".

А разве не вписываются в этот ряд фарисейские “воспоминания” и “размышления” И. Гранчака “Університет у мосму житті” (“Новини Закарпаття”, октябрь 1995 р.)? Я глубоко убежден, что интеллигентный и воспитанный человек, человек, знающий меру и уважающий своих коллег по работе (ныне здравствующих и умерших), не позволил бы себе обнародовать этот опус. Автор воспоминаний нарушил святое правило этики: о мертвых говорят только хорошее или ничего не говорят. Это же не воспоминания, а книга рекордов Гиннеса и собрание анекдотов одновременно, вызывающие безграничное удивление и гомерический смех тех, кто хорошо знает автора этого оригинального сочинения.

Все сказанное выше – лишь некоторые штрихи к портрету Гранчака как “объективного” историка Закарпатья. Убежден, что не только меня, но и многих читателей вся эта метаморфоза профессора нисколько не удивляет.

О “цельности” и “последовательности” его исторической концепции в свое время очень смело и правдиво сказал литературовед и фольклорист Иван Сенько в статье “Завваги на полях”, опубликованной в “Новинах Закарпаття”.

И последнее. Общеизвестно, что научный рецензент любой монографии – это ее “крестный отец”, дающий “добро” на ее публикацию. Поэтому автор исследования (в данном случае Н. Макара) обязательно должен был учесть замечания своего рецензента И. Гранчака, если они, конечно, аргументированы с научной и теоретической точки зрения, или же, наоборот, убедить рецензента в несостоятельности его замечаний. Третьего не дано. Следовательно, и это главное, и это именно то, что заставило меня взяться за перо и в чем я глубоко убежден: позиция автора книги, которую критикует В. Бедь, и ее научного рецензента, на авторитет которого ссылается Бедь, – идентичны.

Сергей Дайнека

ПОВНЕ ВІДЕРЕЧКО РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІЇ*

Найбільший довгобуд

Закарпатської історіографії

*Марія Алечко, Марія Алечко
Надійла молочка*

повне відеречко.

“Нариси історії Закарпаття”, том 3, с. 204.

Через десять років після першого тому “Нариси історії Закарпаття” вийшов третій – про радянську добу. Душою перших двох був І. Гранчак. По смерті свого вчителя я опублікував провокативну думку, що тепер уже третій не з’явиться. Може, і вона стала одним із тисяч порухів, який зсунув справу з мертвої точки.

Том присвячено пам’яті І. Гранчака, це наклало на авторів додаткову відповідальність. Та, студіюючи книжку, я постійно чув десь із глибин пам’яті іронічний голос Івана Михайловича, пригадував його саркастичну посмішку. Він мав фантастичне відчуття політичної кон’юнктури, тому ще питання, чи схвалив би він такий том. Річ не в окремих дрібничках, про які навіть не згадуємо. Мова тільки про те, чим могла стати дана книжка і чим вона не стала.

Перші два томи пропагували ідеї політичного русинства. Нині вони цілком збанкрутували. Як казав сам І. Гранчак в останні роки життя, той поїзд пішов. У третьому томі про русинів мовиться, але так – для годиться. Відчувається, що лягати грудьми за це автори вже не будуть. Проте ніякої іншої ідеї натомість

* Срібна Земля-Фест. – 2003. – № 33 (386), 21–27 серпня.

вони не висунули. На сторінках, написаних ще І. Гранчаком, проглядас новий задум – рекламиувати Закарпаття як самобутній край, цікавий усьому світові, дуже динамічний у своєму розвитку, з величезним, але нереалізованим потенціалом. На жаль, наступники не підхопили цю ідею і не зробили її наріжною. Саме вона могла б з cementувати дуже різні цеглини, з якої вибудовано споруду. Без основної ідеї том так і не став рекламию Закарпаття, скоріше – антирекламию. Якщо перші томи досить цілісні, то третій є зібранням дійсно окремих нарисів, майже не зв'язаних між собою. Сам І. Гранчак не любив слова “нариси”, тому дивно, що назвав це видання так.

Книжка справді нагадує хатинку дядечка Гарбуза з казки про Цибулино. Та будувалася з муру по нитці, і книжка теж склесна з усього, що в останній момент було під рукою. Матеріалу ж виявилося зовсім небагато. І. Гранчак був засновником двох шкіл місцевої історіографії – гунгарології і чехословакістики. Тому з першими двома томами особливих проблем не виникло – існували сотні публікацій, які слід було тільки узагальнити. Подібної же школи радяністики на Закарпатті не виникло. Цьому є об'єктивні причини, та головна, мабуть, суб'єктивна – просто не знайшлося кому закласти її підвалини. Хоч більшість великих заводів і колгоспів ще в радянську добу видало свої історії, але писали їх переважно журналісти, а не вчені, тому школи не склалося. Вона могла б започаткуватися якраз у зв'язку з роботою над третім томом, котра велася ще з 1995 року. Це було би ще важливішим, ніж видання самої книжки. Якщо історія міжвоєнного Закарпаття нагадує витоптану дослідниками клумбу, то на радянській добі кінь не валявся. Книга мала стимулювати інтерес до цих розвідок, зоріснувати на них наукову молодь. Цього не сталося через якусь незрозумілу келійність роботи. Прекрасно, що серед авторів багато лікарів, освітян, чиновників, практиків. Дивно, що так слабко задіяні науковці всіх чотирьох кафедр істфаку.

Книжці дуже бракус наукового редактування. І. Гранчак часто заново переписував опуси колег. На цього ображалися, але томи виходили більш-менш рівні. Третій же том демонструє всі можливі й

неможливі стилі. Розділ про промисловість (І. Гранчак) – рекламний путівник, про село (М. Лендел, Н. Жулканич) – добротна дисертація, про культуру (В. Габорець) – звіт управління культури, про освіту і науку (М. Кляп) – довідка управління освіти, про становлення радянського режиму (М. Макара) – цікава наукова публіцистика. Це найкращі розділи (особливо аграрний з елементами критики колгоспного ладу), але такі несхожі манерою письма, що виникає комічний ефект. Два ж найслабші розділи цнотливо засунуто насамкінече. Розділ про релігію має менше сторінок, ніж параграф про ветеринарію, хоча М. Болдижар міг би дуже цікаво викласти його, але чомусь не став. Що ж до розділу про Компартію та супутні організації, то ніхто не чекав від авторів, серед яких колишній нинішній комуніст, якоється «чорнухи». Але писати нині про партію стилем тогочасної «Правди»?! І. Гранчак з його почуттям гумору лишив би від цього тексту ніжки та ріжки. Судіть самі: «Авангардна роль правлячої партії полягала насамперед у тому, що її низові організації направляли комуністів на найвідповідальніші ділянки...» (с. 574). «Комунисти складали найбільш організовану, мобільну частину трудівників...» (с. 575). Ради «виступали політичною основою радянської держави» (с. 575). Аж дивиця на календар – чи не повернувся ти в епоху брежнєвської брехні. Може, краще було просто передрукувати останні розділи «Нарисів історії Закарпатської обласної парторганізації» (1980)? Вони, принаймні, інформативніші.

Керівник авторського колективу М. Болдижар, будучи реалістом, не ідеалізує ситуацію, тому книжка завершується фразою: «Добре поради, критичні зауваження на книгу будуть враховані при її перевиданні». На нашу думку, цю книжку вже не можна попівшити. Вона не витримає перебудови, як не витримало її радянське Закарпаття (до речі, з того так і не зрозуміло – чому). Книга є вже доконаним фактом і певну позитивну роль відіграє навіть такою. Історія ж ралянського Закарпаття ще має бути написана – краще за хронологічним принципом (а не тематичним, він змазує динаміку), з рівномірним охопленням всіх районів, оглядом усіх міст, селищ і бодай найбільших сіл, довідками про сотні лю-

дей. Те, що книжка вийшла – дуже гарно. Без неї ми не відчули б так наочно, що не маємо правдивої історії радянської доби. Урок занадто дорогий, але що поробиш. Університет провів вісім карпатознавчих конференцій, останні були явно вимученими через повторюваність тематики виступів. Якщо наступні конференції присвятити чітко історії останніх десятиліть, це дасть нове дихання і підупалим конференціям, і закладе підвалини радянознавства. Без цього ж вартісна історія так і не буде написана.

Сергій Федака

“НАРИСИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ” І СЕНС ЇХ ВИДАННЯ*

Завершено тритомне видання “Нариси історії Закарпаття”. Як вказано на титульній сторінці третього тому, ініціатором і організатором написання “Нарисів” був нині вже покійний професор І. М. Гранчак. Сповнений великих надій, що їх принесли “демократизація і гласність” кінцевого етапу Горбачової “перестройки”, І. М. Гранчак очолив комісію з ліквідації “білих плям” в історії краю. В процесі роботи цієї комісії її керівник і висунув ідею написання глобальної історії Закарпаття “з нових підходів”, як любив підкреслювати професор Гранчак. Я теж, було, повірив у можливість написання історії краю кардинально нового змісту, став одним з її авторів, за що тепер розкаююсь. Мус ім’я навіть фігурує у списку редакційної колегії першого і другого томів. Заявляю відверто, що ні в якій редколегії томів “Нарисів” я не був, ніякі матеріали не редактував. Як досвідчений редактор (колишній головний редактор журналу “Советское славяноведение” / “Славяноведение”), ні в якому разі не пропустив би до друку значну частину матеріалів як надто слабких, що ані здалека не відповідають сучасному рівню історичної науки. Не пропустив би і застарілі матеріали, порослі мохом ідеології вульгарного марксизму, а головне, ніколи не підписався б під проведеною через весь текст “ідесю” про “віковічність зв’язків з братами за Карпатами”, що наскрізь, як відомо, фальшиві. Ніяка редколегія фактично не функціонувала, бо я не можу пригадати жодного її засідання. Весь процес затвердження і редактування поступаючих матеріалів перших двох томів

* Карпатський ЄВРОміст. – 2004. – 8 травня.

від майже двох десятків авторів взяв на себе головний редактор професор І. М. Гранчак. Гадаю, що з його боку це було викликано бажанням якнайскоріше здати рукопис до друку без дискусій.

Намір осягнути “все і вся” в найкоротші строки силами двох десятків авторів, та ще у трьох товстелезних томах, не був найвдалішим. Більше того, така форма історичної роботи – колективні, тритомні “Нариси” – жанр в історичній науці безнадійно застарілій. До того ж колектив був “різнобарвний”: тут і історики академічного профілю, і комуністи, і українські державники-неонаціоналісти, і русини явні і приховані, і чиновний люд, та ще і комуносентиментальні журналісти-публіцисти.

В комп’ютерно-інтернетовий вік, що денно ллє на нас гіантський водоспад інформації усіх жанрів, стиль Карамзіна і Грушевського явно не підходить. Сучасний читач, який вічно поспішає, хоче мати максимум інформації на мінімумі сторінок, та ще й чіткого концептуального характеру. Три товстені томи, захаращені дріб’язковою фактологією, та ще й різнохарактерних і різностильових матеріалів, де кожний автор “сам собі пан” і вклад одного не співвідноситься з іншим, він явно читати не буде.

Симпатії та антипатії сучасного допитливого читача давно вже зрозуміла західноєвропейська історична наука. Упродовж років вона видає дуже успішну серію “Історія держав”, в якій кожній з них, велика вона чи мала, присвячено тільки один том. Виклад ведеться стислий, проблемно-хронологічний, концептуальний. Велика увага в серії надається стилю тексту, який має привабливу літературну форму, не переобтяжений фактологією і цифир’ю, гарно ілюстрований. А головне, ці монографії завжди мають одного автора! Ніяких “колективів”, стиль яких – “хто в ліс, а хто по дрова”, а кому і просто треба, за старорадянськими “нормативами”, “відмітитись” публікацією для захисту чергової дисертації. Читай, читачу, якщо хочеш, а якщо не хочеш, то тим краще для автора такої писанини! Отож, у текст нібито нової тритомної праці спокійнісінько перекочували усі оті старорежимні “пригнічення”, “боротьби”, “розшарування”, “піднесення революційного руху”, “досягнення” і “даліші підвищення” з ентузіазмами. “...И в комунізм ідущий дед!”, – як писав О. Твардовський.

Незважаючи на задану з самого початку поспішність, завершення “Нарисів” затяглось на десять років. Та вже і вихід першого тому відмічений був зміною клімату, від горбачовської “демократизації” до колективного ідейно-національного диктату в духовній сфері нової держави. Поміркуйте самі. Вступ до першого тому (автори І. М. Гранчак, Д. Д. Данилюк) відкривається “сакральною” фразою – “Історія Закарпаття є складовою частиною України”! Фраза, м’яко кажучи, дивна вже з граматичного погляду, бо історія не може бути складовою частиною території, землі, держави. А вже з фактичного боку не відповідає дійсності ані на гріш, що ясно в нашому краї кожній грамотній людині. Так само фальшиве і постійне нав’язування читачеві “теорії” про предковічну приналежність “Закарпаття” до східноєвропейської сфери. Виходить так, що тисячолітні пласти історії краю знайшли своє щасливе (!) завершення тільки у 40-літньому сталінсько-радянському “возз’єднанні”!

Проте саме розділи про тисячолітню товщу віків, написані професіонально, як одні з небагатьох, істориками-археологами, кажуть читачеві про інший – культурний ареал Верхнього Потисся і в ньому наш край завжди був повернений до Дунайського басейну і чітко обмежений зі сходу його природним бар’єром – великою дугою Карпат.

Подальші розділи першого тому написані за традиційною марксистською схемою виключно економічної обумовленості усіх суспільних процесів і “класової боротьби”.

А може, все-таки люди були розумніші, прагматичніші, ніж наша професура? Вони все ж не весь час “нарощували класову боротьбу”, а може, просто орали, сіяли, косили, народжували і ростили дітей. А ті, які “класово боролись”, а простіше – грабували і палили, оті всі Пінті, Довбуші, Шугаї і Липеї в очах цих трударів і перед законом були просто розбійниками, бандитами. Але саме їм автори “Нарисів” співають “славу”! Виходячи з їхньої логіки, може, треба вже заздалегідь, зараз, починати створювати легенди про нових “народних месників”, які “у багатих беруть” (хоч бідним і не дають), а в народі і державі їх чомусь іменують простіше – ракетирами.

Вражає обсягова невідповідність окремих томів. Якщо перший том охоплює історію краю з найдавніших часів до 1918 року, то другий – всього 27 років (1918–1945), а третій – 46 років “радянського періоду” (1945–1991).

Виклад знову ж таки хронікально-тематичний, різностильовий; розділи написані півтора десятками авторів. У результаті ці томи за формою і змістом є скоріше альманахами або збірниками самостійних монографічних статей (нерідко повторюють однакові сюжети).

І ось через вісім років після виходу другого тому “Нарисів” другом вийшов третій, останній, за редакцією професора М. М. Болдиняра. Уже сама зовнішня форма книги свідчить про кардинальну зміну суспільної атмосфери в краї, реанімацію духу етатизму, домінантної ролі держави та її чиновництва.

У композиційному і змістовому наповненні третього тому “Нарисів” можна кваліфікувати всім, тільки не аналітичним дослідженням історії Закарпаття післявоєнного періоду. Аналітично-критичний характер мають хіба що перший і дев'ятий розділи (автор М. М. Макара), в яких подана дійсно глобальна картина розвитку людської спільноти краю, а не виробничих процесів “соціалістичної індустриалізації і колективізації”, та ще й торговельної мережі і... ветеринарної служби!?

Автори другого (промисловий розвиток, І. М. Гранчак) і третього (аграрний сектор, Н. М. Жулканич, В. В. Міщанин, М. А. Лендел) розділів зміщують виклад історії спільноти до виключно виробничої її сфери. Це теж нібіто історія, тільки ж в дійсності це історія народного господарства, що є, як відомо, тільки допоміжною історичною дисципліною. Та і виклад господарських процесів не відповідає вимогам сучасної науки.

Диву дасься, коли читаєш виклад (бо це не аналіз) історії розвитку промислового виробництва. Хай вибачить покійний мій учитель І. М. Гранчак, але, як кажуть, істина мені дорожча. Він не зумів, або не хотів, чомусь не міг відсторонитися від до оскомини набридливого пропагандистського штампу “всебічної допомоги” “з усіх кінців Союзу” відсталому Закарпаттю. З цього викладу виходить, що край наш і його люди до 1945 року були жебраками,

яким з усього багатого Союзу несли щось у подарунок. По-перше, життєвий і цивілізаційний рівень населення нашого краю в тому ж славному 1945-му був набагато вишим, ніж у радянській імперії, де було вщент зруйновано згідно з офіційною статистикою 2500 міст, спалено сотні тисяч сіл. Згадаймо, яким присміним шоком для М. С. Хрущова була картина вулиць, будинків, магазинів чи стенькою Мукачева, куди він прилетів на другий день після “визволення”; читайте його спогади, вони багато про що скажуть! І. М. Гранчак пише, що радянські власті відразу ж налагоджували виробництво на закарпатських підприємствах. Але ж зовсім не ради красивих очей жителів Закарпаття! Фронт, гіантська армія, зруйноване господарство імперії були ненаситними, а тут знайшли цілісінські, хоч і невеликі, підприємства, уцілілі шляхи сполучення (ідеальні, з точки зору радянського бездоріжжя), працелюбне, за-конослухнянє, дисципліноване населення. Отже, вивоз, імперіс, що тільки тобі годиться. А годилось їй геть усе. І вивозила, і хапала, вигрібала! Та ще й посадила нам на шию армію “руководящих работников” з ідейно-приходським рівнем освіти.

Будувались підприємства, яких в краї ніколи не було? Так, але головні такі, які потрібні були СРСР, а не нашему краю. За 46 років так і не була вироблена комплексна програма власного господарського розвитку краю. Всі славнозвісні (а точніше горевісні) “контрольні цифри” спускалися зверху, з Москви. Розробки ужгородських учених-економістів залишалися для архівів. А в містах і селах краю з’являлися, як гриби, оті “цехи” і “філіали” з гальванічним і всяким іншим шкідливим виробництвом. Зате екологічно чисті підприємства чомусь демонтувались і відправлялись невідомо куди. Інші, “номерні”, підприємства виробляли невідомо які вузли й деталі, і на жодному не було кінцевої, комплексної продукції. Отже, “сметану” кінцевих прибутків знімали десь у Львові, Києві, Харкові, Ленінграді, Москві, а може, й далі. Щойно ж почався в славному Союзі економічний спад, знову ж таки першими закривались “цехи” і “філіали”, а з розпадом імперії – і всі оті заводи-монстри РЕВівської безгосподарності. Про все це І. М. Гранчак говорить тільки мимохіть у порядку “недоліків” на фоні “великих досягнень”.

Отак наш край опинився на найнижчому шаблі біля “розбитого корита”. У цьому краху винні зовсім не сучасні “негаразди” української економіки, як ото ностальгічно плачуться комуністи і люмпенізовані ними частина населення, а штучність, неприродність комуністичної економіки, що ігнорувала десятиліттями всі економічні закони, і “могутність” якої мала глиняні ноги. Отож вони і зламались при першій же зустрічі з ринковою економікою, у якому б вигляді вона не була.

Ще важче читати розділ про аграрний сектор, якось навіть не хочеться вживати тут слово “розвиток”. Автори цього розділу (III) зібрали чималий архівний матеріал і втонули в ньому. Як кажуть, “за деревами і лісу не побачили”. Знову ж таки не зуміли навіть відсторонитися від заяленої комуністичної термінології, на кожному кроці спотикасшся об усі ці “колективізації”, “колективне господарювання”, “вдосконалення”, “підвищення”, “далініше (?) підвищення”, “піклування партійних і державних органів”, “жива робота серед сільського населення”, “роз’яснювальна робота по формуванню позитивної суспільної думки”. Так і хочеться спитати: Панове! Яке ж у нас століття надворі?

Глянувши на довідковий апарат розділу, розумієш причину цієї, м’яко кажучи, комунінерції. Панове автори сполягають тільки на архівні матеріали, знову ж таки комуністичного походження. У їхньому списку не знайдете жодної теоретичної праці з аграрних проблем СРСР, хоч їх уже море, і, маю сказати, дуже цікавих. Отож вони вперто називають грубу конфіскацію державного майна селяніна (одержавлення) штучним терміном “колективізація”. Більше того, рабську працю на “колгоспних” полях вони “мило” називають “колективним господарюванням”. Панове, “господарювати” може тільки “господар”, тобто власник, “колгоспник” же таким не був. Ви навіть постійний диктат держави-власника називаєте ним же придуманим камуфляжним терміном “адміністративно-командна система”. Власник був один – “соціалістична держава”, вона ж і визначала форму обходження з уже своєю власністю. Селянин же мусив “ходити на роботу” за “палички-трудодні” аж до хрущовської відлиги, яка його відпустила “на вольные хлеба” і тим визнала свій крах. А ви вперто “аналізуете” “рішення”

всіх отих комедіальних пленумів, що нібіто вирішували питання “далінішого підвищення”. А “підвищували” вони реально тільки одне – починаючи з 1959 року з кожним роком нарощували закупівлю зерна в США, а при цьому валютою і золотом щедро фінансували американського фермера, а не “колгоспника”. Бо свого селянина комуністичний режим гостро ненавидів, слідуючи заповіді вождя Леніна (“Крестьянин торгаш! Он торгануть любить!”). А ви пишете навіть у висновках, що виною всьому була відсутність “безпосередньої, живої роботи серед сільського населення”. Що ж тут скажеш...

На цьому фоні посткомуністичним абсурдом виглядає розділ з такою ж заяленою назвою “Працею звеличені!” про “героїв праці”.

Розділи IV–IX дуже дивні в роботі, що претендус на узагальнюючу історичну монографію академічного порядку. Бо це всього-на-всього чиновницькі звіти констатуючого характеру, жодного аналізу тут немас і сліду. Більше того, оці “звіти” за чиновникою звичкою мають мажорний характер, їхні автори проблеми професіонально не знають (вони ж бо “керують”!) і відповідно свідомо чи несвідомо фальсифікують її реальну картину або ж заналдо її примітивізують. Дарма читач шукав би аналізу проблем освіти і науки у розділі VIII. Цей розділ теж мас хвалебно-звітний характер. За рядком залишилось питання, для чого, та й чи варто було провінційному ВНЗ (УжНУ) розвивати фундаментальну науку, якщо абсолютна більшість його випускників ішла в школи? Край потребував принаймні повноцінного педагогічного факультету (педагогічна кафедра проблем не вирішила), широкопрофільного природничого факультету та ін.

“Лебединою піснею” радянській системі с розділом XII. Читасш, і плакати хочеться за “добрими, старими часами”, коли профспілки тільки те й робили, що “піклувались”, а комсомол “організовував”. Згоден, що профспілки про щось “піклувались”, головне про свій “актив”. Але ж комсомол з часів “вождя народів” Сталіна був класичним “п’ятим колесом до воза”. Партия, звичайно, всім управляла і несла відповідно весь державний тягар, бо нікого іншого не допускала. Профспілки щось-таки робили для “трудящих”, хоча

мінфін час від часу забирає і їхні накопичення внесків “на народно-хозяйственные нужды”. А іже комсомол був класичним паразитом, дійсним завданням якого було не допустити якусь самоорганізацію молоді, а коли партія дасть “клич”, то під гаслом фальшивої романтики послати “загони” в промерзлі або пропалені сонцем намети “будівників комунізму”. При цьому “актив”, молодий, повний гормонів, нудився і просинався тільки для гасмних пиятик та іншого (згадайте фільм на цю тему “ЧП районного масштаба”), та коли веліли когось “пропісочити”, а то й розчавити для науки іншим. Але наші автори, вони ж колишні “вожді” оцього монстра, звичайно його славословлять і дивуються, що тільки в кінці горбачовської “перестройки” знайшлися молоді, які перстом показали, як ото хлопчик із казки Андерсена, що “король голий!” А він же був голим завжди.

Шановні автори! Написали Ви багацько, але цільної монографії про нашу трагічну “радянську” історію у вас поки що не вийшло. Все ще попереду.

Ivan Pop,
доктор історичних наук

РЕЦЕНЗІЯ*

Нариси історії Закарпаття / Відп. ред. І. Гранчак. –
Ужгород: Закарпаття, 1995. Т. II: 1918–1945. – 663 с.

Зіставлення дат виходу рецензованої праці та відгуку на неї, напевно, викличе запитання – чи не запізно? Маю два пояснення. По-перше, наскільки відомо, це взагалі перша (принаймні в Україні) рецензія на цю книгу, жваве (й усне) обговорення якої не вийшло поза межі вузького кола людей. По-друге, відгук був написаний ще 1997 р., автор цих рядків надіслав його у редакції місцевих (закарпатських) видань – бо, логічно міркуючи, історія Закарпаття мас найбільше цікавити місцеве населення. Але рецензія так і не була надрукована, і редакції не подали жодних пояснень щодо того, чому так сталося.

Заінтригувавши читача, відразу мушу його розчарувати. Чогось сенсаційного у цьому відгуку він не знайде. Відгук стосується типових помилок типового видання для української наукової периферії, яка на будь-яку несхвальну і неочікувану рефлексію реагує, як глибока трясовина на кинуту в неї каменюку. Тобто ніяк...

Характеристику “Нарисів...” можна почати з каламбуру. Вони дають приклад дослідження, яке є “провінційним” водночас як за тематикою, так і за рівнем методології. У більшості авторів не спостерігаємо і натяку на якісні оригінальні інтерпретації чи сучасну методологію. Методологічні підходи у різних розділах коливаються, залежно від авторства, між середньовічними літописами з їхніми порічними викладами (щоправда, замість провіденціалізму – рештки марксизму-ленінізму) та позитивізмом кінця XIX ст. Фактологічна база у книзі, слід визнати, досить багата. Це плюс.

* Україна модерна. – 2002. – № 7. – С. 226–231.

А от наскільки вона нова, до цього ще повернемось. У плані дискурсивному основна частина тексту “Нарисів...” витримана з партійною твердістю, у пострадянському, а подекуди – ще й у дуже радянському дусі. Переважно в авторів (як їх точніше окреслити – українські, пострадянські, екстрадянські, тутешні?) домінує конфліктна парадигма сприйняття минулого. Тож “трудячі” у них все ще зайняті лише боротьбою “за соціальне та національне визволення” (с. 194). (Цікаво, чим займалися “нетрудячі” і які критерії відрізнення одних від других?)

Радянська схема історії до і після “Великого Жовтня” і тут вплинула на групування матеріалу за хронологією – періодові до 1918 р. присвячено менше (т. 1), ніж подальшим часам (т. 2 і запланований т. 3). Читаючи деякі місця, взагалі важко позбутися враження, що тримаєш у руках не радянський підручник 70-х років з історії СРСР. Бо ті ж самі штампи, ідеологічні звороти, спосіб мислення та прямолінійні як асфальтоукладач “політико-виховні” висновки. Зокрема, оповідь про “40 днів комунізму” на Закарпатті в 1919 р. завершується ригористичною настановою, що вони “вчать не допускати ніяких диктатур, а будувати демократичне суспільство” (с. 93). З цих підсумкових слів також можна було б зробити висновок, що їхні автори (пп. І. М. Гранчак, В. О. Приходько) однозначно оцінюють комуністичний досвід як негативний. Але за декілька рядків до цього вони підкреслюють, що “чимало шкоди” було завдано через “механічне (виділення наше. – Е. Г.) перенесення політики Радянської Росії” (с. 95), а, отже, не внаслідок іманентних рис більшовизму.

Хоча редакційна колегія з часу виходу першого тому “Нарисів...”* змінилась лише на одну людину, проте т. 2 вийшов протилежним у питанні визначення національної ідентичності східнослов’янського населення Закарпаття. Якщо перший ще був “проукраїнським”, то другий уже відчутно “прорусинський”. Прорусинські автори виразно домінують як за кількістю сторінок, так і за важливістю дорученої їм тематики. Заслугою це є проф-

* Нариси історії Закарпаття / Відп. ред. І. Гранчак. – Ужгород, 1993. Т. I: 3 найдавніших часів до 1918 року. – 436 с.

сора, д. і. н. Івана Гранчака (1927–2000), відповідального редактора обох томів “Нарисів...”. Саме його перу та п. Марині Кляп (кандидатові педагогічних наук і, до речі, його донощі) належить вступ “Загальна характеристика міжвоєнного періоду історії Закарпаття” (с. 5–11). Оскільки такі структурні частини у наукових дослідженнях, як правило, мають програмовий характер, то зупинимось на ньому докладніше.

З першої ж сторінки вступу стас зрозуміло, що його автори згадану проблему національної ідентичності вирішують однозначно – більшість населення були русинами, а русини – не українці і навіть не український субетнос. Доведенням цієї тези автори вирішили себе не обтяжувати. Не є, і крапка. Автори пишуть про “копітку” роботу вчених над текстами десятьма мовами. Однією з яких, зокрема, названо русинську. І знову ж – без жодної аргументації. З таким же успіхом можна тоді заявити і про існування галицької, новоросійської, одеської, донецько-криворізької та ще хоч яких мов (наприклад, не за регіональним принципом – зокрема, мови злочинців, бюрократів). Взагалі-то, порівняно з авторами “Передмови” (с. 3–4), мушу зінатися у власному філологічному невігластві. Бо з перелічених 10 мов лише 8 (русинську мовою не вважаю – доведіть, будь ласка) були мені знайомі, а от назву десятої – “і т. д.” – почув уперше...

Така метода легкості, безапеляційності, безвідповідальності у доведенні характерна для цієї книги. Слово в авторів ніби сакральне: оскільки вони так написали, значить так воно в дійсності й було. Ще один приклад. На с. 360 “Нарисів...”, де йдеться про кількість українофілів серед вчителів у середині 30-х років, замість прийнятої цифри 1211 з 1874 педагогів подається “більш точна” – “могло стояти [на позиціях українофільства] близько тисячі чоловік”. Аргумент? 1211 – це “значно перебільшена цифра”. Ось як просто. 1211 – це забагато, а близько тисячі – саме те. Мимоволі пригадуються думки п. Григорія Грабовича, що в основі психологічного типу радянської людини лежить культура безвідповідальності”*.

* Грабович Г. Україна: підсумки століття // Критика. – 1999. – № 11. – С. 8.

Населення Закарпаття, яке було у т. 1-му українцями, у 2-му стало русинами. А відомий американський учений Пол Магочій* з “помилкового” дослідника став “правильним”, “об’єктивним”. Альтернативність у “Нарисах...” простежуємо хіба щодо назви краю – то Закарпаття, то Підкарпатська Русь, то Подкарпатська. Тим часом кожна з них відповідає певному етапові історії регіону й, очевидно, вживати їх слід відповідно до цього. Або – якщо автори пішли за Магочієм у питанні ідентифікації населення – то треба було і географічну назву подавати всюди за ним – Підкарпатська Русь. Що це за Подкарпатська Русь? Це ж чеська офіційна назва регіону. В українській мові, наскільки відомо, немас префікса “под”. Через кожну сторінку трапляються русизми – “появилося”, “непогрішими”, “общество”, “опечатка” тощо.

Текст багатий на приклади порушення логіки. На думку пп. Гранчака і Кляп, східнослов’янське населення Закарпаття – русини – “були домінуючим етносом” (с. 8). Але, згідно з тими ж авторами, “значна частина населення... бачила своє майбутнє у присиднанні до України” (с. 7), “долю завжди вирішувати більшість” (с. 11). Логічно з цього зробити висновок, що русини прагнули з’єднатися з українцями.

Автори також стверджують, ведучи мову про події 1944–1946 рр., що Закарпаття було присуддано до УРСР без волі його народу (с. 7). А на с. 11 ми вже дізнаємося, що в той же час “значна частина закарпатців сама виношувала ідею єдності з українським народом”. Виходить – “вагітні” були (виношували ж), але “заміж” (за Радянський Союз) не хотіли.

Протягом ХХ ст. населення області, нікуди не виїжджаючи, встигло “побувати” у цілому ряді держав. Одну з них – Чехословакську республіку – більшість закарпатців похилого віку (переживши СРСР, живучи у сучасній Україні) згадують лише добрими словами. Проте чехословакський період історії (1919–1939 рр.) змальовується авторами “Нарисів...” чорними

* Див. Його основну працю з концепцією русинства: Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948) / Авториз. пер. з англ. – Ужгород, 1994. – 296 с.

фарбами. На с. 24 той же п. Гранчак разом з іншими авторами (пп. В. Приходько та І. Поп) підкреслює, що угорські міжвоєнні дослідники “правильно оцінювали той факт, що включення Закарпаття до складу Чехословаччини порушило процес самобутнього розвитку русинів”. Цими порушеннями були “чехізація” та “пропаганда українофілів і русофілів” (с. 24). Логічно буде прийти до думки, що тоді попередня Австро-Угорщина (точніше, її угорська частина) забезпечувала цей “самобутній розвиток”. Процесами якого, напевно, були мадяризація та русинізація.

Твердження пп. Гранчака і Кляп про існування проголошеної Народними комітетами у 1944 р. “суверенної держави” – “Закарпатської України” (с. 7), м'яко кажучи, дивус. Бо, за такими невідомими критеріями державності, “суверенними державами” можна визнати всі області СРСР.

Після 1991 р. сучасна українська гуманітаристика постійно збагачується новою термінологією, в основному, із Заходу. Озвучені науковцями з усталених центрів, нові терміни луною прокочуються в устах провінційних учених, більшість з яких повторюють їх як один відомий персонаж із Франкового оповідання оте знамените “абабагаламага”. Так, на с. 8 вживається термін “державне самоусвідомлення”. Це що, держава сама себе усвідомила?

Після загальної характеристики, даної пп. Гранчаком і Кляп, іде історіографічний вступ проф., д. і. н. Дмитра Данилюка, присвячений українській історіографії досліджуваного періоду (с. 12–20). Його аналіз почнемо з формальностей. Чому про книжечку Д. Дорошенка “Угорська Україна” (Прага, 1919) написано, що вона вийшла “на початку 20-х” (с. 12)? Якщо предметом розгляду є українська історіографія, то чому у тексті характеристики російських учених І. Мельникової, Ю. Писарєва, Б. Попова (с. 12–13)? Чи в автора, за звичкою, всі радянські ще є своїми? Як можна до історіографії зарахувати мемуари, наприклад, С. Ключурака (с. 13) або радянських військових (с. 19). На цю ж помилку натрапляємо й у параграфі (с. 21–26), де аналізується зарубіжна історіографія (автори – І. М. Гранчак, В. О. Приходько, І. І. Поп). Тут “працями зарубіжних істориків” вважають спогади Томаша Масарика та промову Едуарда Бенеша, виголошенну в Ужгороді 1934 р. (с. 21).

Наголошувати на важливості історіографічних студій, думаю, нема потреби. Вони є непоганим лакмусом розуміння автором теми, рівня володіння матеріалом. Іван Лисяк-Рудницький писав: “Історіографічні дослідження можуть приносити науці подвійну користь. По-перше, вони забезпечують проникливе розуміння предмета, подаючи різні погляди попередніх дослідників. По-друге, вони роблять внесок в інтелектуальну історію, оскільки ілюструють еволюцію історичної думки й суспільних ідеологій”*. Ні першого, ні другого ми не знайдемо в авторів історіографічних вступів. Порівнюючи історіографічні екскурси у П. Магочія та у “Нарисах...”, відразу помічаєш, що останні відчути поступаються як софістикованістю, так і кількістю проаналізованих праць.

Текст же п. Данилюка нагадує швидше бібліографію з невдалими коментарями, ніж історіографічну розвідку. Крім того, текст підозріло схожий на працю ще “радянського” Данилюка “Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1985)” (1987), тільки у реферативному вигляді. До речі, п. Данилюк не знає праць І. Лисяка-Рудницького про Закарпаття. Чи випадково?

Проте всі ці концептуальні огріхи можна було б компенсувати заглибленням в архіви, поданням нових фактів, емпіричної бази та висуненням цікавих версій, гіпотез. Обіцянка цього дається на початку книги, де та анонсується “новою узагальнюючою працею, написаною переважно на нових архівних матеріалах” (с. 3). Вражас і сам перелік архівів. Крім архіву області (ДАЗО) та київських, це ще Чеський державний архів та Військово-історичний архів (обидва у Празі), Угорський національний архів і Військово-історичний архів (обидва у Будапешті), комітатські архіви у Дебрецені та Ніредьгазі, Словацький державний архів (Братислава), Кошицький та Пряшівський окружні архіви (с. 4).

Але після ознайомлення з книгою мене не полишло відчуття, що більшість тексту – компіляція з трьох-четирьох книг, і до того ж не найкращої якості. Якщо праця справді написана переважно на базі архівних матеріалів, то, очевидно, більшість посилань має бути на архіви. Посилання вступу та розділів 6, 8 до уваги не беремо, бо

* Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – Київ: Основи, 1994. Т. 1. – С. 71.

сама їхня тематика (історіографія, культура) передбачає більше використання опублікованих текстів, ніж архівних матеріалів. Отже, залишаються сім розділів. Загальна кількість посилань – 1541, з них архівних (у т. ч. і на рукописні фонди) – 441. Тобто, 28,6%. Картина стас цікавішою, коли підрахувати ще й відсотки за окремими архівами. Закарпатський архів (ДАЗО) – 320 позицій (20,8%), ДАЗО + інші українські архіви = 341 (22,1%). Скільки використано іноземних архівів, визначити легко – це 6,5% усіх посилань, серед яких, зауважимо, зовсім не згадуються комітатські та окружні архіви, Словачький державний архів.

Та найбільшою хибою “Нарисів...” с все-таки не це. Прочитавши усю книгу, так і не побачив у ній життя Людини – закарпатця того часу. Він загубився у тексті серед трясовини цитат, дат, цифр. Історія ж мас, напевно, розповідати нам, людям сучасним, про людей минулого. Розділ з культурології (6, 8), де можна було б віднайти оте дихання тогочасного життя, пригнічують, бо написані аж ніяк не культурологічно і дихають стилістикою некролога. Автори “Нарисів...” настільки захопились переписом українців і русинів, що, наприклад, зовсім не висвітлили історію національних меншин регіону того часу. Закарпаття – це ж майже мала Європа, копія її. Тут живуть німці, угорці, словаки, румуни, чехи, поляки. Маленька копія всієї Центральної Європи.

Незмінною, непорушною у “Нарисах...” виявилася ще одна традиційна хиба закарпатської історіографії й історіософії про Закарпаття – розгляд його минулого самого по собі, ізольовано, поза історичним контекстом країн, до складу яких воно входило. Лише у роботі п. Магочія Закарпаття більш-менш вплетено в історію Австро-Угорщини, Чехословаччини та Угорщини. Але історія регіону досі залишається *не вписаною у всеукраїнський контекст*. Епізодичною, малодослідженою є, зокрема, історія взаємозв'язків між Закарпаттям та Галичиною протягом XIX–XX ст. Зважаючи на загальний прорусинський тон другого тому “Нарисів...”, було б марно сподіватися поступу у вирішенні вказаних проблем. Виглядає, однак, що корінь такого ізоляціонізму лежить не в орієнтації авторів, а в провінційності їхнього світогляду та в браку належної ерудиції. Якщо у п. Магочія розгляд якогось моменту з історії краю відбувається на панорамі

щонайменше Центрально-Східної Європи, то інтелектуальні горизонти авторів не виходять поза межі Тиси і Карпат.

Тому не можу погодитися з тим, що рецензована книга виконала своє призначення – стала кроком уперед, етапом, підсумком у вивченні історії Закарпаття міжвоєнного періоду. Вона швидше стала етапом помилок і прикладом, як не слід ту історію писати. Тож краще, щоб дослідники зверталися до інших праць. З приводу короткого вступу у той період, скажімо, до статті І. Лисяка-Рудницького*; загальної історії 1918–1945 – до праць П. Магочія та Петра Стерча**; з дипломатичної боротьби навколо Карпатської України – до робіт Д. Злєпка та О. Барана***; періоду угорської окупації – до книги Р. Офіцинського (за редакцією В. Маркуся і В. Худанича)**** і до збірника недавно опублікованих спогадів Вікентія Шандора*****. На жаль, “Нариси...” дають біднішу у порівнянні з цими дослідженнями картину.

На с. 2 наведено спонсорів видання – всього 17. Шкода Ваших грошей, панове-спонсори. Краще б виділили ви їх п. Магочію. Він хоч і написав би роботу прорусинськи, але вона була б якіснішою та більш плідною у науковому вимірі.

Ернест Гайдел,

науковець Інституту європейських досліджень НАН України

* Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності // Його ж: Історичні ессе: У 2-х т. – Київ: Основи, 1994. Т. 1. – С. 451–470.

** Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості...; Стерчо П. Карпато-Українська Держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Репр. вид. 1965. – Львів: За вільну Україну, 1994. XXXII, 288 с.

*** Злєплю Д. Українське питання у 1938–1939 роках і Третій райх // Записки НТШ. – Львів, 1994. Т. 228. – С. 249–308; Баран О. Мадярська окупація Закарпаття в 1939 році // Український історик.– 1995. Ч. 1–4 (124–127). – С. 119–136.

**** Офічинський Р. А. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). – Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. – 244 с.; Закарпаття під Угорщиною. 1938–1944 / Упор. та передмова В. Маркуся та В. Худанича. – Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. – 232 с.

***** Шандор В. Спомини. – Ужгород: МПП “Гражда”, 1996. Т. 1. – 388 с.; 2000. Т. 2. – 245 с.

ХТО БУВ ПЕРШИМ ДРУКАРЕМ У ЄВРОПІ?*

В ужгородському видавництві “Закарпаття” щойно вийшла нова книга дослідника українських першодруків Олександра Ороса, уже в самій назві якої (із заголовком і підзаголовком) явно вчувається інтрига відкриття: “Грушівський монастир і початки книгодрукування в Європі. Хто перші винахідники книгодрукування в Європі – голландці, німці чи українці?”

Ім’я автора, політичного діяча, колишнього політ’язня й талановитого науковця, нині знане і в Україні, і за її межами. Цілком слушною є оцінка його постаті в післямові, написаний Н. Кушко: “Він належить до тих сильних особистостей, для яких чавунна зрівнялівка розвинутого соціалізму була особливо тяжкою. Замість активної діяльності – фанфари пустопорожніх лозунгів, замість свободи – всесилля КГБ, замість “добробуту народу” – си́тий комунізм для окремих людей...”

Син православного священика, кандидат технічних наук, він уперше був заарештований 1972 року за антидержавну політичну діяльність, та невдовзі звільнений через брак доказів, а 1982-го заарештований удруге за сфальсифікованим звинуваченням і звільнений 1988-го. Опинившись на волі, організував на Закарпатті правозахисну організацію – Українську гельсінську спілку, яка пізніше перетворилася на Українську республіканську партію. До 1993 року був головою обласної організації УРП, але через внутрішньопартійні негаразди залишив цю організацію, яка поступово переродилася на слухняну захисницю корумпованої влади.

Ще в рідній домівці Олександр Орос прилучився до багатующої давньої української рукописної та друкованої книжкової спад-

* Газета “Літературна Україна”. – 2008. – 4 грудня.

шини, шанувальником і збирачем якої був його батько. У роки поневірянь, коли після арешту (1972) О. Орос у 1974 році втратив роботу й жив випадковими заробітками, він підготував грунтовне дослідження на тему “Чому українців тільки сорок мільйонів?”, про публікацію якої тоді, певна річ, не йшлося в принципі. Паралельно почав досліджувати історію книгодрукування на Закарпатті. Ця робота забирала багато фізичних і духовних сил, доводилося працювати над складними старослов'янськими текстами 10–12 годин на добу. Результатом наполегливої багаторічної праці стала фундаментальна книга “Грушівський монастир і початки слов'янського кириличного книгодрукування” (Ужгород, “Закарпаття”, 2001), яка, усупереч радянській імперській науці, генезу українського книгодрукування переносить з другої половини XVI на кінець XV століття. О. Орос довів, що так звані краківські першодруки Швайпольта Фіоля насправді родом із Грушівського монастиря, а протографом однієї з краківських інкунабул послужив рукописний Октоїх, створений у Грушівському монастирі у XV столітті.

Новаторською у світовому книгознавстві стала й книга О. Ороса “Грушівський монастир і початки книгодрукування в Європі”, що з’явилася в результаті дальших студій автора. Залишки безцінних скарбів давніх українських рукописних і друкованих книжок із колишньої багатою спископською бібліотекою, що зберігаються тепер у науковій бібліотеці Ужгородського національного університету та фондах Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді, стали цього разу об’єктом його пильних наукових зацікавлень. Ідеється про низку рукописних і друкованих книжок, але насамперед про дві з них – Четверосвантій (інвентарний № 134) та Четвероблаговісті (інвентарний № 132) із фондів бібліотеки Ужгородського національного університету. Четверосвантій та Четвероблаговісті в релігієзнавстві й книгознавстві – терміни-синоніми; автор розмежовує їх задля зручності опису й аналізу двох одногідних за змістом, але різних за місцем друкування і часом появи (та все ж найперших у Європі) інкунабул.

Ці Четверосвантії, що, як доводить автор, були першими друкованими книжками Європи, уже понад сто літ відомі в науці й свого часу потрапили до поважних досліджень та каталогів

стародавніх друкованих книжок російських та українських учених – О. Булгакова, М. Максимовича, Л. Владимирова, О. Гуссової, В. Лук'яненка, В. Микитася, а також румунських фахівців І. Біану, Л. Демень, Д. Симонеску, Н. Ходош.

Обидві ці книжки вчений світ досі вважав за такі, що видрукувані в Угро-Влахії, хоча скрупульозного їхнього опису, аналізу буквиць, орнаментування, філіграней ніхто не робив. Помилкові твердження російського професора О. Петрова, який ужгородських примірників книг у руках не тримав, повторювали наступні російські дослідники й були використані румунськими вченими, яким дуже імпонувало перенесення генези румунського книгодрукування на століття-два назад, коли насправді його там нікак не могло бути, і вони в ім'я цієї ідеї-фікс ніколи не цуралися й досі не цураються фальсифікацій.

Детальним описом обох книжок, виявленням пізніших фальсифікацій окремих сторінок, уклесних на місця попередніх, аналізом буквиць та орнаментів, численними порівняннями текстів першодруків, їхніх буквиць та орнаментування з більш ранніми і тогочасними рукописними книжками Закарпаття, аналізом особливостей текстів, екскурсами в історичні реалії, а головне – філігранями, що були атрибутом тогочасного паперу, автор переконливо довів, що Четвероевангеліє (інв. № 134) видрукуване в 1380–1400 роках у Грушівському монастирі, а Четвероблаговістіє (інв. № 132) – у 1400–1415 роках в Угольському (Занівському) монастирі.

Автор першим звернув увагу на особливості друку цих двох книжок. Виявилось, що друк не рухомими, а різаними на дошках-сторінках літерами, друк ксилографічний. Саме такий спосіб було винайдено ще у VIII–IX століттях на Сході.

Предтечою ксилографічного книгодрукування на історично-му Закарпattі був унікальний, неперевершеної різьби по дереву, двобічний напрестольний хрест, датований 1242 роком. Хрест віднайдено автором у Грушеві, і описові його у книзі присвячено цілий розділ. Тут філігранна різьба і людських постатей та пейзажів, і немалих текстів – останній були предтечою виготовлення дошок-сторінок для ксилографічного друку майбутніх книг, що

пішли у світ із двох чи не найбільших у середньовічній Європі монастирів – Грушівського і Угольського (Занівського).

Українським ксилографічним (витиснутим з різаних на дошках-сторінках) першодрукам – Четверосвягелісі та Четвероблаговістю автор знайшов місце в контексті історії європейського книгодрукування з уже давно знаними в ролі першодрукарів німцем Гутенбергом і голландцем Костером, щодо яких сучасна наука ніяк не з'ясус остаточно, хто саме започаткував у Європі друкарство. Тож тепер, коли першим став невідомий монах Грушівського монастиря, який дав світові виготовлене ксилографічним друком Четвересвягеліс в останні десятиліття XIV століття, а другим – невідомий монах Угольського монастиря, що явив світові Божому на самому початку XV століття Четвероблаговісті, – констатус О. Орос, – видатним книгоznавцям Європи, котрі досі не з'ясували, Костер чи Гутенберг був першим, доведеться вирішувати, хто з них – третій, а хто – четвертий.

Оскільки перші книжки постали з потреб богослужбових, автор торкнувся також ролі історичного Закарпаття, де християнство прийняли сторіччям раніше, ніж у Києві, у християнізації Русі-України, а також участі закарпатських монахів у творенні рannих українських рукописних книг, починаючи зі знаменитих Ізборників Святослава.

Цілком слушним є своєрідне резюме автора, яким і закінчило свій відгук на видання, що докорінно змінило усталені уявлення про один із найславетніших винаходів людства – поширення і збереження інформації за допомогою друку: “Усе досі оприлюднене мною у цій книзі щодо друкарства засвідчує – відтепер з Україною слід рахуватися і як з державою, якій належить першість винайдення друкарства в Європі. Ми обнародували лише кілька старовинних ксилографічного друку книг, що з'явилися на історичному Закарпатті, а були вони не тільки тут. Шукаймо! Європа на теренах історичного Закарпаття повторила те, що набагато раніше зробив Схід, а вже відтак почала друкувати літими з металу літерами”.

Петро Борсук

УНІКАЛЬНЕ ВИДАННЯ ОЛЕКСАНДРА ОРОСА*

Наприкінці цього року в ужгородському видавництві "Закарпаття" побачила світ нова фундаментальна праця Олександра Ороса "Грушівський монастир і початки книгодрукування в Європі". Назву книги підсилює підзаголовок: "Хто перші винахідники книгодрукування в Європі – голландці, німці чи українці?"

Як і слід було статися, видання викликало значний резонанс у читацьких та наукових колах. Уже 4 грудня цього року газета національної творчої еліти України "Літературна Україна" опублікувала розгорнуту рецензію "Хто був першим друкарем у Європі?"

Подвижницька, жертовна праця автора книги – політичного діяча, колишнього політв'язня й талановитого науковця, знаного й шанованого не тільки в Україні, але й за її межами, тривала з деякими перервами понад три десятиліття. Піднята й ґрунтовно розроблена ним тема хвилює і кличе до нових творчих і наукових відкриттів, автор шукає і знаходить по купинці нові аргументи й факти на користь свого дослідження.

Досконало вивчивши літературу про монастирі древньої Київської Русі, автор видання добре запам'ятав серед багатьох інших висловлювань ось ці, з Кисво-Печерського патерика: "Коли ж помножилися гріхи наші і звершились беззаконня наші, а злоба наша Бога прогнівila, тоді Божим попущенням через гріхи наші зруйновані були храми і спустошені монастирі, міста полонені і села сплюндровані народом незнаним, народом немилостивим, народом безсорошим, який Бога не боїться, нічого людського в собі не має".

* Газета "Трибуна". – 2008. – 27 грудня.

Сина православного священика Олександра Ороса іце з молодості не полишаю байдужим запитання: незваж народові, котрий безнастінно потерпав від нападів віроломних сусідів і розшматовувався усобицями марнославних князів, котрому з давніх-давен "веселіє пitti єсть", може прислужитися чиясь боротьба з власними вадами? Ідею автор рецензованого нами видання зрозумів, що народ наш не хоче ненавидіти, красти, вбивати, не хоче розпустити, а жадас справедливості та душевного спокою для себе і для всіх. В часи комуністичного засилля, кагебістського пильного ока, тоталітаризму юнак Орос жалібно шукав і децо знаходив з рукописних і друкованих джерел про монастири, зокрема й про Грушівський, Угольський (Занівський) та інші, про які до Олександра Ороса ми знали лише фрагментарно, далеко не в повному обсязі.

Ще з ранньої молодості Орос прагнув не знайденої в миру Божої мудрості. Багато читав про Святу Гору Афон, про життя гамтешніх ченців, про Києво-Печерську лавру, інші монастири, та особливо як закарпатця його цікавив і захоплював своєю унікальною історією наш рідний Грушівський, а також Угольський (Занівський), Угочський та інші монастири, одні з найдревніших в Європі.

Можна не вірити в громадську корисність духовної індивідуальної боротьби, проте не можна не захоплюватись життям, яке перевищувало людські можливості. Залишаючись у плоті, переважна більшість ченців уподібнювали свою життя ангельському, витримуючи незліченну кількість випробувань та страждань.

У війні зі злом неможливо обйтися без втрат і поразок, що завжди дають поживу для низьких кинів стосовно чернечого життя і побуту, які добре вивчiv, в які і сам вріс Олександр Орос, працюючи над історією Грушівського та інших монастирів, початками книгодрукування в Свропі. В часи тоталітаризму пан Орос недарма був під пильним прицілом КГБ, гнаним і переслідуваним, та й нині, уже в незалежній Україні, він до кінця так і не реабілітований нашими далеко не бідними матеріально прокурорами й есбесушниками.

Першодруки Грушівського монастиря, які ґрунтовно дослідив Олександр Орос, без найменшого перебільшення, стали потужним джерелом, що розливалося по всій Україні й далеко за її межами. Звісно, не корисливсі бажання уславитися та уславити обителі монастирів водило і водить рукою автора рецензованого нами видання. Йому залежало на переданні духовної спадщини нашадкам, наперекір нашим прокурорам, есбеушникам та суддям, котрі жириють на чесних іменах, серед яких і пан Орос, котрий живе в холодній однокімнатній квартирі.

“Грушівський монастир і початки книгодрукування в Європі” – це вже третя книжка про монастирі, першодрукарство в Європі, видання, що увінчує невтомне, жертвовне дослідження автора на цю тему.

Я захоплено, одним подихом прочитав рецензію в авторитетній “Літературній Україні”, де все-таки більше йдеться про самого автора, аніж про витоки цього солідного видання, зрештою про автора, який зі знанням справи досліджує історію рідного краю, християнства, чернецтва, що на сто літ раніше, аніж у Київській Русі, були вже на Закарпатті, яка різними істориками, археологами, філософами й науковцями висвітлювалася також по-різному, далеко не на обґрунтованій, науковій основі. Ось чому багато в чому це видання є новаторським у сенсі історичної правди, ось чому нині наші доктори, професори й академіки, нарешті, згадали про автора видання та про значимість його праці.

Автор видання аргументовано й фактів довів, що так звані краківські першодруки Швайпольта Фіоля зародилися ще в Грушівському монастирі. Пан Орос також першим звернув увагу на особливості друку Четверосвягеля, видрукуваного в 1380–1400 роках у Грушівському монастирі, та Четвероблаговістя (1400–1415 pp.), видрукуваного в Угольському (Занівському) монастирі. Автор виявив, що це друк не рухомими, а різаними на дошках-сторінках літерами, тобто друк ксилографічний, а предтечею ксилографічного книгодрукування на історичному Закарпатті був унікальний, високохудожньої різьби по дереву, двобічний напрестольний хрест, датований 1242 роком. Хрест цей було віднайдено автором у Грушеві, і його описові п. Орос присвятив цілий роз-

діл у виданні. Вивчивши та дослідивши українські ксилографічні першодруки, автор довів, що не німець Гутенберг та голландець Костер з першодрукарнями в Європі, як досі вважалося. Першим, як це переконливо випливав з досліджень О. Ороса, є невідомий монах Грушівського монастиря.

Насамкінець варто відзначити високу поліграфічну якість цього унікального видання. Книга також гарно, змістовно ілюстрована.

Михайло Ряшко

МОНОПОЛІЯ НА ІСТИНУ... (АБО ДЕТЕКТИВНІ ПОШУКИ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРШОДРУКАРЯ НА ЗАКАРПАТІ)*

Передмова

Сьогодні в Україні друкується безліч різноманітної літератури. Але серед цього різноманіття важко зустріти справжню "перлинну" для читача і суспільства. Державні чиновники від культури продовжують фінансувати і підтримувати тих, кого їм вигідно, абсолютно не звертаючи уваги на приватні незаангажовані друкарні, на попит і таке інше.

Цього разу взялася за перо змусила "неординарна" книжка, яка нещодавно вийшла у нас на Закарпатті, а саме, як зазначено в її реквізитах: "науково-популярне видання" – "Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування" Олександра Ороса. Цю книгу вже встигли добре розрекламувати в обласних ЗМІ, і навіть провести науково-практичну конференцію (за участю відомих професорів-істориків Ужгородського національного університету), яку було присвячено виходу "моноографії" у світ.

Автор книги "абсолютно точно" стверджує, що перші слов'янські друковані книги з'явилися саме на Закарпатті, у Грушівському монастирі. За дослідником О. Оросом, усе, що ми знали про Фіоля, Федорова та всіх інших першодрукарів, не відповідає дійсності. Але якби це було лише сміливою гіпотезою і все...

* Газета "Старий Замок". – 2002. – 17 січня.

Вищезгадана книга не відповідає науковим вимогам цього-дення, доволі безграмотна і беззапеляційна. Вона скоріш нагадує "антинавковий детектив", у якому багато злочинців і мало пра-ведників. Прикро тільки, що подібне видання випущене під "благословенням" рецензентів, членів-кореспондентів НАН України О. В. Мишанича та М. І. Мушинки. Вони б могли і зазначити, що рецензують лише наукову фантастику, а не серйозну працю (поси-лаючись на яку, до речі, вже пишуть курсові мої знайомі студенти).

А сам О. Орос – цитую: "...сподівався представити свою ро-боту для захисту як дисертацію на здобуття вченого ступеня док-тора історичних наук", не будучи істориком. Нонсенс! Але якщо це не вдалося за радянської влади, де гарантія, що не вдасться за-раз? На жаль, у наш час не кожний "доктор" знає, як вірно "ліку-вати" науку.

Праця О. Ороса, на жаль, не викликає навіть бажання розпочи-нати наукову дискусію, оскільки пронизана духом помсти. А пом-ста, як відомо, поганий супутник для вченого. Мені особисто, як за-карпатцю, дуже імпонує версія про Грушівський монастир та його друкарню. Але, як історику, хочеться, щоби на першому місці була правда та бажання її знайти. У біографії О. Ороса зустріє фраза, що він виступає "...проти намагань централізованої науки остаточ-но прибрести до рук монополію на істину". Як це гарно зустріти! На-справді ж ця монополія залишилась, хоча і знаходиться зараз у руках вже не російських, а вітчизняних чиновників та "істориків".

Чи потрібні нам подібні книги? Важко сказати, адже на будь-якій розкладці можна знайти екземпляри ще більш жахливі. Але вони явно не претендують на наукові видання. Хоча, здається, для наших кінорежисерів тепер з'явився добрий сценарій для попу-лярного останнім часом "напівісторичного детектива". "Друкар-ня в Грушеві" буде достойною відповіддю на польську стрічку "Вогнем і мечем", а росіянам дістанеться за кримінал "Брат-2". І за все інше також...

Історична довідка

"На чолі розвитку книгодрукування у східних слов'ян стояла "друкарська трійця" Фіоль-Скорина-Федоров. Першими книгами

серед слов'янства були "Октоїх" та "Часословець" (обидві датовані 1491 роком), які надрукував у Krakovі Швайпольд Фіоль, німець за походженням. А виникнення і утвердження друкарства в Україні пов'язане саме з ім'ям Івана Федорова. На початку 1573 року він заснував друкарню у Львові, а 25 лютого 1574-го вийшов "Львівський Апостол" – першісток книгодрукування в Україні.

З інтерв'ю з Тетяною Шевніною (6.06.2000 року) – науковим співробітником фондів Закарпатського краєзнавчого музею.

О. В.: – Яка Ваша думка щодо теорії, що книгодрукування в Україні було започатковане саме на Закарпатті, в Грушівському монастирі?

– Питання про започаткування слов'янського книгодрукування при Грушівському монастирі св. Архангела Михаїла (Тячівський район) не таке вже й нове. У 1995 році вийшла праця Олександра Ороса, де автор намагався розв'язати цю дуже цікаву і полемічну гіпотезу. Наприклад, автор вважає, що рукописний "Октоїх", який зберігся у фондах музею, служив першоджерелом для "Октоїха" Ш. Фіоля 1491 року. Але, за твердженням Київського реставраційного центру, рукопис датується XVII ст. Можливо, наш екземпляр був тільки переписаний з фіолівського стародруку?

О. Орос згадує також і про "Молитвослов", знайдений ним у смт Малий Березний, який буцімто був надрукований у Грушівській друкарні, і подає фото першого аркуша видання з гравюрою. І в цьому випадку висновки п. Ороса спростовуються. На ілюстрації подано перший аркуш не "Молитвослова", а "Місяцеслова" – відомого видання друкарні Львівського братства (видавався окремо в 1642 та 1649 pp.). Версія про друкарню в Грушівському монастирі має право на існування, але на сьогодні вона не доведена.

О. В.: – А якби її було доведено?

– Тоді повністю зміниться історія друкування книги в Україні. Значить, не Федоров був першим, а хтось інший...

Досьє

Олександр Орос народився 24 лютого 1933 року в с. Стеблівка на Закарпатті. Закінчив Львівський лісотехнічний інститут.

Трудився у будівельних організаціях Закарпаття. Тасмно працював на західній радіостанції "Свобода" та "Голос Америки". Навесні 1982 року був заарештований, перебував у сибірських таборах. У 1988 році амністований. Цього ж року вступив до Гельсінської Спілки, створив її філію на Закарпатті. У 1990-му висувався незалежним кандидатом до Верховної Ради. Голова закарпатської організації УРП.

Як пише власний біограф автора книги Надія Кушко, "...аби довести столиці ненависної імперії, що й наші націоналісти з непевним походженням здатні опанувати науки, в 1963 році О. Орос вступав до аспірантури Московського інституту будівельних матеріалів..."

Діставшись кабінету офіційного корифея історії книгодрукування, відчайдушно кинув тому в обличчя, що не в Москві, а на Україні раніше почалося друкарство. І аргументовано це довів".

Олександр Орос ще у 1978 році завершив свою роботу під назвою "Започаткування слов'янського книгодрукування у Грушівському монастирі". Оновлена і доповнена кількома главами, вона нещодавно знову вийшла в Ужгороді (попереднє видання було здійснене в 1995 році).

Як зазначив у передмові до книги знаний закарпатський літературознавець Дмитро Федака: "Практично, після Михайла Лучка (1789–1843), який у другому томі своєї "Історії карпатських русинів" відвів Грушівському монастирю чільне місце, та Юрія Жатковича, що творив на зламі XIX–XX століть, фундаментально питанням Грушівської друкарні ніхто не займався. Була собі така – то й була. А деято вже й став сумніватися, чи колись існувала, адже жодної книги з її вихідними даними поки що не зафіксовано..."

...Російські вчені розробили концепцію про Івана Федорова як фундатора слов'янського книгодрукування на слов'янських теренах Радянського Союзу, і перегляду (без політичних звинувачень сміливців) вона не підлягала.

...Порівнюючи тексти, видрукувані в анонімних друкарнях, він помітив, що ці книги відрізняються не тільки своїми ініціальними літерами (буквицями), великими і малими заставками,

в'яззю, кінцівками, але і мовними особливостями, вживанням слів і виразів народного мовлення корінного українського населення Закарпаття, що дуже близькі до його рідних околиць – Карпатської Русі-України.

Це і дозволило автору дійти висновку, що перераховані вище книги видрукувані у друкарні Грушівського монастиря, яка зафікована в історії фактом свого існування за нібито повної відсутності друкованих у ній книг...”.

Грушівський монастир

Найдавніші дані про монастир св. Архангела Михаїла в с. Грушеві, Тячівського району, що на Закарпатті, відносяться до 1242 року (Ю. Жаткович). Історик Михайло Лучкай підтверджує, що це один із найстаріших монастирів Карпатської Русі, який мав свою друкарню. Перша письмова згадка про нього датується 1391 роком, коли волоські воєводи Балка та Драга звернулися до константинопольського патріарха Антонія з проханням прийняти монастир під його опіку. Патріарх дав монастирю грамоту на “ставропігійське право”, тобто дозвіл будувати церкви у комітатах Берег, Унг, Угоча, Мараморош і т. д. У 1404 році воєводи дарували монастирю землі. Видана ними з цього приводу грамота є однією з найдавніших пам'яток русинської (підкарпатської) писемності (“Енциклопедія Підкарпатської Русі”, 2001).

Грушівський “Октоїх” з музею

Як зазначає автор, “...в історичній науці й досі немає єдиної думки щодо започаткування кириличного слов'янського книгодрукування та місця його виникнення”. Виною цьому є відсутність рукописних книг, які б могли бути першоджерелом (оригіналом) для перших друкованих книг.

О. Орос знайшов, на його думку, цей оригінал у Закарпатському державному краєзнавчому музеї; він зберігається там під інвентарним номером И-456. Ця книга має назву “Октоїх”. Дослідник категорично запевняє: “Не викликає сумніву й те, що рукописний “Октоїх” походить з Грушівського монастиря, про що за свідчують покрайові записи старослов'янською та румунською

мовами кириличним півуставом XV ст. (Грушево розташоване на українсько-румунському прикордонні)".

Дослідник майже ніколи не користується словами "припустимо", "ймовірно", "здається". Його улюблені вислови: "є всі підстави твердити", "безумовно", "таким чином", "не викликає сумніву" і таке інше.

Фіоль, Філь або Фіголь?

Довідка.

"Фиоль (*Fiol*) Швайпольт (умер после 7.05.1525, Краков), славянский первопечатник. Уроженец г. Неймюнхадт, на р. Айш в немецкой Франконии. В 1479 году упоминается в архивных документах Кракова. Состоял в цехе золотых дел мастеров. В начале 90-х годов 15 в. на средства богатого горожанина Яна Турзона Фиоль основал типографию, кириллический шрифт для которой изготовил Рудольф Борсдорф. Напечатал впервые славянские книги кириллического шрифта..." ("БСЭ").

Німця Швайпольта Фіоля прийнято називати "слов'янським першодрукарем". Мабуть, поляки цим фактом дуже пишаються. Можливо, пишаються й німці, адже, крім слави Гутенберга, що видрукував першу книгу у Західній Європі, мають ще й іншого видатного історичного співвітчизника. Росіяни, в свою чергу, шанують пам'ять Івана Федорова, московського першодрукаря. Виникає закономірне запитання: хто ж тоді започаткував друкування книжок в Україні?

Але почнемо з Ш. Фіоля. Саме з його ім'ям пов'язують друкування п'яти перших слов'янських книг ("Октоїх", "Часослов", "Тріодь постная", "Тріодь цвітная", "Псалтир"). Перші дві, згідно з вихідними даними, видрукувані Ш. Фіолем у Краківській друкарні в 1491 році. Ще дві не мають вихідних даних, а п'ята досі не знайдено жодного примірника.

О. Орос у своїй праці робить висновок, що існувала інша "анонімна" друкарня, в якій видано всі вищеперелічені книги без вихідних даних. Адже Краківська друкарня діяла всього дев'ять місяців – із лютого по листопад 1491 року – і "...за такий короткий час Ш. Фіоль ніяк не міг видрукувати всі п'ять книжок".

Висновок, отже, “щодо “Тріоді постної” і “Тріоді цвітної”, то вони побачили світ у Грушівській друкарні”. Автор праці вважає, що доказом цьому твердженю є літери (буквиці) з рукописних книжок, створених “там же” в XIV-XV ст. (“Мукачівський Псалтир”, Мінея). Їхня схожість, пише О. Орос, “зайвий раз підтверджує висновки, що названі перші кириличні інкунали були готовалися до друку і друкувалися на теренах Карпатської Русі”.

Ще один доказ, на думку О. Ороса, – це мова і правопис деяких слів, характерних для Карпатської Русі того часу. Висновок однозначний: “...не тільки рукописні книги з Карпатської Русі служили першоджерелом, але і самі друкарі-складачі та коректори були за походженням українцями з Карпатської Русі”.

І наводить приклад. Так, в “Октоїху” Ш. Фіоля наявні слова: “...аще от мира бысте были” (“...коли б ви зо світу були”. Євангеліс від Івана, 15:19). О. Орос стверджує, що “останні два з них – “бысте были” – як у XV ст., так і тепер, вживались і вживаються в розмовній мові виключно тільки на землях Карпатської Русі, тобто на сучасному Закарпатті”. Це твердження піддається сумніву, але ми не будемо сперечатися.

Автор пише: “Ми (О. Орос. – *O. B.*) схильні до думки, що він міг бути навіть уродженцем Карпатської Русі, якщо врахувати, що прізвища Філь, Фіоль, Фіголь і т. п. ще й нині зустрічаються у Тячівському та Хустському районах і навіть у самому Ужгороді... Але найбільш ймовірно те, що Фіоль закупив і цілу партію ще остаточно недокінчених “Часословів” і, можливо, “Октоїхів”, а також умовив перейти в Krakів друкарів – складачів і коректорів, які пізніше й докінчили друкувати ці книжки в Krakові...”

У кінці 1491 року Швайпольт Фіоль був заарештований, а його напарникам, імовірно, довелося зникнути з Krakова. Частину книг Фіоля було спалено за вказівкою краківських католицьких єпископів, але самому друкарю пощастило більше – він був випущений під заставу 1000 угорських фроленів “на поруки” Яна Турзо (Е. Немировский. Начало славянского книгопечатания. М., 1971). Інша частина православних книг, що вбереглась від знищення, розійшлася світом.

Як анонімна друкарня з Москви переноситься на Закарпаття

Ось що пише автор про професора Є. Немировського: "Нам невідомо, в якому учбовому закладі (!) знаменитий московський професор вивчав логіку, і чи вивчав він її взагалі, бо припускається навмисних чи ненавмисних перекручень задля підтасовок, аби лише підтверти міф про існування в Москві анонімної друкарні до Івана Федорова. Звичайно, таким методом можна стверджувати що завгодно, але подібні підтасовки ніколи не будуть служити істині в науці".

Отже, що це за друкарні? Побутус думка, що в Москві упродовж 1553–1563 рр. існувала анонімна друкарня в будинку священика Сильвестра, в якій працював і Іван Федоров. Книги, що нібито там надруковані, не мають вихідних даних – місця видання, імені друкаря і т. д. Орос робить сміливє заключення: усі ці книги, які добре відомі науці, теж друкувалися у Грушівському монастирі на території сучасного Закарпаття між 1540 і 1580 рр. Серед них: "Тріодь постная", Вузько- та Середньоширифтове Четверосангеліс, Середньоширифтовий Псалтир, "Поучительное Евангелие". Автор вважає, що і цей список є далеко неповним.

А Росії, як виявляється, взагалі непотрібні були книжки в той час. І наводить як підтвердження своєї теорії слова М. Щелкунова ("Искусство книгопечатания в его историческом развитии". М., 1923): "Когда Гуттенберг успел пройти свой жизненный путь, и в Европе множились типографии, Россия немногим отличалась по своему быту от современных эскимосов или алеутов, сидя длинными зимами в своих темных берлогах. Суровый климат и отсутствие общения с культурными народами сделали свое дело. И право же, немного у нас оснований для гордости, не по их вине – нашими предками, если они имели членораздельную речь, в которой бранные и грубые слова занимали видное место, да успели освоить пьянство и всякие пороки, да били своих жен и детей... И в этот феодальный лес не западал и не мог запасть ни один луч истины, поскольку представителем культуры оказался малограмотный в массе священник, перевирающий даже то немногое, что было необходимо в служении его Богу.

При цих умовах у Москвії не було никакої потребності в печатанні книг: их некому было читати...”.

Відразу виникає логічне запитання: що ж тоді робив І. Федоров та його напарник П. Мстиславець у цей час в Москві, та й на віщо йому потрібно було розпочинати друкарство? Виявляється, стежити, за паном Оросом, аби стати керівником заколоту проти Івана IV Грозного. А друкарня була тільки прикриттям цього карколомного плану...

“Шпигун” і “заколотник” Іван Федоров

Автор наводить лише слова професора Є. Немировського, з якими він погоджується: “Когда заходит речь об Иване Федорове, перед нами возникает образ человека с открытым русским лицом, высоким лбом мыслителя и перехваченными ремешком волосами. Таким представлен первопечатник на удачном памятнике работы скульптора С. М. Волнухина, воздвигнутом в Москве в 1906 г. Таким мы видим его и на других работах скульпторов, живописцев и графиков. Но все попытки создать портрет Ивана Федорова основаны на чистом вымысле. Как выглядел на самом деле первопечатник, мы не знаем...”.

Виявляється, що і біографія Федорова загубилася десь у глибині віків. Звідки він родом, хто його батьки... – ці та інші питання залишаються поки що нез'ясованими для істориків.

Але О. Орос у своїй книзі робить заяву: “Можна з упевненістю стверджувати, що Іван Федоров і Петро Мстиславець були посланцями з території Речі Посполитої не просто як друкарі книжок, але, і в першу чергу, як організатори заколоту проти царя Івана IV Грозного”. Звідки такі факти?

Може, дещо роз’яснить нам історик Д. Альшиц (“Вопросы истории”. М., 1985, № 9): “В 1568 г. был раскрыт широко разветвленный заговор боярина И. П. Федорова. Заговорщики хотели во время Левонского похода 1568 г. окружить земскими силами царские опричные полки, перебить опричников и царя Ивана IV выдать польскому королю”. Може, це тільки історичний збіг прізвищ і фактів, адже Федоров не був боярином і не мав влади над земськими силами?

Але читач навіть не встигав задати О. Оросу подібне запитання, як читав наступне: "Після розкриття змови проти царя Івану Федорову і Петру Мстиславцю нічого не залишалося, як свосча-но втекти з Москви, що вони і зробили". А хто ж тоді залишився продовжувати їхню справу? Відповідь, звичайно, с: "...їх учень, москвич Андронік Тимофійович Невежа, продовжував друкувати книжки в Москві за вказівкою самого царя...".

Отже, росіянам треба було ставити пам'ятник у столиці не "шпигуну Федорову", а своєму вітчизняному друкарю-патріоту на прізвище Невежа?

З'являються досі невідомі штрихи з біографії

Довідка.

"Иван Федоров Москвитин (около 1510–1583, похоронен во Львовском Онуфриевом монастыре). Был дьяконом церкви Николы Гостунского в Московском Кремле. С 19 апреля 1563-го по 1 марта 1564 гг. вместе с Петром Мстиславцем напечатал "Апостол", ставший первой русской датированной печатной книгой... В 1565 г. Федоров и Мстиславец напечатали в Москве два издания "Часовника". В 1566-ом из-за преследований со стороны осицильянской верхушки им пришлось... переехать в Литву. Новая типография была основана в Заблудове. Затем Ф. переехал во Львов. Здесь в 1574 г. он напечатал новое издание "Апостола" со своим послесловием: "Повесть... откуда начася и како свершился друкарня сия". Четвертая типография Ф. основана в Остроге (в имении кн. К. К. Острожского)... Ф. был разносторонним мастером, владевшим многими ремеслами: отливал пушки, изобрел многоствольную мортиру" ("БСЭ").

Вже відомий нам професор Є. Немировський пише про Івана Федорова, що "...не сохранились документальные свидетельства о том, где и когда он родился, существуют только предположения". Але це не завадило О. Оросу "знайти" біографію Івана Федорова (або Федоровича). Він твердить, що останній с русином зі Східної Словаччини, навчався у Krakівському університеті, а його рідне село Петковці знаходиться десь за 200 км від Кракова. Отже, "шпигуна" готували в Польщі під виглядом "друкар-

ських справ майстра". А секрети цієї майстерності він разом із Петром Мстиславцем опановував... у Грушівському монастирі. Так, усі дороги, за О. Оросом, ведуть у маленьке карпатське село Грушево, яке таким чином стало центром слов'янського книгодрукування.

Детективна історія з кримінальним продовженням

Отже, праця О. Ороса про Грушівський монастир остаточно "кинула в обличчя" російським науковцям (проф. Є. Немировському та цілому інституту дослідників) звинувачення у фальсифікації історії. Справу зроблено. Що далі?

Окрім того, російських професорів О. Л. Петрова та В. І. Срезневського звинувачено в крадіжці "Псалтиря" і "Мінеї": "...ці книжки були просто викрадені професорами з Ужгородської семінарської бібліотеки і вивезені в Росію". У крадіжках найдавніших джерел Карпатської Русі звинувачено також: М. Кирякова (1835 р.), О. Терещенка (1840 р.), історика М. Луніна (1844 р.), професора М. Погодіна та М. Надеждіна (1840 р.). Усі вони цікавились історією та культурою "Угорської Русі". Останній, наприклад, професор Московського університету, Карпати вважав центром східнослов'янської культури. У своїй подорожі сюди відмічав утрату цікавості місцевої інтелігенції, яка розмовляла тоді переважно угорською та німецькою мовами, до свого слов'янського минулого ("Енциклопедія Підкарпатської Русі"). Цих людей вже немас між живими, отже, до суду справа навряд чи потрапить.

Хоча були серед "крадіїв" і сучасники. О. Орос пише про настоятеля Мукачівського православного монастиря о. Василя Проніна: "На перший погляд – надзвичайно добра, відверта, віруюча людина, а насправді – таємний стукач КДБ", який передавав, буцімто, реліквії Закарпаття Росії. Хто ж він такий, святий отець Пронін? Вищезгадана "ЕПР" пише про нього так: "Он был человеком разносторонних интересов и глубоких познаний, написал "Историю Мукачевской епархии" (рукопись), интересовался археологией и написал работу "Палеолит Чернечьей горы", исследовал проблемы гравитации, написал монографический труд

“Гравитация и ее формы”, ряд статей по филологии и социологии”. На жаль, ця високоосвічена людина померла в 1997 році. Отже, претензій від архімандрита Проніна також не буде...

З інтерв'ю з Тетяною Шевніною.

– Мукачівський Псалтир, написаний на пергаменті, був переданий нам у 1961 році з Мукачівського монастиря о. Василем Проніним. Декілька років тому музей обікрали. Була викрадена і ця цінна книга. Дивом вдалося її повернути...

Росію на цій хвилі тепер можна звинуватити і в тому, що вона “перетягнула” до себе таких визначних карпаторусинських учених, як Михайла Балудянського (у 1819 році став першим ректором С.-Петербурзького університету), Юрія Венеліна (засновник болгаристики в Росії), Петра Лодія (у 1819 році став першим деканом філософського факультету С.-Петербурзького університету), Івана Орлая (почесний член Російської Академії Наук) та багатьох інших. Вимагає О. Орос від Росії навіть “золото Трої, знайдене німецьким археологом Шліманом”, і стверджує, що “...не повернута нам і золота корона, якою Папа Римський коронував князя Данила Галицького”. Криміналу, як бачимо, багато.

Помилки, яких можна було уникнути

А зараз про відверті помилки. Усім нам відомий вираз: людині властиво помиллятися. Книга О. Ороса “Грушівський монастир...” вийшла накладом 1250 примірників у видавництві “Закарпаття” за спонсорської допомоги губернатора Г. Г. Москаля й розіслана у всі бібліотеки області. Тому хочеться застерегти і студентів, і істориків, і простих читачів бути обережними при вивчені матеріалів цієї “монографії”.

Отож, що впало в очі.

На стор. 17 автор цитує М. Лучкай, який стверджує, що “...біля 1690 р., або й раніше, некатолики його захопили, пограбували, повністю зруйнували...” (мова йде про Грушівський монастир. – О. В.).

На стор. 23 та ж сама цитата отримує зовсім протилежний зміст. Виявляється, що це “...католики його захопили, пограбували, повністю зруйнували...”.

Звісно, це накладка, але дуже неприскінна, погодьмося.

Село Заріччя (с. 203) і село Зарічево (с. 209) – два різних села на території Закарпаття. Але йдеться у книзі про один і той самий факт (про дяка Миколу Бабинця з цього села, який нібито був присутній при знищенні книг з бібліотеки Ужгородського університету).

А найбільша помилка автора стосується “Антимісу”, виготовленого нібито в друкарні Грушівського монастиря друкарем Ніколасм.

О. Орос стверджує, що друкарня в Грушеві працює аж до кінця XVII ст. Для підтвердження своєї теорії користується “Антимісом”, який, за істориком А. Кралицьким, належав Грушівській друкарні. Там стоїть рік 1693 та ім’я друкаря (?) Ніколай.

Далі О. Орос пише: “Від себе додамо, що унікальність сюжету цього Антиміса полягає в тому, що подібного не знайдеться в цілій Європі. Секрет його унікальності в тому, що на Антимісі зображені тільки одинадцять апостолів, хоча їх повинно бути дванадцять. Як видно з фото, за правим торцем стола відсутній дванадцятий апостол Іуда, який продав Христа. Це, звичайно, справа монаха Миколая, автора Антимісу: він не захотів зобразити зрадника і запроданця Іуду на Тайній Вечері, яку проводив Христос. Ми ж констатуємо факт історії. Ось чому даний Антиміс і є для нашої історії і культури унікальністю. Зрадникам і тепер не місце серед чесних, справедливих людей. Така ж думка панувала серед нашого народу і в минулому, про що свідчить зображення Тайної Вечері на Антимісі”.

На жаль, автору, мабуть, не завадило б скористатися таким історичним джерелом, як Біблія (якщо розглядати її саме в такому контексті).

Треба знати, що монахи в жодному разі не могли перекручувати на свій лад біблійні історії. Та й, навіть, якщо добре придивитися на “Антиміс”, можна побачити всіх 12 апостолів зі своїм Вчителем – Ісусом Христом. Не побачив О. Орос, мабуть, апостола Івана, який лежить на грудях Учителя: “При столі, при Ісусовім лоні, був один з Його учнів, якого любив Ісус” (Євангеліє від Івана, 13:23). А де ж Юда? Там, де йому місце – стоїть з ліво-

го боку від Ісуса: “І, вмочивши куска, подав синові Симона – Юді Іскаріотському!.. А той, узявши кусок хліба, зараз вийшов” (Івана, 13:26,30).

Отже, знову роздутої сенсації не вийшло. Хоча історична цінність “Антиміса” безперечна.

І незрозуміла “неісторична” ненависть О. Ороса щодо професора Немировського: “...можна подумати, що це писав учень 10-го класу...”. Або що означає така фраза: “Тож, не дивно, що проф. Є. Л. Немировський, єврей, який народився не в наших краях, а десь в Росії, не міг цього зрозуміти” (стор. 222)? Мабуть, останній і був тим самим професором, якому О. Орос колись “відчайдушно кинув в обличчя” звинувачення у фальсифікації історії України.

Безліч запитань без відповіді

Дмитро Федака, автор передмови, закінчусь своє резюме такими словами: “Книга О. Ороса вабить насамперед полемічним пафосом, сміливими гіпотезами та палким бажанням автора заповінити так звані білі плями українського друкарства... Вона дас розгін для новітніх досліджень істориків, палеографів, мовознавців та книгознавців, які дещо вже призабули про надто важливу ділянку української культури...”.

Отже, “розгін” дано. Це тішить. Тільки виникає безліч інших запитань. Наприклад, де і яким чином самі грушівські монахи так професійно опанували техніку друкарства, яку на той час можна вважати бездоганною? Мабуть, без Йоганна Гутенберга тут не обійшлося? Хоча можна запропонувати версію, що й самого Гутенберга навчили... монахи з Грушевів. Навіть постати і слава німця не дас спокою пошуковцю О. Оросу. Він наводить сумнівні слова П. Попова (“Друкарство, його початок і поширення в Європі”. К., 1925): “Доведено, що друкарство в Європі було започатковане у Голландії, а не в Німеччині, і що не Гутенбергу, а Лавренсу Костеру з Гарлема належить першість цього винаходу”.

Про професійність О. Ороса, будівельника за освітою, важко говорити, адже він віддав своїй пошуковій справі багато років зусиль. Тому і наводить в одному зі своїх листів слова М. Анчарова

з роману "Самшитовый лес": "Думали, что солнце выходит и заходит. И когда Коперник догадался, что это не так, он был дилетантом, а когда все увязал и подтвердил – стал профессионалом".

А Олександр Орос залишився поки що тільки генератором сміливих, подеколи цілком фантастичних гіпотез. Українські професіонали-історики, мабуть, розставлять з часом усі крапки над "ї" більш коректно. Адже саме за це їм, здається, сплачують гроші з державного бюджету.

З інтерв'ю з Тетяною Шевніною.

О. В.: – Я знаю, що Ви підготували новий каталог книг музею.

– Так, мій каталог готовий вже два роки і чекає, аби бути виданим, але грошей на це немає. На жаль, це не популярна література. Проте для тих, хто займається краснавством, кого цікавить історія Закарпаття, він буде мати велике значення. Перший каталог кириличних книг Закарпатського краснавчого музею видано ще в 1964 році, але від того часу фонди поповнилися майже вдвічі, що викликало потребу видання нового каталогу.

Вважаю, що наша історія, наша культура завжди актуальна. Можливо, знайдуться люди, яким рідна історія небайдужа, і допоможуть. Багато книг, що у нас зберігаються, не мають ні початку, ні кінця, вони потребують реставрації. Ми повинні їх зберегти для прийдешніх поколінь.

P. S. Можливо, державні гроші, виділені на згадану книжку, можна було використати для більш цінних культурно-наукових проектів?

Олександр Ворошилов

Наталія Бондар

ПАТРІОТИЧНА ФАЛЬСИФІКАЦІЯ
З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО
КНИГОВИДАННЯ, АБО ЗНОВУ
ДО ПИТАННЯ ПРО ГРУШІВСЬКЕ
КНИГОДРУКУВАННЯ XV–XVII СТ.

Олександр Орос. *Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування: Штрихи з історії українського друкарства*. – Ужгород: Закарпаття, 2001. – 269 с., іл.

Монографія закарпатського дослідника Олександра Ороса, присвячена історії друкарні Грушівського Михайлівського монастиря у 1460–1670-х роках, складається із передмови Д. М. Федаки, трьох частин, післяслова, додатків та біографічної довідки про автора. В основу праці покладене шире переконання п. Ороса, що Грушівська друкарня була флагманом кириличного слов'янського книгодрукування не тільки на теренах історичного Закарпаття, а й в усьому східнослов'янському світі (с. 21). Зокрема, на його думку, саме в Грушові в 1460-х рр. друкувалися краківські видання Швайпольта Фіоля, у середині XVI ст. тут побачили світ декілька стародруків, приписуваних зазвичай московській анонімній друкарні, а у XVII ст. – невідомий досі науковцям Місяцеслов та антимінс (репродукції обох уміщено в монографії).

Одразу ж зазначу, що, незважаючи на запальні твердження Автора, мені не вдалося віднайти в книжці переконливих аргументів на користь існування Грушівської друкарні в

XV–XVII ст., що й не дивно, бо таких доказів – грушівських видань, документальних матеріалів, згадок сучасників тощо – на сьогодні не виявлено. Немає цих фактичних підтверджень і в монографії, а інформація, що її було введено в науковий обіг раніше, не дає підстав вважати існування Грушівської друкарні бодай гіпотетично доведеним. Із незрозумілих причин Автор обійшов увагою також історіографію питання, лише побіжно перерахувавши істориків XIX–XX ст., переважно західноукраїнських, які підтримували думку про грушівське книговидання.

В якості основного аргумента Олександру Оросові служить переконання, що такий новажний монастир, як Грушівський, мусив обов'язково мати власну друкарню. Любов до рідного краю можна зрозуміти, проте, побоююсь, якби Автор жив, скажімо, в Галичині, то з таким самим успіхом ішлося б про Крехівський монастир, на Волині – про Пересопницю, Дубно чи Зимне, на Київщині – про Межигірський Спасо-Преображенський монастир тощо. Втім, скептичне враження від книжки компенсується якоюсь мірою значним ілюстративним матеріалом (83 чорно-білих та 48 кольорових ілюстрацій). З іншого боку, власне він дозволяє, дискутуючи з Автором, аргументувати свої думки за допомогою уміщених тут фотопродукцій стародруків та рукописів. Далі я спробую детальніше простежити хід міркувань п. Ороса та, відповідно, спростувати ті твердження, які здаються мені неслушними.

Початковий етап роботи Грушівської друкарні у монографії пов'язується із нібито виданням тут чотирьох книг, що їх традиційно вважають випущеними у Krakowі Швайпольтом Фіолем близько 1491 р. – Октоїха, Часослова, Тріоді пісної та Тріоді цвітної. Нагадаю, що в Октоїху та Часослові збереглися вихідні відомості про надрукування їх у Krakowі 1491 р., а в обох Тріодях ці відомості відсутні (крім колофну з прізвищем Фіоля у Тріоді цвітній). Ретельно перечитавши міркування Автора, мені так і не вдалося знайти пояснення – чому Фіоль мав

би везти з Грушова до Krakova недодруковані книжки і ставити своє ім'я в колофонах видань Грушівського монастиря (пор. с. 88), або, навпаки – чому грушівські ченці мали б додруковувати краківські видання Фіоля, проставляючи на них відповідні колофони (пор. с. 47, 53)? І чому книжки з Грушова везли до Krakova (чи навпаки), а не до Львова, Перемишля чи якогось іншого міста? Схоже, Автор і сам ще остаточно не вирішив, на чому наполягати: чи починали друкувати фіолівські видання в Грушові? чи закінчували? чи взагалі Krakів тут ні до чого?

Тим часом період діяльності Фіоля у Krakові фіксується документально, збережені джерела добре вивчені, і жодних, бодай непрямих, згадок про Грушів там немає. Спеціалізація Фіоля як майстра по устаткуванню для соляних кopalень та його перебування на початку XVI ст. у Левочі (Словаччина) ще аж ніяк не засвідчує, що він мав би конче приїхати до Грушова і чомусь прилбати тут місцеві видання, аби потім перевезти їх до Krakova, чи запрошувати туди місцевих майстрів. Тим більше не є аргументом на користь українського походження Швайпольта Фіоля розновсюдженість у Закарпатті прізвища «Фіоль», бо й іменування це німецьке, та й сам кириличний першодрукар народився у німецькому містечку Нойштадт у Франконії.

Крім того, нещодавно в румунському місті Брашові знайдено примірник Тріоді цвітної із гравюрою Розп'яття та церковнослов'янським сипистом Фіоля, внаслідок чого розповсюджена доти гіпотеза про друкування ним Октойха та Часослова у Krakові, а Тріодей – якимось іншим друкарем в іншому місті, втратила під собою ґрунт. На жаль, із фактом цієї знахідки п. Орос не знайомий, бо пише про відсутність вихідних відомостей у Тріодях (с. 88 *passim*).

У книжці детально порівнюються між собою два різні дереворити з колофонів фіолівських Октойха та Часослова, причому дошки обох на наведених тут репродукціях суттєво

різняться. Ясно цитуючи працю про Фіоля відомого російського дослідника стародруків Є. Л. Немировського, видану 1971 р., Автор, на жаль, не знає його пізніших публікацій на цю ж тему¹. Тим часом у статті 1991 р. Немировський писав, що в Октоїху та Часослові була використана одна й та сама гравюра², а не дві різні. Ідентичність згаданих дереворитів вдалося встановити після того, як у Російській національній бібліотеці не так давно було знайдено єдиний відомий на сьогодні примірник Октоїха 1491 р. з оригінальним колофоном (так званий вроцлавський примірник, який у середині 1870-х возили до Петербурга і з якого знімали літографічні копії, що потім додавалися до фіолівських видань із російських зібрань).

Обговорюючи вихідні відомості на краківських друках Фіоля, Автор в одному місці згадує про підробку початку XVI ст. (с. 48), в іншому – XVII ст. (с. 22, 96, 216). Справді, пізніше (скажімо, в XIX ст.) такі фальсифікації широко практикувалися для підвищення ціни старої книжки, бо найвартіснішою вважалася та, що найліпше зберегла свій первісний вигляд. Тому відомі факти, коли видалялися форзаци стародруків із цінними записами XVI–XVII ст., розшивалися конволюти, із кількох неповних примірників складався один повний тощо (нерідко такі підробки складно, або навіть неможливо відрізняти від автентичних видань, настільки майстерно їх виконували). Натомість фактів підроблення старіших видань у XVI–XVII ст. ми не знаємо, а в кириличному книгодрукуванні вони взагалі здаються маломовірними.

На думку ж Олександра Ороса, всі відомі на сьогоднішній день колофони Часослова 1491 р. є підробленими (с. 96); в іншому місці його праці йдеться про єдиний примірник зі збереженим кінцевим аркушем без зазначення його місце-знаходження (с. 48), ще в іншому – про два примірники (с. 28). Нагадаю, що у відділі стародруків НБУ ім. В.І. Вернадського зберігається краківський Часослов 1491 р. із оригінальним, як

на мою думку, колофоном. Ця книжка належала до збірки Кисово-Михайлівського монастиря; її було введено в науковий обіг ще наприкінці XIX ст., вона добре відома дослідникам і неодноразово описана у відповідних каталогах³ (у рецензований монографії цей примірник не згадується). Уміщена тут п. Оросом фото кінцевого аркуша з вихідними відомостями Часослова 1491 р. було передруковане з монографії Є. Л. Немировського (с. 41), де даний аркуш подається у зменшенному майже втрічі, до того ж відретушованому вигляді⁴.

Оскільки наведена в монографії репродукція не відповідає останньому аркушеві київського примірника, спробуємо відповісти на питання – що із чим порівнювати Автор? Фотокопію відтвореного в XIX ст. колофона Октоїха 1491 р., надану йому співробітниками Російської національної бібліотеки (бо оригінал, на його думку, взагалі не зберігся, хоча насправді, як зазначалося вище, зберігається у Москві) із фотокопією контрафакції колофона Часослова 1491 р., тобто одній підробку з іншою?

Слід зазначити, що дошка з друкарською маркою Фіоля, судячи із відбитка у київському примірнику, мала втрати з обох боків (згори праворуч та знизу ліворуч), а також збережені верхній та нижній праві кутики. При цьому в правій частині гравюри втрачено не лише фрагмент рамки, а й частину стрічки, на якій міститься напис із вихідними відомостями. На фото, уміщенню в монографії п. Ороса, ця дошка має незначну втрату в правій частині рамки, й обидва кутики не відтиснуті. У своєму зведеному каталогі фіолівських видань Є. Л. Немировський помістив фото дошки інакшого, на перший погляд менш ушкодженого стану збереження – із однією втратою по правому краю рамки і стрічки та з відтисненим правим верхнім кутиком, причому ліва частина рамки хоча й ціла, але викривлена, можливо – домонтовувалася її втрачена частина⁵. На підставі сказаного мусимо констатувати, що обидва вміщені в монографії п. Ороса

фото не є автентичними, а відтак – не можуть використовуватися для книгознавчого аналізу.

Повертаючись до останнього аркуша київського промірника Часослова 1491 р., зазначу, що він справді надрукований на дещо відмінному від попередніх аркушів папері. Його ушкодженність у порівнянні з іншими аркушами однаєва (а не значно менша, як пише п. Орос). Примірник іспрофесійно реставрований, тому наявність або відсутність філіграні візуально встановити неможливо. Відстань між вержерами 39 мм (а не 24 мм, як вказано на с. 96 монографії стосовно московського примірника), на попередніх аркушах – 35 мм. Факт використання різного паперу також не доводить, що колофоны додруковувався в іншому місці та в інший час. Тому цілком слушною виглядає думка Автора, що ми не можемо і не маємо права робити висновки на здогадах, не базуючись на історичних фактах, яких поки що в історичній науці не виявлено (с. 109). Але якраз «історично-го факту», бодай непрямого, на користь друкування фіолівських видань у Грушові рецензована книжка не наводить.

Не супроводжується належними доказами й гіпотеза Автора, ніби протографом краківського Октоїха 1491 р. (с. 29–30) є рукописний кодекс Закарпатського державного краєзнавчого музею за шифром И-456 (власне це служить одним із аргументів на користь причетності грушівських ченців до випуску краківських видань Фіоля). У книжці не подано ні конкретних відомостей про рукопис (лише побіжно зазначається наявність записів XV ст. та принадлежність Грушівському монастиреві), ні його кодикологічного опису, ні аналізу філіграней. Додам, що окремі відомості про цей кодекс містяться у каталогі збірки музею, укладеному В. Л. Микитасем⁶, де його датовано XVIII ст., а також зазначено розміри, дефектність, наявний водяний знак. Олександр Орос цю інформацію не спростовує, хоча в інших випадках активно посилається на зазначену публікацію (с. 60, 165, 225). На користь того, що згаданий

Октоїх є таки пізньою рукописною копією фіолівського видання, промовляє широке побутування в Україні ще й у XVIII ст. рукописних списків друкованих книг. Пробуючи, наскільки це можливо, датувати рукопис за фотокопією, можу віднести його до другої половини XVI – початку XVII століття. Якщо згаданий у каталогі В.Л. Микитася водяний знак (невеликий хрестик у півколі) – це герб Ястшембець (Підкова), то за альбомом філіграней Лауцявічюса варіанти цього знаку датуються 1571–1590 роками⁷. Схожі філіграні зустрічаються й у виданнях Івана Федорова, зокрема, в Заблудівському Євангелії (1569 р.) та Острозькій Біблії (1581 р.).⁸

Другий етап існування Грушівської друкарні, на думку Олександра Ороса, припадає на середину XVI століття. Тут нібито упродовж 1540–1580 рр. вийшло в світ щонайменше п'ять видань: Тріодь пісна, вузькоширифтне та середньоширифтне Євангелія, середньоширифтний Псалтир та Євангеліє Учительне 1580 року. Фахівці з історії книгодрукування традиційно вважають чотири з цих безвихідних стародруків московськими анонімними й один – віленським, Василем Гарабурди. Аргументація Автора на користь друкування цих книг у Грушові, про яку ширше мова піде далі, не здається переконливою. Почну з найпростішого: коли ми навіть погодимося із цією гіпотезою, то як відповісти на питання – чому грушівські ченці використали у трьох згаданих книжках папір французького та московського виробництва, хоча зручніше й дешевше було б придбати угорський, польський чи український? І чому для середньоширифтного Євангелія було куплено інший папір (німецький, угорський чи український, переважно з філігранню «Кабан»), ніж для Євангелія Учительного 1580 р. – папір литовського виробництва?

Скорупульозно вивчивши й опублікувавши філіграні у примірнику анонімної Тріоді пісної із власної колекції (с. 127–135), Автор делікатно обійшов увагою той факт, що московські Апостол 1564 р. та друге видання Часовника Івана Федорова і

Петра Мстиславця надруковані на дуже подібному папері (водяні знаки кількох відмін «рука або рукавичка із короною», «сфера із зіркою»)⁹. Тому напрошується висновок, що або всі анонімні видання, окрім середньоширифтного Євангелія, які в монографії зараховуються до грушівських, друкувалися у Москві, або, йдучи за логікою авторських міркувань, треба долучити до грушівського доробку ще й московські видання Федорова та Мстиславця.

Так само непереконливою видається думка п. Ороса, щоби третє зі щойно згаданих видань – середньоширифтне Євангеліє – побачило світ у Вільні 1557 року. Цей висновок робиться на підставі єдиної анонімної згадки 1827 р., опублікованої у «Летописях Общества истории и древностей российских», про нібито бачені у Вільні Євангелія, надруковані тут 29 серпня 1557 р. та 30 березня 1575 року. Гадаю, було б надто ризиковано сприймати нотатку невідомого бібліографа початку ХІХ ст. за достовірне підтвердження, особливо ж враховуючи, що перше зі згаданих Євангелій ніхто з дослідників не виявив. Але навіть якби воно існувало, то на якій підставі ми можемо ототожнювати його саме зі згаданим анонімним? І чому його мав би друкувати саме Петро Мстиславець? До речі, ця книга також виготовлена на папері з філігранями французького походження.

У той же час поза увагою Автора залишився той факт, що впродовж 1568–1572 рр. у Вільні діяла друкарня братів Зарецьких. Нешодавно було віднайдене й уведене до наукового обігу поки що єдине видання цієї друкарні – Часовник (близько 1572 р.), відомий у двох примірниках – у Бодлеянській бібліотеці (Оксфорд) та Ягеллонській бібліотеці (Краків)¹⁰. Судячи з опублікованих фотографій, ця книга за стилем художнього оформлення та видавничими особливостями істотно відрізняється від віленських видань Петра Мстиславця 1570-х рр., що може бути свідченням на користь якогось іншого віленського друкаря або друкарів.

Єдине, в чому п. Орос має рацію, так це в тому, що не всі три безвихідні Євангелія можна атрибутувати одній московській друкарні, бо жодна кирилична друкарня XVI–XVII ст. не спромоглася б за короткий термін тричі видати Євангеліє. Стосовно ж імовірного українського чи білоруського походження середньошифртного Євангелія вже чимало писали Я. П. Запаско¹¹, О. Я. Мацюк¹², Я. Д. Ісаєвич, Є. Л. Немировський, Ю. А. Лабинцев та ін., звертаючи увагу на філіграні (не французькі, як в інших анонімних виданнях) та побутування більшості примірників цього видання саме в українських землях. Утім, це питання до сьогодні залишається відкритим, потребуючи всерифікації на фактичному матеріалі – архівних джерелах, записах тощо.

Постулюючи існування Грушівської друкарні упродовж XVII ст., Автор у якості доказу згадує нібито виданий у Грушові унікальний Місяцеслов, згідно з філіграми – між 1655–1670 pp. (с. 76–81). Однак доведеться і тут засмутити п. Ороса, бо ця книга, пошукові якої він, за власними словами, присвятив п'ятнадцять років (с. 76), насправді є добре знаним виданням Львівської братської друкарні – Часословом 1692 р. (Його самостійну частину з 278 аркушів традиційно складає Місяцеслов)¹³. Зважаючи на читацький попит Львівське братство випустило того ж року згаданий Місяцеслов окремою книгою. У відділі стародруків НБУ ім. В. І. Вернадського знаходиться п'ять примірників Часослова з Місяцесловом 1692 р.¹⁴, і в кожному з них добре зберігся початковий аркуш Місяцеслова. Велику ж заставку «невідомого» Авторові майстра (с. 81, фото 22) давно опубліковано, й належить вона визначному українському граверові Никодиму Зубрицькому¹⁵.

Так само доведеться розчарувати п. Ороса з приводу антимісса (в монографії чомусь «Антиміс»?!?) із сюжетним зображенням Тайної Вечері, що був нібито виготовлений у друкарні Грушівського монастиря (с. 74–75, фото 17). Текст на

ньому надруковано не за допомогою рухомих металевих літер, а вирізано на одній дошці разом із зображеннями, тобто він суцільногравійований, відтак – ніяк не може бути підтвердженою книгодрукування в Грушові.

Багато сторінок монографії присвячено висвітленню життя й діяльності першодрукаря Івана Федорова, хоча це до певної міри й відходить від окресленої у назві теми. Відштовхуючись від відомого припущення Є. Л. Немировського про навчання Федорова у Krakівській академії, що було зроблене на підставі записів до академічної метрики Івана, сина Федора з Петковиць (1528 р.), та Івана Федорова Москвитина (1532 р.), Автор вибудовує велими несподівану біографію друкаря. Зокрема, на відміну від Є. Л. Немировського, він вважає, що Петковиці – це населений пункт на Пряшівщині, а не в Польщі чи Білорусі. Звідси випливає, що Федоров був карпатським українцем; після навчання в Krakівському університеті він працював у Грушівській друкарні, де зустрівся із Мстиславцем, потім був засланий до Москви як шпигун короля Зигмунта Августа з метою організації заколоту проти Івана IV Грозного, а принагідно закопив із Грушова друкарський верстат та інше устаткування (с. 226–227). Опинившись через деякий час знову в Україні, був змушенний приховувати задля власної безпеки, як і Мстиславець, факти своєї біографії (с. 224).

Коментуючи цю авантюристично-пригодницьку повість, не здивим буде процитувати самого п. Ороса: *Факти – сперта річ, вони говорять самі за себе, а поспішні чи політично заангажовані висновки у гонитві за сенсацією чи іншими цілями тільки перешкоджають встановленню істини, якій повинна служити наука* (с. 72). Але ж чим, як не «гонитвою за сенсацією», можна пояснити всю фабулу шпигунських «пригод» Івана Федорова – фабулу, що спирається на вигадане Автором ототожнення друкаря з однайменним боярем Іваном Федоровим, який дійсно був причетний до антицарського зако-

лоту й, зрештою, є добре відомий історикам. Утім, пригодницька «повість про Федорова» на московській одіссеї не закінчується. У рецензований книжці можемо прочитати, що після невдалої спроби заколоту в Москві обидва змовники, Федоров та Мстиславець, були направлені королем до Заблудова з місією дискредитації литовсько-білоруської магнатської верхівки в особі гетьмана Великого князівства Литовського Григорія Ходкевича, а далі до Острога – для організації змови проти найвпливовішого з українських магнатів кн. Костянтина Острозького. «Побічним продуктом» цих акцій стали їй конфлікти на майновому, соціальному та національному ґрунті у Львові та Вільні. Гадаю, ці фантастичні можна навіть не коментувати.

Що ж до припущення про інеросійське походження Івана Федорова, де п. Орос погоджується із Є. Л. Немировським, то відповіддю на нього може бути поки що лише риторичне запитання: чому друкар, живучи в Білорусі та Україні, мав би називати себе Москвитином? Ідеться, утім, не лише про етнічну приналежність. На сьогодні в українській історіографії можна помітити певну тенденцію до применінення внеску Івана Федорова у становлення та розвиток українського друкарства – всупереч культурному масштабові цієї людини, з верстата якої зійшла славетна Острозька Біблія, а далі й такі першокласні книги, як львівський Апостол, причому останній – із друкарні, створеної власними силами, ініціативою та коштом. Применшувально-негативне ставлення до діяльності Івана Федорова, на мою думку, належить кваліфікувати як один із проявів синдрому національної меншовартості. Адже саме впливом цього синдрому можна пояснити як те, що першочергового значення набувас не культурна значущість, а етнічне походження майстра, так і те, що «федорівське книговидання» сприймається за таке собі затъмарення пальми першості українських друкарів. Утім, попри ентузіастичні заяви про львівського першодрукаря Степана Дропана XV ст., їм поки що не знайдено жодного

підтвердження, окрім гіпотези Ореста Мацюка тридцятилітньої давності. Справді, у такому помітному економічному й культурному центрі, як Львів другої половини XV – першої половини XVI ст., цілком могли з'явитися латинсько-польська, німецька та кирилична друкарні. Однак поки їхня продукція або документальні згадки про неї не будуть знайдені, говорити про це зарано, а отже – не випадає і підвищувати роль Івана Федорова.

Повертаючись до рецензованої монографії, зупиняюся на твердженні Олександра Ороса, згідно з яким значна кількість розглянутих тут рукописних пам'яток походить із Карпатської Русі, хоча їх було введено до наукового обігу як російські. Ці висновки спираються на порівняння окремих елементів художнього оформлення (ініціалів, заставок) видань Фюля та рукописних кодексів, що згадуються у книжці. Насправді ж паралелі в ілюстративному оформленні рукописів та стародруків є річчю доволі розповсюдженою. Скажімо, однотипні ілюстративні елементи легко зауважити у венеційських виданнях XVI ст. та у вілнських виданнях кінця XVI ст. і волинських рукописних кодексах зламу XVI–XVII століть. Тому з певністю довести місце створення рукопису або стародруку можна лише проаналізувавши сукупність книгознавчих елементів – указаних на книзі вихідних відомостей, провінціції і маргіналій, філіграфії, палеографічних особливостей, мови, ілюстративного оформлення тощо. На жаль, усе це в монографії відсутнє.

Багато сторінок рецензованої праці присвячено аналізові фонетичних, графічних, граматичних та лексичних особливостей краківських видань Швайпольта Фюля, безвихідних московських видань, окремих рукописних пам'яток. Не зупиняючись детально на цих спостереженнях, змушена все ж констатувати фахову непідготовленість Автора. Зокрема, не витримують критики його мовознавчі екскурси, де за свідчення нібито закарпатського походження рукописів взято наявність

форм «о» очного або «о» подвійного (с. 55), «і» восьмиричного та «і» десятиричного (с. 56), літер «зіло» та «земля» (с. 57), форм особових займенників «тобъ», «собъ» (с. 61). Трапляється також, що Автор сам себе спростовує. Наприклад, доводячи, що слова з фіолівських колофонів свідчать на користь походження стародруків із Карпатської Русі, він наводить запис, виконаний у Владаві (с. 37), тобто на Підляшші – терені, м'яко кажучи віддаленому від Закарпаття.

Завершуючи залишається констатувати, що Авторові, на жаль, забракло не тільки реальних доказів грушівського книговидання, але й глибшого знання відповідної фахової літератури та історії вітчизняного і європейського друкарства взагалі. З огляду на сказане не може не дивувати згадка у монографії про поважних рецензентів, висока оцінка, отримана нею на книжкових форумах та в окремих публікаціях, а також активне використання іншими дослідниками бездоказових авторських гіпотез у якості доведених і загальноприйнятих фактів¹⁶.

¹ Немировский Е. Л. *Начало книгопечатания кирилловским шрифтом: К 500-летию* // Книга: Исследования и материалы. Вып. 63. – М., 1991. – С. 52–71.

² Там само, с. 61.

³ Каталог інкунабул / Уклад. Б. І. Зданевич; Упорядник Г. І. Ломонос-Рівна. – К., 1974. – С. 176. – № 513; Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII в.: Описание книг, хранящихся в ГПБ УССР / Сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь. – К., 1957. – С. 12. – № 2; Попов Г. М. Початки друкарства у слов'ян. З додатком статті «Слов'янські інкунабули київських бібліотек» / УНІК. – К., 1924. – С. 8, 23–24; Немировский Е. Л. *Начало славянского книгопечатания*. – М., 1971. – С. 122; Рева Л. Г. Видання Ш. Фіоля у фондах відділу стародруків та рідкісних видань ЦНБ // Бібліотечний вісник. – 1994, № 3. – С. 20–21; Nemirovskij E. *Gesamtkatalog der Früdrucke in kirillischer Schrift. Bd.1: Inkunabeln*. – Baden-Baden, 1996. – S. 94; Бондар Н. П. *Першодруки НБУВ* // Бібліотечний вісник. – 1999, № 1. – С. 28 та ін.

⁴ Немировский Е. Л. *Начало славянского книгопечатания*. – С. 141. Розмір ілюстрації 50x55 мм, гравюри 46x23мм. Дійсні розміри

аркуша складають 200x144 мм, гравюри 125x63 мм, разом із текстом – 125x118 мм.

⁵ Nemirovskij E. *Gesamtkatalog der Früdrucke...* – Іл. 2 в кінці книги.

⁶ Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею / Укл. В. Л. Микитась. – Львів, 1964. – С. 36. – № 31.

⁷ Лауцявичюс Э. *Бумага в Литве в XV–XVIII в.* – Вільнюс, 1967. – Філіграні № 2660–2681.

⁸ Мацюк О. М. *Водяні знаки на папері друків Іоана Федорова* // Науково-інформаційний бюллетень Архівного управління УРСР. – 1964, № 3. – С. 40–42.

⁹ Там само, с. 38, 40.

¹⁰ Немировский Е. Л. *Славянские старопечатные книги кирилловского шрифта в книгохранилищах Великобритании.* – М., 1993. – С. 14–15, фото 4–5; *Cyrillic Books Printed before 1701 in British and Irish Collection. A Union Catalogue / Comp. de R. Cleminson, C. Tomas, D. Radoslavova, A. Woznesenskiy.* – London, 2000. – Р. 21–22. – № 26.

¹¹ Запаско Я. П. *Про дофедорівське книгодрукування в Україні* // Початки українського друкарства. – Львів, 2000. – С. 22–23.

¹² Мацюк О. Я. *Ще про початки книгодрукування на Україні* // Там само. – С. 51–58.

¹³ Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні.* Вип. 1. – Львів, 1981. – С. 105. – № 675.

¹⁴ Шифри примірників відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ: Кир. 2679 п; Кир. 2680 п; Кир. 5452 п; Кир. 5458 п; Кир. 5717 п.

¹⁵ Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII в.: Каталог / Сост. А. А. Гусева, И. М. Полонская. Вып. 2, ч. 2. – М., 1990. – Заставка № 1779.

¹⁶ Тимошук М. С. *Історія видавничої справи.* – К., 2003. – С. 78, 136 та ін.

ПРО АВТОРА

Мазурок Олег Сергійович, доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету, учень професора І.Г. Шульги, народився 27 серпня 1937 р. на Холмщині, в сім'ї незаможних селян. 1955 р. закінчив середню школу на Рівненщині, а 1961 р. – історичний факультет Ужгородського державного університету. Після закінчення учителював в Усть-Чорнянській середній школі. З 1968 року працює на історичному факультеті УжДУ. 1972 р. захистив кандидатську, а 1987 р. – докторську дисертацію.

Основні напрямки наукових пошуків і студій зосереджене на проблемах скономічніх і культурних зв'язків західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною та Росією – друга пол. XIX – поч. XX ст., на актуальних питаннях регіонального краснавства, виявленні, вивчені та публікації джерел з історії, етнографії та історіографії Закарпаття.

Автор понад 160 наукових, науково-популярних та навчально-методичних публікацій, у тому числі восьми монографій.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	3
Юрій Жаткович у контексті історичної думки	
Закарпаття кінця XVIII – початку ХХ ст.	38
“Нариси історії Закарпаття”. Що це таке?	68
Діла давно минулих літ	80
Мій науковий “арсенал” і Досвід – мій <i>ultima ratio</i>	90
Маємо те, що маємо	97
Макітра моєї бабусі Гандзі	104
Його величність Статус	120
Кустар-одинак і його “ <i>scriptorius</i> ”	126
Атланти і Каріатиди, або “Історіографічна” “школа байкарів”	132
Лікнеп для пана професора	180
Якою має бути НАУКОВА “Історія Закарпаття”	
і хто ж її напише?	187
<i>Література</i>	200
 <i>Додаток</i>	
Пеняк С., Попович І., Потушняк М., Кобаль С., Фальшиві	
перлинни	202
Дейнека Сергей. Федот, да не tot	222
Федака Сергій. Повне відеречко радянської історії	225
Pop Іван. “Нариси історії Закарпаття” і сенс їх видання	229
Гайдел Ернест. Рецензія: Нариси історії Закарпаття	237
Борсук Петро. Хто був першим друкарем у Європі?	245
Ряшко Михайло. Унікальне видання Олександра Ороса	249
Ворошилов Олександр. Монополія на істину...	
(або детективні пошуки українського першодрукаря	
на Закарпатті)	253
Боднар Наталія. Патріотична фальсифікація з історії	
вітчизняного книговидання, або Знову до питання	
про грушівське книгодрукування XV–XVII ст.	268

Мазурок О.С.

М 13 "...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...". – Ужгород: Мистецька Лінія, 2009. – 284 с.

ISBN 978-966-8764-97-4

У пропонованій читачам книзі її автор розмірковує над тим, чому досі немає справжньої, наукової, історії Закарпаття і чи є в нас науковці, які здатні, враховуючи вимоги сучасної історичної науки, написати таку історію. Цю проблему, наголошує автор книги, належить розв'язувати в комплексі, на основі принципів історизму, а не політичної доцільності.

Для істориків, краснавців, учителів, усіх, хто цікавиться історією Закарпаття. Видання може бути використане студентами історичного факультету Ужгородського національного університету при вивченні нормативних курсів "Українська історіографія", "Археографія", "Історичне краснавство".

ББК Т3 (4 Укр – 4 Зак) 6

УДК 94 (477.87)

Наукове видання

МАЗУРОК Олег Сергійович

**"...ІСТОРІЮ УГРО-РУСІВ, ЯКЩО БРАТИ ДО УВАГИ
ВИМОГИ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ,
ДОСІ НЕ НАПИСАНО..."**

Редактор Олександра Козоріз

Комп'ютерна верстка Аніко Ач

Коректор Галина Тамаровська

Обкладинка Олександр Малець

Здано до набору 10.05.2009. Підписано до друку 04.11.2009.

Формат 60x84/16. Папір офс. Гарнітура Times. Друк офс.

Ум. друк. арк. 16,5. Обл.-вид. арк. 17,9.

Тираж 500. Замовлення № 20.

Оригінал-макет виготовлено в комп'ютерному центрі

ТОВ Видавництво "Мистецька Лінія"

Сайдоцтво серія ДК № 519 під 05.07.2001 р.

ТОВ Видавництво "Мистецька Лінія":

88000 м. Ужгород, пл. Жупанатська, 15/4, тел./факс: (380312) 61-60-07

Друк: ПП Бреза

м. Ужгород, вул. Університетська, 21/202, тел.: 61-60-07

Мазурок Олег Сергійович, доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету, учень професора І.Г.Шульги, народився 27 серпня 1937 р. на Холмщині, в сім'ї незаможних селян. 1955 р. закінчив середню школу на Рівненщині, а 1961 р. – історичний факультет Ужгородського державного університету.

Після закінчення учителював в Усть-Чорнянський середній школі. З 1968 року працює на історичному факультеті УжДУ. 1972 р. захистив кандидатську, а 1987 р. – докторську дисертацію. Основні напрямки наукових пошуків і студій зосереджено на проблемах економічних і культурних зв'язків західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною та Росією – друга пол. XIX – поч. XX ст., на актуальних питаннях регіонального краєзнавства, виявленні, вивченні та публікації джерел з історії, етнографії та історіографії Закарпаття.

Автор понад 160 наукових, науково-популярних та навчально-методичних публікацій, в тому числі восьми монографій.